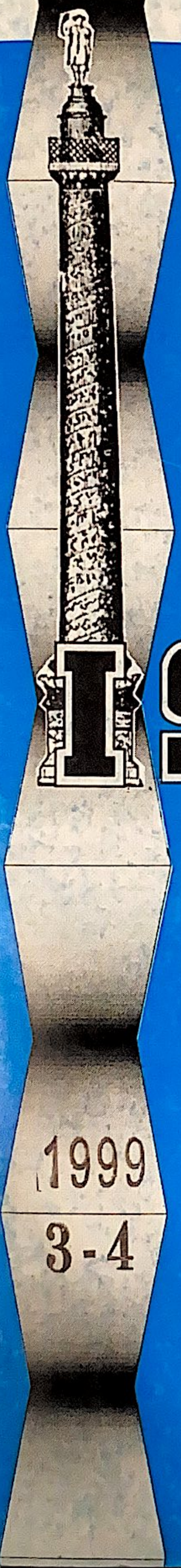
ISBN 0236-3100

INSTITUTUL DE ISTORIE
AL ACADEMIEI DE ŞTIINŢE A REPUBLICII MOLDOVA

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

1999
3-4

ACADEMIA DE ŞTIINŢE A REPUBLICII MOLDOVA

INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

3 – 4 (39–40) 1999 iulie-decembrie

Revistă ştiinţifică, fondată în 1990.
Apare de 4 ori pe an.

CHIŞINĂU 1999

COLEGIUL DE REDACȚIE

Demir DRAGNEV (redactor-şef),
Mihai ADAUGE, Leonid BULMAGĂ,
Ioan CAPROŞU, Ion CHIRTOAGĂ,
Pavel COCÂRLĂ, Eugenia DANU, Andrei EŞANU,
Ion JARCUȚCHI, Gheorghe NICOLAEV,
Ion ŞIŞCANU, Ion VARTA, Alexandru ZUB

REDACȚIA:

Zinaida ALEXANDREANU-SÂTNIC – secretar de redacție
Dumitru BOICU– redactor
Vera BOSTAN – tehnoredactare computerizată

© Institutul de Istorie
al Academiei de Ştiințe
a Republicii Moldova,
Centrul de editare, 1999

SUMAR

STUDII

5 *Ion Hâncu,* **Semnificaţia istorico-etnică a obiceiurilor funerare dintr-un sat medieval timpuriu din codrii Hânceştilor.**

19 *Igor Caşu,* **Instaurarea regimului comunist în Basarabia, 1940-1941.**

34 *Elena Negru,* **Introducerea şi interzicerea grafiei latine în R.A.S.S.M.**

43 *Andrei Eşanu, Valentina Eşanu,* **Un mare demnitar la curtea muşatinilor. Manoil Grecul (? - 1467).**

COMUNICĂRI

52 *Rodica Ţugulschi – Neaga,* **Aspecte ale urbanismului în Ţara Moldovei în perioada de tranziţie de la medieval la modern.**

58 *Gheorghe Cojocaru,* **Anul 1989. La originile bataliei pentru Suveranitate.**

63 *Ruslan Şevcenco,* **Situaţia epidemiologică în Moldova în anii 1944-1945.**

CONGRESUL VIII AL ASOCIAŢIEI INTERNAŢIONALE DE STUDII SUD-EST EUROPENE

68 **Sud-estul Europei şi Balcanii în dezbateri ştiinţifice.**

69 *Haralambie Corbu,* **Cultura păcii împotriva culturii războiului şi violenţei.**

72 *Leonid Cemortan,* **Interferenţe culturale sud-est europene şi teatrul Republicii Moldova.**

75 *Vasile Ciocanu,* **Deschideri culturale în Basarabia din sec. al XX-lea.**

77 *Luminiţa Drumea,* **Un model de toleranţă interetnică: lipovenii din Dobrogea.**

PLAI NATAL

80 *Ion Gumenâi,* **Oraşul Hotin.**

DOCUMENTAR

87 *Mihai Adauge,* **Dinastiile domnitoare în Ţara Românească şi Moldova. Arbori genealogici.**

93 *Nicolae Enciu,* **Populaţia Basarabiei în anii crizei economice din 1929-1933 în viziunea ministrului Ion Mihalache.**

JUBILEU

103 *Silvia Corlăteanu-Granciuc,* **Academicianul Ştefan Ştefănescu la 70 de ani.**

104 *V. Bârlădeanu,* **Profesorul Dr. Alexandru Zub la 65 de ani.**

105 *Ion Hâncu,* **Jubileu în floarea vârstei.**

106 *Zinaida Alexandreanu-Sâtnic,* **Membru - corespondent al A.Ş.M. Chiril Stratievschi la 70 de ani.**

RECENZII

107 *Vladimir Mischevca,* **O originală monografie despre Moldova în epoca luminilor.**

109 *Eugeniu Cernenchi,* **Istoria unui destin – Constantin Ypsilanti.**

111 *Eugenia Danu,* **Contribuţii la istoria modernă a românilor.**

113 *Zinaida Alexandreanu-Sâtnic,* **Ştiinţa şi puterea.**

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

117 *Andrei Eşanu, Valentina Eşanu,* **Un important for ştiinţific în capitala Turciei.**

122 *Eduard Baidaus,* **Noi orizonturi ştiinţifice: Şcoala Est-Europeană de Vară a Universităţii din Varşovia (Ediţia a VIII-a, Varşovia-Vroţlav, 1-22 iulie 1999).**

124 *Elena Namolovan,* **Un laborator de mentalităţi din România.**

CONTENTS

STUDIES

5 *Ion Hincu*, **Historical and ethical semnification of funeral rites of an early medieval village in the Hincesti codri.**

19 *Igor Casu*, **The establishment of the communist regime in Bessarabia, 1940-1941.**

34 *Elena Negru*, **Introduction and prohibition of the Latin script in the NASSR.**

43 *Andrei Esanu, Valentina Esanu*, **Manoil Grecul (?-1467), an outstanding courtesan of the Mushatin dynasty.**

COMMUNICATIONS

52 *Rodica Tugulschi-Neaga*, **Aspects of urbanism in the Moldovan State in the period of transition from the Middle Ages to the modern epoch.**

58 *Gheorghe Cojocaru*, **1989: the origins of the battle for Sovereignty.**

63 *Ruslan Sevcenco*, **Epidemiological situation in Moldova in 1944-45.**

7TH CONGRESS OF THE INTERNATIONAL ASSOCIATION FOR SOUTHEASTERN EUROPEAN STUDIES

68 **Southeastern Europe and the Balcans: scientific discussion.**

69 *Haralambie Corbu*, **Culture of peace versus culture of war and violence.**

72 *Leonid Cemortan*, **Cultural interpenetration in Southeastern Europe and the theatre of the Republic of Moldova.**

75 Vasile Ciocanu, **Cultural breakthroughs in Bessarabia in the 20th century.**

77 *Luminita Drumea*, **A model of inter-ethnic tolerance: Lipovans from Dobrudja.**

LOCAL LORE

80 *Ion Gumenii*, **Town of Hotin.**

DOCUMENTARY SOURCES

87 *Mihai Adauge*, **Ruling dynasties in Wallachia and Moldova. Genealogies. Mihai Adauge,**

95 *Nicolae Enciu*, **The population of Bessarabia during the 1929-1933 economic crisis as regarded by minister Ion Mihalache.**

JUBILEE

103 *Silvia Corlateanu-Granciuc*, **Academician Stefan Stefanescu at 70.**

104 *V.Birladeanu*, **Professor Alexandru Zub at 65.**

105 *Ion Hincu*, **A jubilee in the prime of the life.**

106 *Zinaida Alexandreanu-Sitnic*, **Corresponding member of ASM Chiril Stratievschi at 70.**

BOOK REVIEWS

107 *Vladimir Mischevca*, **An original monograph about Moldova in the epoch of Enlightenment.**

109 *Eugeniu Cernenchi*, **A history of a destiny - Constantin Ypsilanti.**

111 *Eugenia Danu*, **Contributions to the moderm history of the Romanians.**

113 *Eugenia Danu*, **Rec.ad op.: Silviu Andries-Tabac, Territorial heraldry of Bessarabia and Transnistria.** Ed.Muzeum, Chis., 1998, 168 pp.

116 *Zinaida Alexandreanu-Sitnic*, **Science and power.**

SCIENTIFIC LIFE

117 *Andrei Esanu*, **Valentina Esanu, An important scientific forum in the capital of Turkey.**

122 *Eduard Baidaus*, **New scientific horizons: East European Summer School of Warsaw University** (8th edition, Warsaw-Wroclaw, July 1-22,1999.

124 *Elena Namolovan*, **A laboratory of thought in Romania.**

STUDII

Ion Hâncu

SEMNIFICAȚIA ISTORICO-ETNICĂ A OBICEIURILOR FUNERARE DINTR-UN SAT MEDIEVAL TIMPURIU DIN CODRII HÂNCEȘTILOR

În preajma localității Hansca din județul Chișinău arheologii au descoperit urmele unui sat părăsit străvechi. Cercetările arheologice au scos la iveală materiale, în baza cărora se pot stabili cronologia și etapele lui principale de dezvoltare.

Materialele colectate în urma săpăturilor arheologice efectuate în valea pârâului Cânichiș dovedesc că, începând din paleoliticul târziu (40-12 mii de ani în urmă) și până în evul mediu (sec. XV-XVI), aici au locuit oameni. Vatra localității medievale s-a aflat pe același loc din Valea Cânichișului, alături de punctele numite actualmente Căprăria și Limbari.

Ca rezultat al cercetărilor de teren, pe locul unde era așezat satul medieval timpuriu, au fost dezvelite urmele a 164 locuințe, descoperite 197 morminte și mii de obiecte de uz casnic și de altă destinație. 31 locuințe datează din sec. VI-VII e.n.[1] În ele s-au găsit obiecte de uz casnic și de altă natură, caracteristice epocii respective[2]. Arheologul Isac Rafalovici, care a efectuat ani la rând cercetări la Hansca referitoare la această perioadă arheologică, a dovedit și a documentat perfect existența etapei cronologice ce cuprinde secolele VI-VII. El nu exclude faptul că această localitate medievală timpurie a apărut în sec. al V-lea e.n.[3] Pornind de la cele menționate, se poate concluziona că așezarea medievală timpurie de lângă Hansca a fost fondată în sec. al VI-lea sau poate chiar la finele sec. al V-lea e.n.

39 locuințe descoperite la Hansca conțin material arheologic ce poate fi datat, cu certitudine, cu sec. VIII-IX e.n.[4], care înglobează o întreagă etapă istorico arheologică din istoria satului din Valea Cânichișului[5], ce evoluează în baza etapei precedente - cu aceleași tipuri de locuințe, forme de obiecte casnice, tradiții etc. Isac Rafalovici consideră că perioada ce include secolele VI-VII și secolele VIII-IX e constituită din două faze ale unei etape istorico-arheologice. Aceste faze se deosebesc esențial una de alta prin tehnologia prelucrării unor obiecte de uz casnic și de altă destinație, de asemenea și prin forma lor. Spre exemplu, atât în sec. VI-VII, cât și în sec. VIII-IX, vasele de lut erau lucrate manual, însă în mod diferit, după o tehnologie deosebită. Oalele din sec. VI-VII, confecționate manual, nu sunt ornamentate, spre deosebire de cele din sec. VIII-IX, care au linii incizate pe exteriorul lor și alveole pe marginea gurii. Pentru ambele faze sunt caracteristice[6] aceleași vase: oale, ulcele, străchini, tipsii, capace discoidale.

În sec. VI-VII oalele de lut erau bitronconice, de tip borcan și de tip lalea[7]. Diversitatea de forme se lămurește prin tradițiile ce existau la etapa respectivă în cultura materială. În sec. VIII-IX locuitorii modelau din lut numai oale de diferite mărimi, de tip lalea, dar ornamentate[8], ce ne face să presupunem că unificarea formelor de vase a fost condiționată de asimilarea tradițiilor de modelare de diferită proveniență și de stabilirea unei noi tradiții.

© Ion Hâncu, 1999.

Următoarea etapă de dezvoltare a localității este reprezentată de 71 locuințe, dezvelite în diferite colțuri ale vetrei ei, dintre care 18 datează din sec. X - începutul sec. XI, 25 - din sec. XI - începutul sec. XII, 14 locuințe - din sec. XII - începutul sec. XIII și 14 locuințe - din sec. XIII e.n.[9]

Trecerea la etapa ce cuprinde secolele X-XIII a fost evolutivă. Locuitorii satului construiau același tip de locuințe, în interiorul cărora erau aceleași focare tradiționale: vetre deschise și cuptoare de piatră. În această perioadă apar cuptoarele cu boltă pentru copt pâine. Cele mai mari schimbări au avut loc însă în domeniul olăritului: apare roata pentru confecționarea oalelor și cuptorul special de ars oale[10]. Toate vasele se ornamentau bogat cu linii incizate. Vasele produse erau destinate pentru satisfacerea necesităților proprii și pentru vânzare.

În afară de obiectele cu elemente de cultură tradițională autohtonă au fost găsite și materiale arheologice care conțin elemente alogene, printre ele fiind cuptoare realizate din piatră fără mortar, locuințe de tip iurtă, căldări de lut și alte obiecte[11].

Etapa a patra cronologică a dezvoltării localității corespunde sec. al XIV -lea e.n. Pe parcursul cercetărilor au fost descoperite 14 locuințe ce se datează cu acest secol[12], în care s-au înregistrat trei monede bătute în centrele Hoardei de Aur și ceramică specifică centrelor de olărit ale Hoardei de Aur din spațiul pruto-nistrean - Orheiul Vechi[13] și Costești[14].

În această perioadă locuitorii satului construiau locuințe ce aveau în interior cuptor de copt pâine (cu loc de dormit pe el), care mai târziu a devenit un element tradițional al acestora. Tot atunci au apărut oalele din lut cu capace speciale, ce apoi au constituit elementul principal al veselei casnice la locuitorii Țării Moldovei.

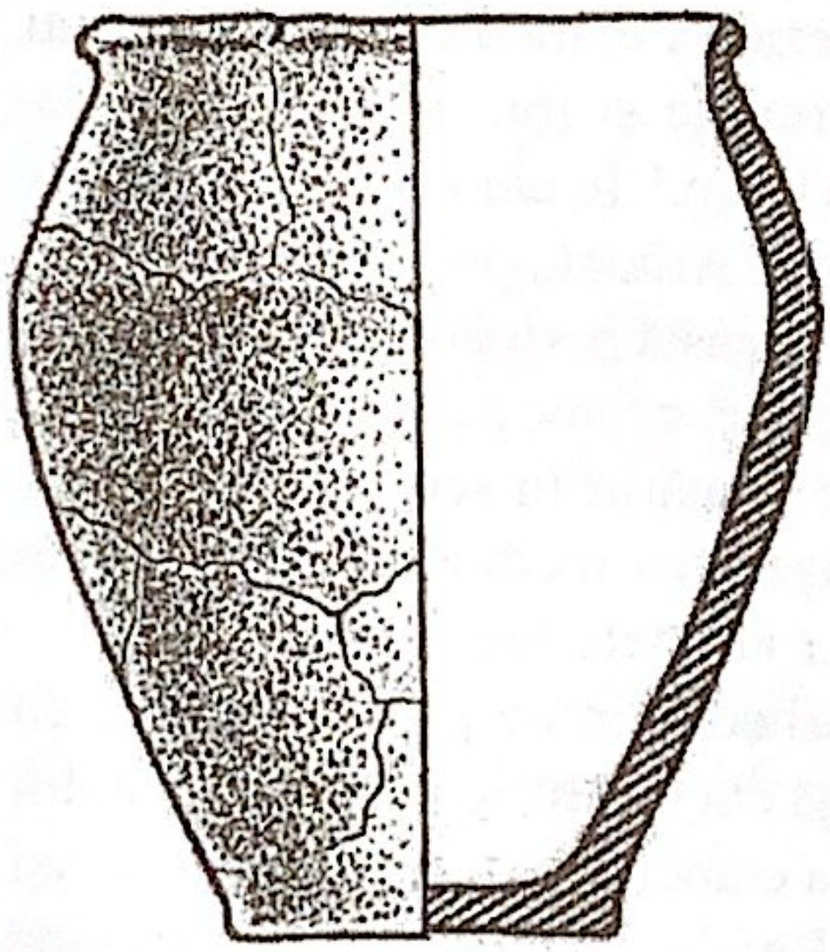

Fig. 1. Vase de lut caracteristice pentru sec. VI-VII descoperite într-un mormânt efectuat lângă locuință

În prima jumătate a sec. al XIV-lea în localitate apare ceramica autohtonă modelată la roata olarului cu rotație rapidă, care în scurt timp a căpătat o răspândire largă pe întreg teritoriul țării.

Ultima etapă cronologică a dezvoltării satului se atrbuie secolelor XV-XVI. Până în prezent a fost găsită doar o singură locuință ce ține de această perioadă. În umplutura gropii bordeiului, căptușit cu bârne, s-a descoperit ceramică roșie și sură confecționată la roata olarului, caracteristică pentru ceramica moldovenească din sec. XV-XVI[15].

În afară de obiectele de ceramică, în această locuință au fost găsite mai multe obiecte de metal, inclusiv o roticică de la un pintene, caracteristic, de asemenea, secolelor XV-XVI, de care se făcea uz în Orheiul Vechi[16] și în alte localități.

Din cele relatate rezultă că istoria localității încadrează toate etapele cronologice din sec. VI-VII până în sec. XV-XVI e.n. Materialele arheologice colectate permit a constata că acest sat a fost în permanență locuit - din sec. VI-VII până în sec. XV-XVI -, cu excepția unor posibile întreruperi, care nu pot fi sesizate din punct de vedere arheologic. Unele locuințe au fost părăsite, altele s-au construit, însă vatra satului s-a păstrat mai mult de o mie de ani.

În urma cercetărilor arheologice s-a stabilit că satul medieval timpuriu din preajma localității actuale

Hansca a avut două cimitire. În cel din partea de loc, acum numită "Căprăria", locuitorii au înmormântat răposaţii de la fondarea lui şi până prin sec. al XII-lea[17]. În cimitirul situat în partea de loc, numită "Limbari", s-au făcut înmormântări în sec. XII-XIV[18]. Studiind materialele descoperite în cimitire, s-a constatat că locuitorii fondatori erau creştini şi practicau ritul funerar creştin, dar alogenii stabiliţi cu traiul în sat o anumită perioadă au folosit alte tradiţii funerare (mormintele lor au fost de noi depistate uşor)[19].

Materialele arheologice depistate la Hansca sunt o dovadă a faptului că locuitorii de aici îşi înmormântau decedaţii într-un loc anumit - la cimitir, tradiţie respectată de majoritatea sătenilor. Însă exista şi alt obicei - de a înmormânta reposaţii lângă locuinţă sau chiar în interiorul ei. Au fost descoperite 8 înmormântări de acest fel, dintre care 5 datează din sec. VI-VII, iar 3 sunt mai târzii.

Un deosebit interes prezintă înmormântările din sec. VI-VII e.n. Trei din cele cinci înmormântări sunt de rit păgân, deoarece corpurile răposaţilor au fost în prealabil arse pe rug. O înmormântare a fost efectuată într-o urnă - un vas de lut ce ţine de cultura Sântana de Mureş Cerneahov. Celelalte înmormântări conţin rămăşiţe de obiecte din ceramică din sec. VI-VII. În două înmormântări din sec. VI-VII au fost găsite schelete de om, defuncţii fiind înhumaţi în apropierea locuinţelor. Într-un caz a fost înhumat numai capul răposatului. Mormintele de lângă locuinţe prezintă pentru ştiinţă o însemnătate mare. Nu mai puţin importante sunt şi mormintele din cimitir.

Tradiţii şi obiceiuri ale ritului funerar au existat mai multe. În continuare vom face o descriere succintă a obiceiurilor de înmormântare a răposaţilor, care va fi urmată de un compartiment privind interpretarea istorico-etnică a acestora. Pentru cele două cimitire vom folosi noţiunile "cimitirul vechi" şi "cimitirul nou", ca să evităm repetarea în text a datelor cronologice.

ÎNHUMAREA RĂPOSAŢILOR ÎN POZIŢIE ÎNTINSĂ

Răposaţii erau aşezaţi pe fundul gropii, de obicei, în poziţie întinsă, pe spate. În cimitirul nou într-un mormânt defunctul a fost culcat în poziţie întinsă, cu faţa în jos, iar în alte două morminte răposaţii erau culcaţi pe o parte.

Majoritatea celor ce înmormântau decedaţii pe spate, în poziţie întinsă, îi aşezau cu capetele spre asfinţit şi picioarele spre răsărit. Orientarea se făcea după soare. Astfel, unghiul de orientare a decedaţilor înmormântaţi în diferite anotimpuri ale anului este diferit.

În cimitirul vechi al satului (sec. VI-XII) în toate cele 60 de morminte defuncţii au fost înmormântaţi în poziţie întinsă, pe spate, cu capetele orientate spre asfinţit şi cu picioarele spre răsărit. În cimitirul nou (sec. XII-XIV) în cele 109 înmormântări 100 de răposaţi au fost înmormântaţi cu capetele spre asfinţitul soarelui şi numai 9 aveau orientare meridională: 7 erau orientaţi cu capetele spre nord, iar 2 - spre sud.

În ambele cimitire decedaţii înmormântaţi pe spate, în poziţie întinsă, cu capetele spre apus de soare, aveau mâinile aranjate în diferite poziţii faţă de corp. În cimitirul vechi 23 răposaţi (din 60) au fost înmormântaţi cu mâinile întinse, lipite de corp. În cimitirul nou numai 13 decedaţi (din 100) au fost înmormântaţi cu mâinile întinse şi lipite de corp. Printre defuncţii puşi în gropile funerare pe spate, cu mâinile întinse lângă corp, erau copii şi vârstnici, bărbaţi şi femei, fapt ce ne face să conchidem că acest element al ritului funerar avea un caracter general pentru ritul funerar creştin în dezvoltare.

O parte din decedaţii înmormântaţi în cimitirul vechi şi 9 decedaţi îngropaţi în cimitirul nou au fost aranjaţi pe spate, cu capetele spre asfinţit, cu mâinile fixate diferit: una era întinsă şi alipită de corp, iar alta - îndoiată în cot şi pusă cu palma pe burtă sau bazin.

Fig. 2. Scheletul unui răposat înmormântat în poziție întinsă, pe spate, cu mâinile întinse

Un alt element al ritului funerar, practicat mai frecvent decât cel menționat, este următorul: mâinile răposatului se aranjau cu palmele pe burtă sau bazin. În perioada când funcționa cimitirul vechi în așa poziție au fost înmormântați 8 răposați (din 60), iar în cimitirul nou – 21 (din 100).

Unii locuitori înmormântau răposații, aranjându-le o mână cu palma pe bazin sau mai jos de piept, iar alta îndoind-o în cot și fixând-o cu palma pe piept. În cimitirul vechi au fost înmormântați cu mâinile puse în această poziție 6 decedați (din 60), iar în cimitirul nou - 21 decedați (din 100).

Mulți locuitori ai satului înmormântau răposații în poziția care a devenit o regulă canonică pentru ritul funerar creștin ortodox – pe spate, în poziție întinsă, cu capul spre asfințitul soarelui, mâinile îndoite în coate și puse cu palmele pe piept sau la coate. Așa au fost înmormântați 14 răposați (din 60) în cimitirul vechi și 25 (din 100), în cel nou.

Deci locuitorii satului aranjau mâinile răposaților în cinci poziții. Mai preferate erau următoarele: mâinile întinse de-a lungul corpului, mâinile ușor îndoite în coate și puse cu palmele pe bazin și mâinile mult îndoite în coate și puse cu palmele pe piept. Celelelalte două poziții erau folosite mai rar.

Folosirea concomitentă un timp îndelungat a celor cinci poziții de aranjare a mâinilor celor decedați ne face să presupunem că acest element al ritului funerar nu purta un caracter strict. În această perioadă se constituie obiceiul de a pune mortului mâinile pe piept - element care mai apoi a devenit o legitate a ritului funerar creștin ortodox.

Unele înmormântări cu aspect de rit funerar creștin au trăsături specifice atribuite de anumite detalii. Răposații din mormintele nr. 30 și nr. 50 din cimitirul vechi au fost îngropați după ritul funerar creștin, însă mâna dreaptă era pusă cu palma pe umărul drept. În mormintele nr. 36 și nr. 66 din același cimitir decedații au fost aranjați în gropi, de asemenea, conform acestui rit, dar mâinile lor au fost puse cu palmele lângă barbă, la gât.

În cimitirul nou mâinile unui copil (mormântul nr. 106) erau aranjate în felul următor: mâna stângă era întinsă de-a lungul corpului, cealaltă fiind îndoită în cot și fixată cu palma lângă umărul drept.

În mormântul nr. 70 defunctul a fost înmormântat întins pe spate, cu capul spre asfințit. Mâna dreaptă îndoită în cot era fixată cu palma pe umărul din dreapta. Mâna stângă îndoită în cot era trecută pe sub corp, având dosul palmei sub cotul mâinii drepte. Mâinile acestui răposat erau aranjate asemănător cu cele ale

Fig. 3. Scheletul unui defunct înmormântat

decedaţilor din mormintele nr. 28, nr. 63 şi nr. 84, dar mâna care trebuia să fie pusă de-a curmezişul corpului, pe deasupra lui, era trecută pe sub corp.

Din cele menţionate putem conchide că obiceiul de a înmormânta răposaţii aşezaţi pe spate, în poziţie întinsă, cu capul spre asfinţit de soare şi mâinile aranjate în mod diferit (mai des cu palmele pe bazin, pe pântece sau pe piept) devenise pentru majoritatea locuitorilor din acest sat medieval timpuriu o legitate.

Unele obiceiuri se deosebeau de altele numai prin aceea că răposaţilor înmormântaţi în modul indicat, li se încrucişau picioarele în partea inferioară, lângă glezne. Astfel, în mormântul nr. 12 din cimitirul vechi a fost îngropat un om în vârstă, cu faţa în sus, cu capul spre asfinţit şi palmele mâinilor puse pe pântece, însă cu picioarele încrucişate în partea de jos.

Răposata din mormântul nr. 54 din cimitirul nou (sec. XII-XIV) - o femeie în vârstă de aproximativ 50 de ani - a fost pusă în groapă pe spate, cu capul spre asfinţit, mâinile cu palmele pe pântece, picioarele întinse şi încrucişate lângă glezne.

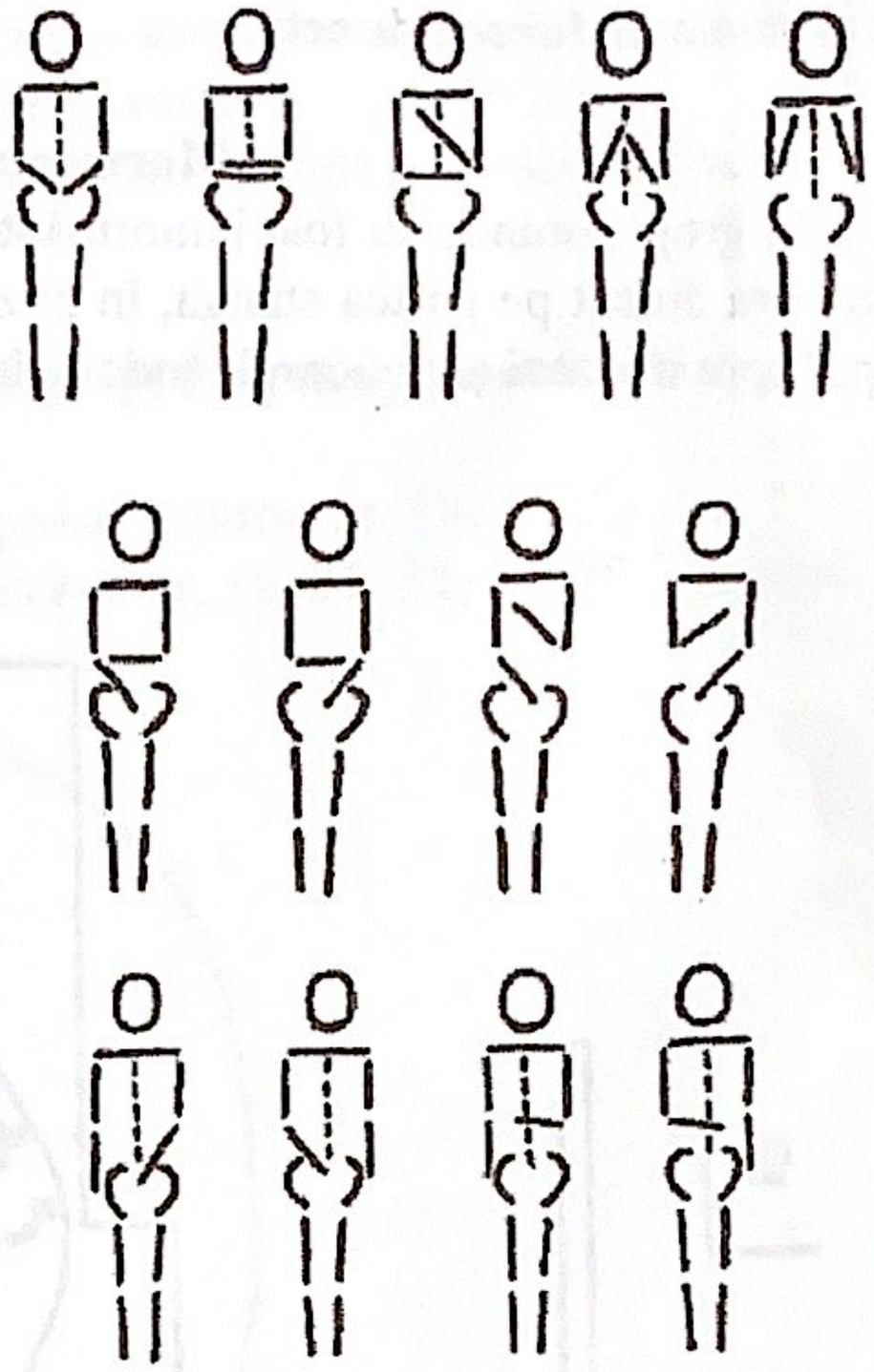

Fig. 4. Variantele poziţiei mâinilor la defuncţii înmormântaţi în poziţie întinsă

OBICEIUL DE A ARANJA DECEDAŢII ÎN MORMINTE CONFORM MERIDIANULUI

Unii locuitori din Valea Cânichişului, practicând acelaşi rit de înmormântare, care consta în înmormântarea decedaţilor în poziţie întinsă, pe spate, aranjau însă decedatul cu capul spre miazănoapte sau miazăzi. Astfel au fost înmormântaţi 9 răposaţi în cimitirul nou al satului.

Generaţiile de oameni din această localitate care înmormântau răposaţii în cimitirul vechi, nu puneau mortul în groapă cu capul spre nord sau spre sud. Această constatare permite a trage concluzia că familiile care înmormântau răposaţii cu capetele spre miazănoapte sau miazăzi au apărut în sat când exista cimitirul nou - în sec. XII-XIV. În total au fost descoperite 9 morminte în care decedaţii au fost aşezaţi în direcţie meridională: 7 aveau capetele aranjate spre nord şi 2 - spre sud. Toţi decedaţii au fost puşi pe spate, în poziţie întinsă, cu mâinile de-a lungul corpului.

Pe lângă faptul că veneticii stabiliţi cu traiul în sat îşi înmormântau răposaţii în direcţie meridională - cu capetele spre miazănoapte sau miazăzi -, ei aproape în toate cazurile puneau alături de dânşii diferite obiecte de uz casnic de care se foloseau în viaţa de toate zilele, precum şi de harnaşament. Deci putem afirma că veneticii se închinau idolilor şi se ocupau cu creşterea cailor.

ÎNHUMAREA DECEDAŢILOR ÎN POZIŢIE CHIRCITĂ

O parte din familii practicau înhumarea decedaţilor în poziţie chircită. Înmormântări de acest fel au fost descoperite doar 8 (din 75) şi numai în cimitirul vechi, fiind situate în partea de nord-est a lui şi formând două grupe.

Răposaţii erau înmormântaţi în gropi de formă rotundă sau dreptunghiulară, orientaţi cu capetele în diferite direcţii.

Morminte cu gropi rotunde

În gropi rotunde au fost înmormântaţi numai 2 răposaţi (mormintele nr. 52 şi nr. 61). Unul era culcat pe partea stângă, în poziţie chircită (morm. nr. 61), iar altul pe spate, cu capul spre miazăzi şi picioarele îndoite în genunchi sub un unghi ascuţit (morm. nr. 52). În

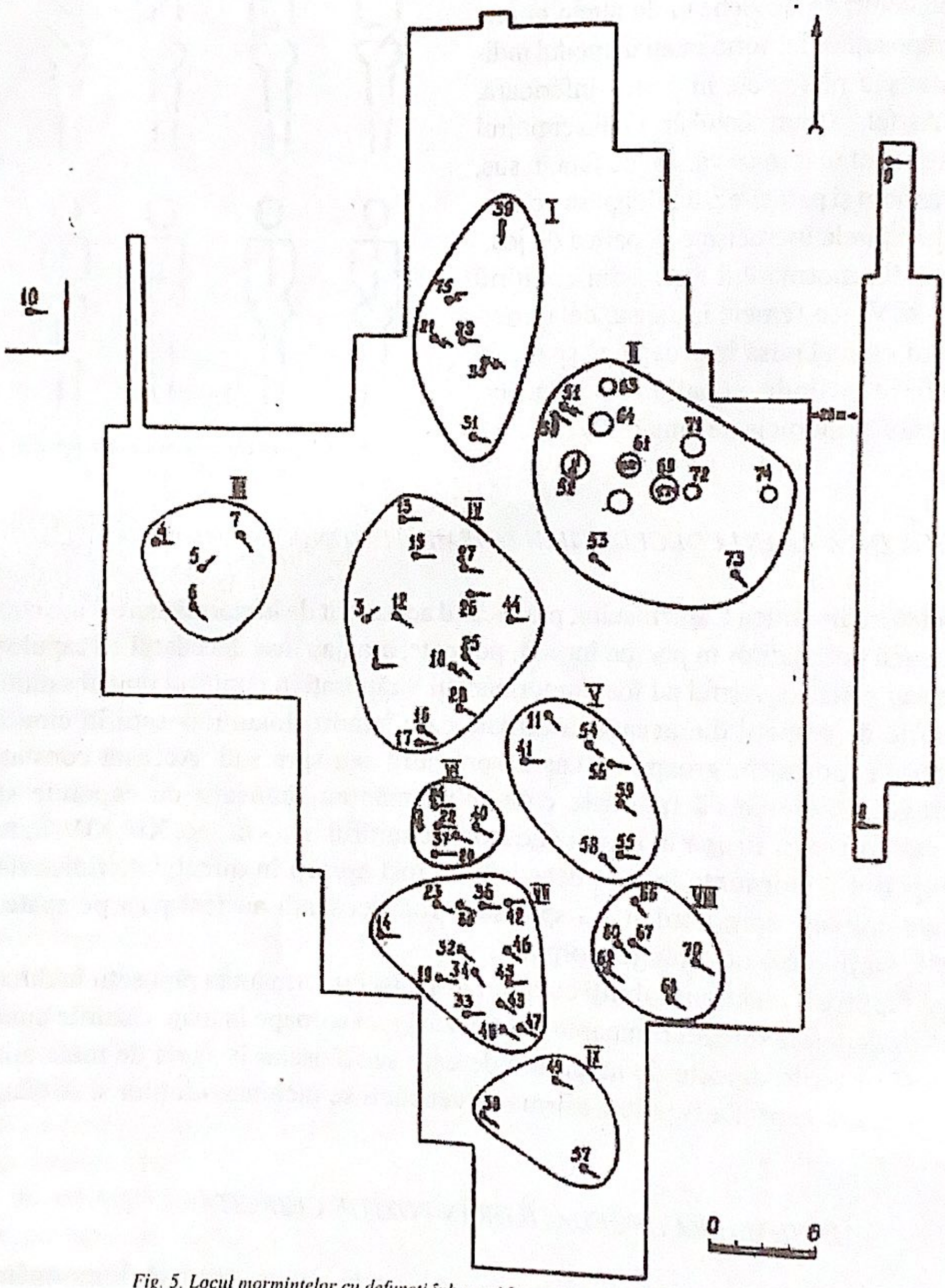

Fig. 5. Locul mormintelor cu defuncţi înhumaţi în poziţie chircită în cimitirul vechi "Căprăria"

a doua groapă funerară au fost puse şi trei vase de lut. Acest mormânt prezintă interes şi prin faptul că la fundul lui, în partea de sus, a fost făcută o nişă - un cuptoraş, pereţii căruia erau arşi. Una din oalele de lut se afla la gura cuptorului, lângă vatră.

Astfel, putem presupune că răposatului i s-a făcut groapa în formă de sălaş, de bordei rotund, prevăzut cu un cuptoraş-nişă.

Răposaţi înhumaţi în poziţie chircită în gropi dreptunghiulare

În această poziţie au fost înmormântaţi şase răposaţi (morm. nr. 18, 21, 35, 51, 75). Cinci din ei erau orientaţi cu capetele spre asfinţit (morm. nr. 18, 21, 35, 51, 75), iar unul spre miazănoapte (morm. nr. 39).

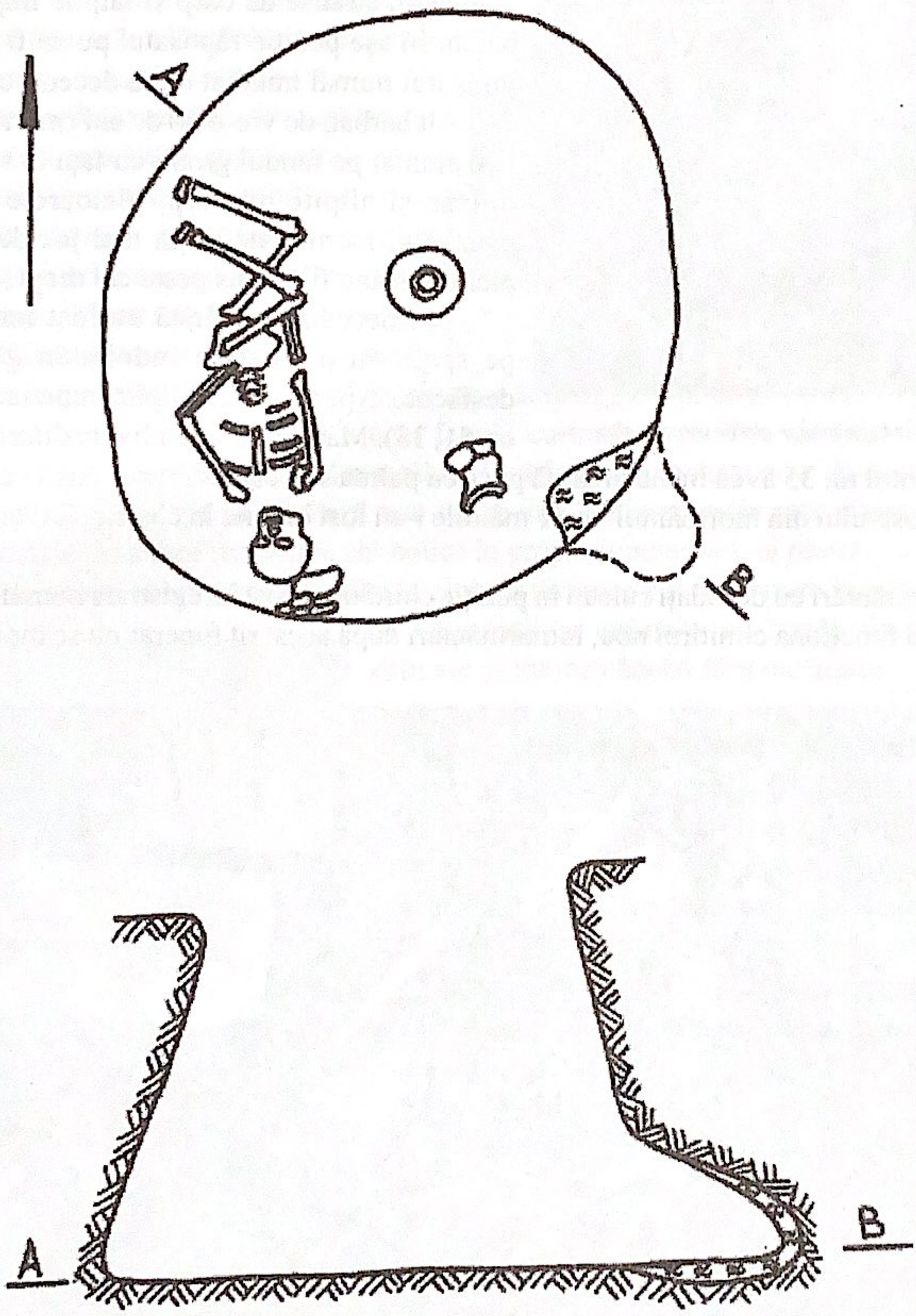

Fig. 6. Mormânt cu decedatul stabilit în poziţie chircită

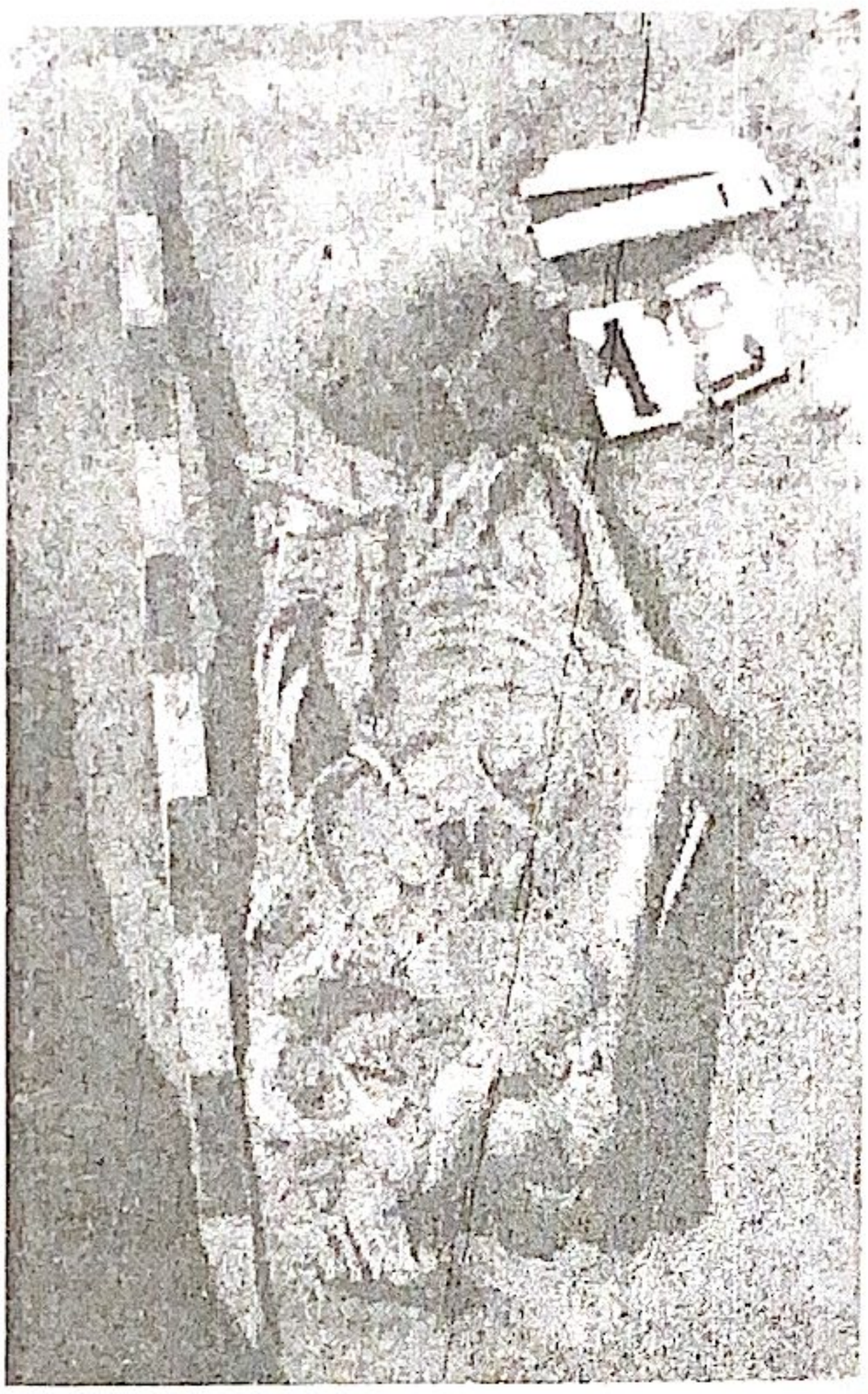

Fig. 7. Decedat înmormântat în poziție chircită, ghemuită

Modul în care erau puși răposații în morminte era diferit - fiecare se afla în poziție chircită, dar deosebită. Poziția picioarelor, mâinilor și alte detalii erau stabilite de familii după propria dorință.

O femeie în vârstă de aproximativ 30 de ani (morm. nr. 18) a fost aranjată pe partea stângă, cu palmele sub cap, picioarele fiind legate și lipite de corp, cu tălpile lângă față. Un bărbat în vârstă de aproape 50 de ani a fost îngropat cu fața în jos, ghemuit, cu mâinile îndoite în coate, alipite de corp, cu palmele lângă față, picioarele îndoite în genunchi, strânse de corp și tălpile împreună sub bazin. În așa poziție răposatul putea fi ghemuit și înfășurat numai imediat după decedare.

Alt bărbat, de vre-o 60 de ani (morm. nr. 21), a fost aranjat pe fundul gropii cu fața în sus, mâinile întinse și alipite de corp, picioarele îndoite în genunchi, încrucișate puțin mai jos de genunchi, piciorul stâng fiind pus peste cel drept.

Doi decedați în vârstă au fost înmormântați pe spate cu picioarele îndoite în genunchi și desfăcute în părți, dar cu tălpile împreunate (morm. nr. 51, 35). Mâinile lor erau fixate diferit. Dcedatul din mormântul nr. 35 avea mâna dreaptă pusă cu palma sub cap, iar cea stângă - cu palma pe bazin. Răposatului din mormântul nr. 51 mâinile i-au fost îndoite în coate și fixate cu palmele pe umere.

Înmormântări cu decedați culcați în poziție chircită au fost înregistrate numai în cimitirul vechi. Când funcționa cimitirul nou, înmormântări după acest rit funerar nu se mai făceau. De

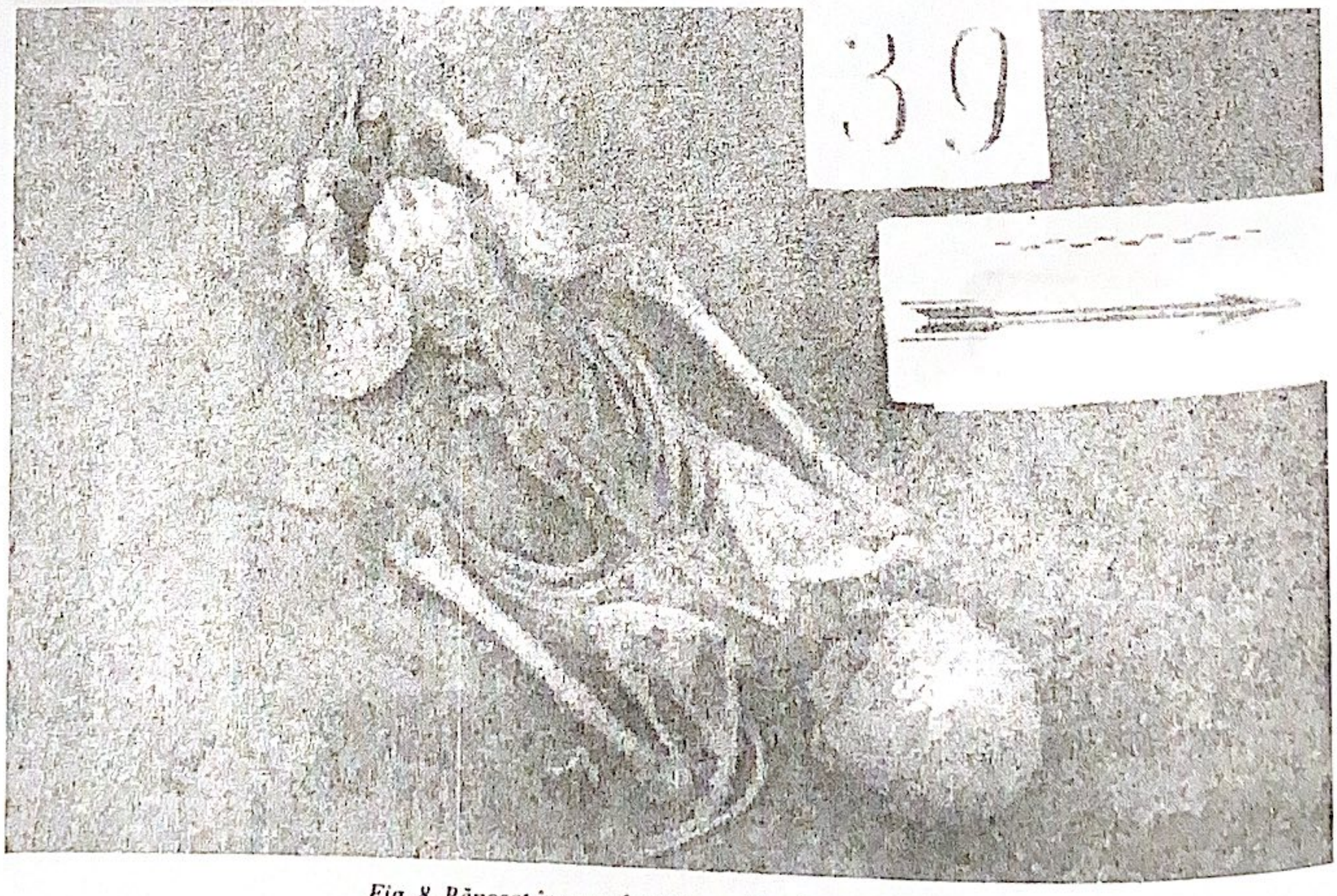

Fig. 8. Răposat înmormântat în poziție chircită, ghemuită

menţionat că în cimitirul vechi astfel de morminte au fost descoperite numai în partea lui de nord-est. O înmormântare cu decedatul în poziţie chircită (morm. nr. 18) a fost dezvelită dar într-un grup de înmormântări, unde ceilalţi răposaţi au fost înmormântaţi după ritul funerar practicat de majoritatea locuitorilor din sat - pe spate, cu capetele spre asfinţit, în poziţie întinsă (vezi *fig. 5*).

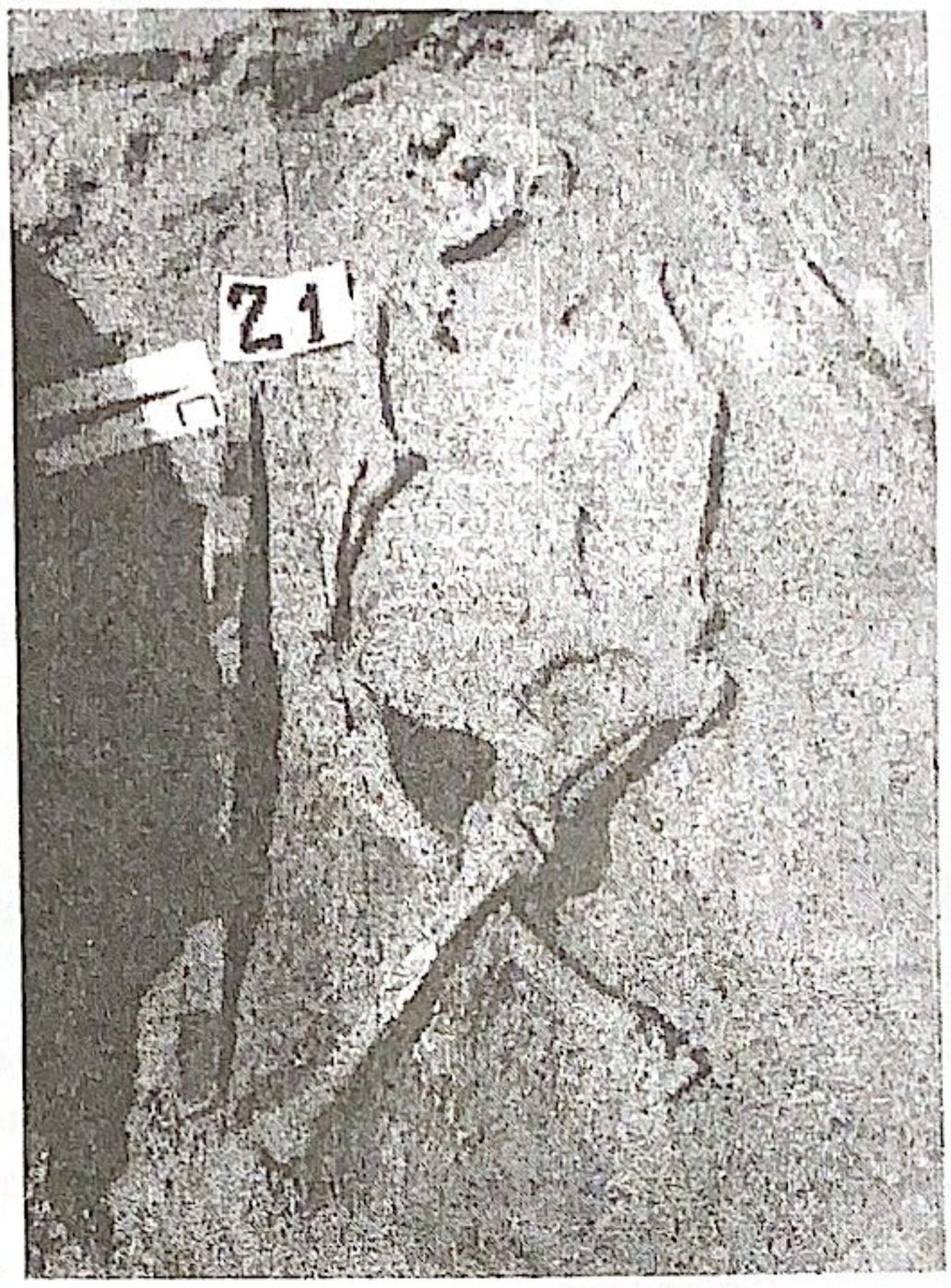

Fig. 9. Decedat înmormântat în poziţie chircită, cu picioarele încrucişate

ÎNMORMÂNTĂRILE SIMBOLICE

În ambele cimitire au fost depistate morminte simbolice, adică fără înhumaţii umane. În cimitirul vechi - 7, iar în cel nou - 4.

Aceste înmormântări au fost efectuate în gropi rotunde sau sub formă de clopot. Astfel, putem conchide că înmormântările simbolice erau o tradiţie a ritului funerar practicat de locuitorii satului, decedaţii fiind înhumaţi în poziţie chircită şi în gropi rotunde. Morminte sub formă de gropi rotunde, cu înhumaţii umane şi fără ele, au fost depistate numai în cimitirul vechi şi doar într-un loc – la marginea lui de nord-est. Probabil, se poate vorbi de existenţa unui neam sau a unei familii cu tradiţii specifice ale ritului funerar, deosebite de cele ale majorităţii locuitorilor satului. Ritul funerar, practicat doar de unele familii cu timpul a dispărut, deoarece în cimitirul nou nu se mai întâlnesc morminte efectuate după acest rit, însă tradiţia de a face morminte simbolice în gropi rotunde s-a mai păstrat.

Cele 11 morminte simbolice dezvelite în ambele cimitire pot fi divizate în trei grupuri: cu înhumaţii de animale, cu bucăţi de leşuri de animale şi înmormântări fără oseminte.

Fig. 10. Decedat înmormântat în poziţie chircită

Înmormântări cu înhumaţii de animale

Au fost depistate trei morminte de acest fel: unul - în cimitirul vechi şi două - în cimitirul nou. Într-unul din ele (morm. nr. 69, cimitirul vechi) s-a îngropat un viţel, în pământul de umplutură fiind găsite şi două oase de vite mari cornute; în alt mormânt (nr. 1, cimitirul nou) fusese îngropată o mioară sau o căprioară; în al treilea (morm. nr. 2, cimitirul nou) - un purcel de casă.

Înmormântări cu leşuri de animale

În cimitire au fost descoperite 4 morminte în care erau îngropate bucăţi de leşuri de animale: 2 - în cimitirul vechi şi 2 - în cimitirul nou.

În mormintele din cimitirul vechi erau oase de vite mari cornute (morm. nr. 65) şi de animale mici cornute (morm. nr. 72).

Înmormântările din cimitirul nou conţin oase de cal, peste care a fost pusă o strachină de lut. Într-un mormânt (nr. 4) se găseau oasele picioarelor şi maxilarul unui cal. Oasele picioarelor se aflau deasupra maxilarului, cu copitele spre nord.

Înmormântări simbolice fără oseminte s-au înregistrat numai în cimitirul vechi (morm. nr. 63, 64, 74), ele reprezentând gropi de diferite forme şi dimensiuni, umplute cu pământ amestecat. În pământul de umplutură din mormântul nr. 74 erau bucăţele de cărbune de lemn.

MORMINTE FĂCUTE ÎN LOCUINŢE SAU CONSTRUCŢII CASNICE

Uneori răposaţii erau înmormântaţi în locuinţe sau construcţii casnice. Astfel de morminte sunt o raritate, însă, totuşi, există. În urma cercetărilor în construcţii casnice au fost descoperite 2 înmormântări.

Un răposat a fost îngropat în interiorul unei locuinţe din centrul satului (bordeiul nr. 65) aproximativ prin sec. al XI-lea. Groapă rotundă, îngustă şi foarte adâncă, spre fund fiind mai largă, avea forma unui clopot. Decedatul a fost băgat în ea în poziţie verticală, cu capul în sus. Astfel, corpul aşezat la fundul gropii a căpătat o poziţie chircită, capul rămânând în poziţie verticală. Groapa mormântului a fost umplută cu pământ lutos scos de acolo, şi nu se cunoştea. Rezultatele studierii podelei locuinţei permit să afirmăm că locatarii au trăit aici şi după înmormântarea decedatului.

Un craniu de om a fost găsit într-o groapă pentru păstrarea rezervelor de merinde (groapa nr. 130). După cum afirmă specialiştii, în perimetrul construcţiilor casnice erau înmormântate persoanele care singure îşi curmau viaţa. Conform tradiţiei, erau îngropate acolo unde au murit.

Morminte cu decedaţi dezmembraţi sau schimonosiţi

În cele două cimitire ale satului au fost înregistrate 7 înmormântări, în care decedaţii erau dezmembraţi sau schimonosiţi când au fost înmormântaţi sau după înmormântare. Trei din ele au fost dezvelite în cimitirul vechi, iar patru - în cimitirul nou.

Răposatul în vârstă de aproximativ 40 de ani, îngropat în mormântul nr. 53 (cimitirul vechi), pe spate, în poziţie întinsă, cu capul spre asfinţit şi mâinile întinse, alipite de corp, a fost dezmembrat şi schimonosit în procesul înmormântării sau peste puţin timp după aceasta. Capul tăiat a fost pus cu faţa în jos, la o anumită distanţă de corp, iar piciorul stâng, tăiat din şold, a fost mutat spre cap şi fixat cu talpa la piept. Pe decedat l-au dezmembrat când legăturile dintre oase erau încă întregi, deoarece ciolanele piciorului strămutat s-au păstrat în poziţie anatomică.

Decedatul din mormântul nr. 61 (cimitirul vechi), îngropat în poziţie chircită, în groapă rotundă, a fost schilodit şi mai tare decât cel precedent. Acestuia i s-au tăiat şi aruncat din mormânt capul şi o parte din corp, în groapă rămânând numai picioarele, bazinul şi mâinile, însă fără capetele oaselor de la umere.

Corpul unei femei în vârstă de vreo 40 de ani, îngropat în cimitirul nou, în mormântul nr. 34, a fost schimonosit tot în timpul înmormântării sau degrabă după aceasta. Pieptul scos era stabilit pe bazin, iar capul, rămas pe loc, era întors cu faţa în jos.

Alte patru morminte au fost dezgropate pentru a profana rămăşiţele răposaţilor. Decedaţilor din mormintele nr. 49 (cimitirul vechi) şi nr. 58 (cimitirul nou), care au fost dezgropaţi după trecerea unui timp îndelungat de la înmormântare, li s-au strămutat oasele inferioare ale picioarelor. Strânse împreună, aceste ciolane au fost puse grămadă lângă oasele bazinului, de-a curmezişul.

Răposaţilor din mormintele nr. 5 şi nr. 89 (cimitirul nou) li s-a schimonosit poziţia capetelor. În mormântul nr. 5 capul era întors cu faţa în jos, iar în mormântul nr. 89 el a fost scos şi îngropat mai adânc la o mica distanţă de corp. Decedaţilor din mormintele nr. 19 şi nr. 33 (cimitirul nou) li s-au înlăturat tălpile de la picioare, dar nu s-a stabilit cu siguranţă când.

Prezintă interes poziţia decedatului, un bărbat de aproximativ 70 de ani, din mormântul nr. 45 (cimitirul nou), care a fost pus în groapă în poziţie întinsă, cu capul spre asfinţit şi mâinile pe bazin, aşa cum procedau majoritatea locuitorilor din sat, însă cu faţa în jos. Nu s-a putut stabili dacă decedatul a fost astfel înmormântat sau l-au întors cu faţa în jos mai târziu. Se prea poate că el a fost înmormântat ca şi majoritatea decedaţilor din sat, dar ulterior, cu un scop anumit, l-au dezgropat şi l-au întors cu faţa în jos.

Acestea sunt trăsăturile principale ale ritului funerar al locuitorilor satului timpuriu din Valea Cânichişului.

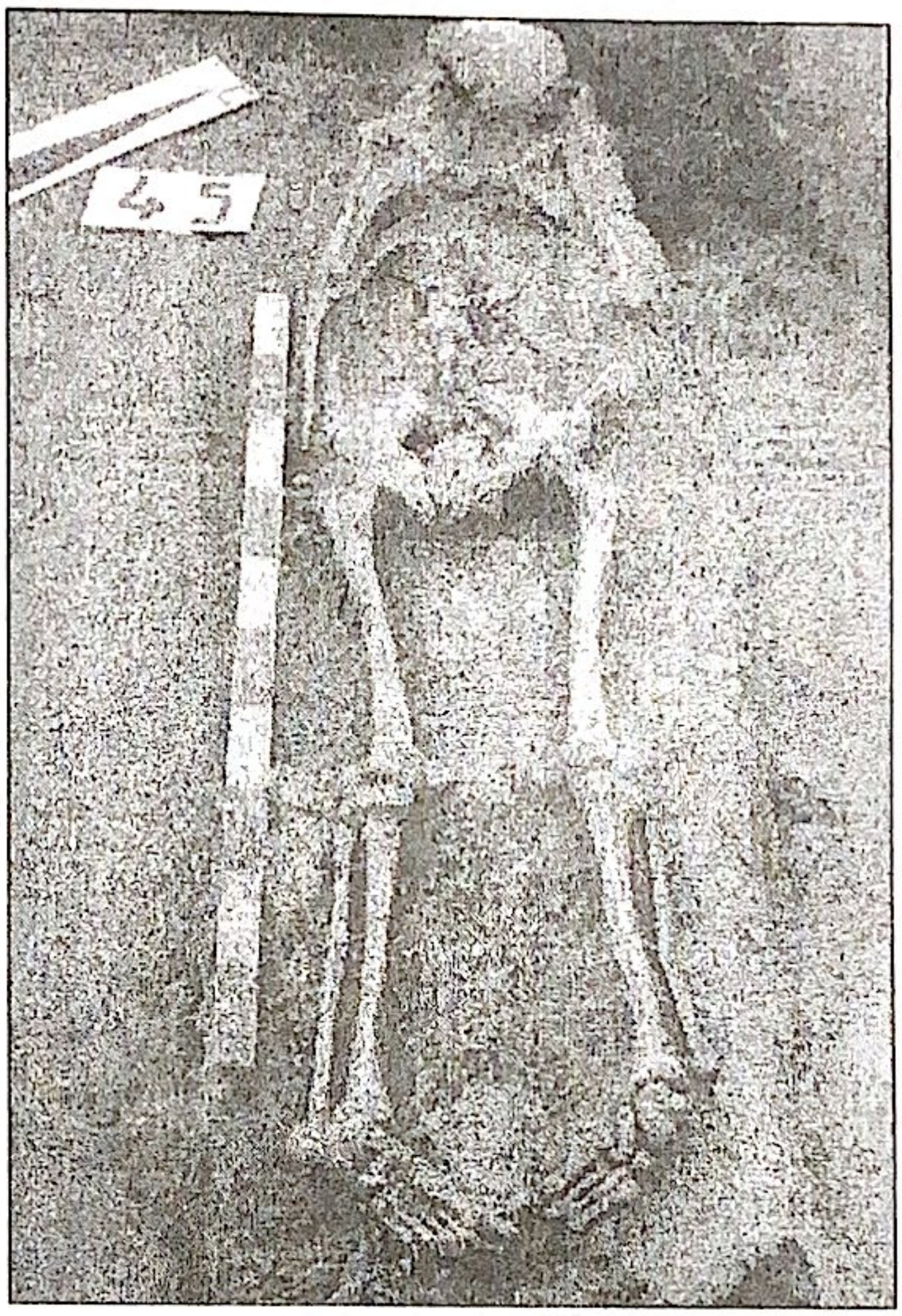

Fig. 11. Decedat înmormântat cu faţa în jos

SEMNIFICAŢIA ISTORICO-ETNICĂ A TRADIŢIILOR ŞI OBICEIURILOR ATESTATE

Materialele arheologice prezentate mai sus indică asupra faptului că în acest sat medieval existau două tradiţii funerare. Majoritatea locuitorilor practicau tradiţia de a înmormânta răposaţii într-un anumit loc - în cimitir şi numai o mică parte - în sat, lângă sau chiar în locuinţe. Cei care înmormântau răposaţii în cimitir erau băştinaşi, iar cei care îi îngropau lângă locuinţe sau în interiorul lor erau venetici. Această afirmaţie este confirmată şi de faptul că ultimii practicau arderea pe rug a defuncţilor, pe când băştinaşii - înhumarea lor. Tradiţia de a înmormânta răposaţii în sat, lângă locuinţe, şi de a arde pe rug corpurile lor s-a practicat numai în secolele VI-VII e.n. Pornind de la cele menţionate, se poate concluziona că veneticii erau migratori, probabil, de origine slavă. Populaţia băştinaşă nu practica arderea pe rug a decedaţilor, aceasta era o tradiţie a slavilor[20], apariţia cărora în spaţiul nistreano-dunărean (sec. VI-VII) istoric este dovedită.

Putem presupune că migratorii, de proveniență slavă, după ce s-au stabilit cu traiul în satul din Valea Cânichişului, un timp oarecare au folosit tradiţiile lor strămoşeşti, inclusiv ritul funerar. Mai târziu ei au fost asimilaţi, preluând tradiţiile şi obiceiurile localnicilor.

Majoritatea locuitorilor care îşi înmormântau decedaţii în cimitir, practicau ritul funerar creştin ortodox, conform căruia decedaţii se aranjau pe spate, cu capetele spre asfinţit, mâinile puse cu palmele pe piept şi fără obiecte de uz casnic sau de altă natură lângă ei. Din cele 190 de înmormântări evidenţiate, 160 erau efectuate conform acestei tradiţii. Datorită acestor constatări, putem conchide că în satul din Valea Cânichişului religia monoteistă, creştină ortodoxă avea tradiţii vechi, seculare, devenite legitate pentru majoritatea locuitorilor.

O mică parte din locuitori, care înmormântau defuncţii în cimitir, erau politeişti şi se închinau zeilor sau idolilor. Ei îi îngropau conform tradiţiilor de neam, de familie, improvizând unele detalii ale ritului funerar. Practicând ritul funerar păgân, închinându-se idolilor, ignorau tradiţiile majorităţii locuitorilor, nu respectau tradiţiile ritului funerar. Numai 30 de răposaţi din numărul celor descoperiţi în 190 de morminte dezvelite au fost înmormântaţi conform tradiţiilor politeiste, păgâne ale ritului funerar.

După analogiile privind ritul funerar şi obiectele găsite în mormintele decedaţilor de credinţă păgână, putem constata că veneticii au apărut în sat prin sec. VIII-IX e.n., venind din stepele răsăritene. Se prea poate că aceştia erau bulgari sau alani, purtători ai culturii Saltovo-Maiaţk. Mormintele de rit păgân din cimitirul de la Hansca au analogii directe în cimitirele bulgarilor[2].

Faptul că cele 11 înmormântări simbolice au fost efectuate în gropi rotunde, conform tradiţiei veneticilor, permite să conchidem că persoanele care trebuiau să fie înhumate au decedat, au fost omorâte departe de casă, în campanii militare sau de jaf, cum se obişnuia la toţi nomazii veniţi din stepele asiatice.

Stabiliţi cu traiul în satul din Valea Cânichişului, veneticii se străduiau să păstreze credinţa şi tradiţiile strămoşilor, însă, comunicând în permanenţă cu băştinaşii, s-au acomodat la modul de viaţă şi tradiţiile acestora. Urmaşii lor au trecut de acum la credinţa creştină, practicând, treptat, tradiţiile ritului funerar creştin ortodox. Despre aceasta confirmă faptul că în cimitirul nou n-au fost efectuate înmormântări de rit funerar păgân, de tipul celora din cimitirul vechi. Conform tradiţiilor vechi de rit funerar păgân, se făceau numai înmormântări simbolice. Tradiţia veneticilor de a îngropa decedaţii în poziţie chircită a dispărut şi în sat în perioada funcţionării cimitirului nou nu se mai practică.

Când locuitorii au început să îngroape răposaţii în cimitirul nou, situat la un alt capăt al satului, aici a venit un grup de migranţi tot de credinţă păgână, care îşi înmormântau răposaţii altfel decât primii venetici. Aceştia puneau decedaţii în groapă ca şi creştinii ortodocşi, dar cu capetele spre miazănoapte sau spre miazăzi şi cu mâinile întinse de-a lungul corpului.

Veneticii, stabiliţi în sat în perioada când funcţiona cimitirul nou, erau puţini la număr. Drept confirmare poate servi faptul că din cele 113 morminte descoperite în cimitirul nou numai 9 aveau orientare în direcţie meridională.

După obiectele găsite în mormintele veneticilor decedaţi s-a constatat că ei se ocupau cu creşterea cailor de călărie şi erau călăreţi. Analogiile ritului funerar şi natura obiectelor descoperite în morminte ne permit să conchidem că veneticii erau reprezentanţi ai comunităţilor cumane[22], tătare sau mongole[23]. Nu se ştie precis în ce împrejurări s-au stabilit aceştia cu traiul în satul din Valea Cânichişului, dar putem presupune că ei au venit în această localitate la începutul sec. al XIV-lea, după ce aceste meleaguri au fost ocupate de către Hoarda de Aur.

Prezintă interes faptul că noii venetici stabiliţi cu traiul în sat nu tindeau să înmormânteze răposaţii într-un anumit loc al cimitirului. Morminte cu orientare în direcţie meridională au fost găsite în diferite locuri ale cimitirului nou, fapt ce permite să presupunem că veneticii au intrat în relaţii de rudenie cu băştinaşii, devenind membri ai familiilor acestora.

Aproximativ astfel a fost elucidată istoria satului medieval timpuriu din Valea Cânichişului în materiale arheologice descoperite şi descrise în urma cercetării cimitirelor de aici.

SEMNIFICAŢIA ÎNMORMÂNTĂRILOR CU DECEDAŢI DEZMEMBRAŢI SAU SCHIMONOSIŢI

Dezgroparea mormintelor, schimonosirea, dezmembrarea sau chiar distrugerea rămăşiţelor pământeşti ale decedaţilor se practică pe aceste meleaguri din timpuri străvechi, însă

semnificaţia intervenţiilor celor vii este neclară. Datorită unor studii etnografice în ce priveşte ritul funerar la români în sec. al XIX-lea, unele acţiuni asupra răposaţilor sau asupra mormintelor acestora, săvârşite în evul mediu timpuriu, pot fi interpretate cu o mai mare siguranţă.

Cunoscutul etnograf şi sociolog Simion Marian scrie în lucrarea *Inmormântarea la români* despre dezmembrarea corpurilor unor decedaţi sau înmormântarea neobişnuită a unor răposaţi în satele româneşti. Morţii, despre care se credea că erau strigoi sau pricolici, scrie cercetătorul, erau îngropaţi cu faţa în jos şi li se tăia capul. femeile decedate, presupuse că au avut relaţii cu spiritele necurate, erau înmormântate cu faţa în jos... Aceasta se făcea cu scopul de a "împiedica" presupuşilor strigoi şi pricolici să "iasă" noaptea din morminte şi să facă oamenilor rele[24].

Aşadar, mormintele cu decedaţii dezmembraţi şi înmormântarea, în care răposatul a fost pus cu faţa în jos, evidenţiate în cimitirul satului medieval timpuriu din Valea Cânichişului, mărturisesc că locuitorii din sat credeau în spirite bune şi rele, fapt oglindit în ritul funerar.

CONCLUZII

Studierea ritului funerar, care se practica în satul medieval timpuriu de lângă Hansca, permite a trage anumite concluzii în ceea ce priveşte credinţa religioasă a locuitorilor şi istoria etnică a acestui sat din sec. VI-XV e.n.

Majoritatea locuitorilor practicau ritul funerar creştin ortodox, deci ei erau creştini de rit ortodox. Faptul că ritul funerar creştin predomina în ambele cimitire mărturiseşte despre aceea că în acest sat vechi creştinismul şi ritul funerar creştin sunt fenomene cu tradiţii vechi, cu rădăcini seculare.

Vatra satului a fost locuită permanent - de la sfârşitul sec. al V-lea e.n. şi până în sec. al XV-lea e.n. Locuitorii băştinaşi, folosind cele două locuri pentru înmormântarea decedaţilor, au păstrat credinţa şi ritul funerar creştin ale strămoşilor. În timpul când decedaţii se înhumau în cele două cimitire, credinţa şi ritul funerar devenise elemente tradiţionale ireversibile ale culturii băştinaşilor. Putem presupune că ele s-au păstrat şi s-au dezvoltat din generaţie în generaţie de la daco-romanii creştinaţi în cadrul Imperiului Roman.

Locuitorii băştinaşi ai satului din Valea Cânichişului, fiind creştini, aveau şi superstiţii, credeau în spirite bune şi rele, în farmece şi vrăji, în semne prevestitoare, în alte rămăşiţe ale credinţei primitive, ale anemismului şi magiei. Superstiţioşii mai fanatici masacrau corpurile neînsufleţite ale răposaţilor, dezgropau înmormântările pentru a-i "împiedica" pe presupuşii strigoi şi pricolici, vrăjitori şi descântători să "iasă" din morminte şi să facă rău oamenilor.

Creştinii de rit ortodox din Valea Cânichişului, care au locuit aici de la sfârşitul sec. V (dar poate şi mai devreme) şi până în sec. XV, puteau fi numai urmaşii daco-romanilor, numiţi de către străini volohi, valahi, deci români medievali timpurii. Alţi creştini sedentari de rit ortodox n-au fost pe aceste meleaguri în perioada respectivă. Deci satul medieval timpuriu din Valea Cânichişului era vechi, românesc în dezvoltare.

Pe lângă băştinaşi - fondatori ai localităţii - trăiau şi grupe de populaţie de credinţă politeistă, care practicau alte tradiţii ale ritului funerar. Printre acestea erau şi familii de slavi, venite în sat prin sec. VI-VII, care, probabil, interzicându-li-se să se folosească de cimitir, înmormântau defuncţii lângă locuinţe, arzându-i în prealabil pe rug. Oamenii de credinţă politeistă, care îngropau răposaţii în poziţie chircită, au venit pe meleagurile Moldovei şi s-au aşezat cu traiul în satul din Valea Cânichişului prin sec. VIII-IX e.n., când localnicii se foloseau de cimitirul vechi. Migratorii, care s-au aşezat cu traiul la marginea satului, făcându-şi locuinţe de tip iurtă şi folosind pe larg în gospodărie cazane sau căldări

de lut, erau nomazi, veniți din stepele răsăritene, bulgari sau pecenеji.

Alți venetici, care îngropau răposații în poziție întinsă, dar cu orientare în direcție meridională, au poposit pe aceste meleaguri când localnicii înmormântau răposații în cimitirul nou, deci prin sec. XII-XIV. Unele materiale analoge permit să conchidem că nou-veniți erau tot nomazi din stepele răsăritene: tătari sau mongoli.

Veneticii practicau efectuarea înmormântărilor simbolice în amintirea celor ce au decedat departe de vatra părintească. Băştinaşii nu aveau asemenea tradiții. Ei, fiind sedentari, decedau pe la casele lor, pe când veneticii nomazi se deplasau cu turmele sau făceau incursiuni războinice în alte teritorii şi, adesea, mureau departe de casă, făcându-li-se morminte simbolice cu jertfe de animale.

Alogenii, încetul cu încetul, au fost asimilați, preluând cultura, modul de viață, credința şi obiceiurile băştinaşilor. Ultimii au luat de la alogeni unele elemente ale culturii lor. Spre exemplu, tradiția de a face morminte simbolice în amintirea celora ce mor departe de casă, la război sau în alte împrejurări, anumite forme şi denumiri de vase etc.

Acestea sunt unele informații de ordin etnocultural şi istoric, pe care le-am obținut în urma studierii ritului funerar practicat în satul medieval timpuriu din Codrii Lăpuşnei.

NOTE

[1] Ghcorghe Postică, **Românii din Codrii Moldovei în evul mediu timpuriu**, Chişinău, 1994, p. 108-109.

[2] И.А.Рафалович, **Поселение VI-VII вв. у с. Ханска**, ed. 113, М., 1968; И.А.Рафалович, **Славяне VI-VII веков в Молдавии**, Кишинэу, 1972, p. 29-41.

[3] И.А.Рафалович, **Славяне VI-VII вв.**..., p. 35.

[4] И.А.Рафалович, **Славяне VI-VII вв.**..., p. 29-42.

[5] Ghcorghe Postică, **Românii din Codrii Moldovei**..., p. 109-110.

[6] I.A.Rafalovici, **Op. cit.**, p. 6-7.

[7] **Idem**, p. 139-149.

[8] **Idem**, p. 161.

[9] Ghcorghe Postică, **Op. cit.**, p. 110-118.

[10] **Древняя культура Молдавии**, Кишинэу, 1974.

[11] Ghcorghe Postică, **Op. cit.**, p. 110-118.

[12] **Idem**, p. 12.

[13] Orheiul Vechi în timpul ocupației Hoardei de Aur din prima jumătate a sec. al XIV-lea era numit Şahr al-Djedid (Oraşul Nou).

[14] Centrul economic şi cultural al Hoardei de Aur din Codrii Hânceştilor se afla lângă satul actual Costeşti (jud. Chişinău), numai la 7 km depărtare de localitatea din Valea Cânichişului de lângă satul Hansca.

[15] Elena Busuioc, **Ceramica de uz comun nesmălțuit din Moldova (secolul al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea)**, Bucureşti, 1975.

[16] П.П.Бырня, **Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье**, Кишинэу, 1934, p. 134.

[17] И.Г.Хынку, **Кэпрэрия . памятник культуры X-XII вв. в Молдавии**, Кишинэу, 1972.

[18] И.Г.Хынку, **Лимбарь - средневековый могильник XII-XIV вв. в Молдавии**, Кишинэу, 1970

[19] Despre rezultatele cercetărilor cimitirelor de la Hansca privind semnificația istorico-culturală a elementelor ritului funerar practicat de către locuitorii satului medieval timpuriu va fi publicat un studiu special.

[20] **Археология Украинской ССР.** том III, Киев, 1975, p. 88-171.

[21] С.А.Плетнева, **От кочевий к городам**, М., 1965.

[22] С.А.Плетнева, **Печенеги, турки и половцы в южнорусских степях**, în "Материалы и исследования по археологии СССР", № 62, М. -Л., p. 151-226.

[23] Victor Spinei, **Marile migrații din spațiul Nord-Pontic în secolele IX-XIII**, Iaşi, 1995, p. 143-199.

[24] Marian Simion, **Înmormântarea la români**, Bucureşti, 1982, p. 419.

Igor Caşu

INSTAURAREA REGIMULUI COMUNIST ÎN BASARABIA, 1940-1941

Problema privind instaurarea regimului comunist în republica noastră a fost discutată în istoriografie, mai ales în cea comunistă, de multe ori. Cum era şi firesc, s-au făcut încercări de a demonstra că evenimentele din iunie 1940 au constituit un început de eră nouă, care trebuia să stabilească în acest ţinut dreptatea şi egalitatea poporului, să asigure prosperitatea lui, bunăstarea pentru totdeauna. Însă excesul de zel al noilor autorităţi, contradicţiile specifice ideologiei comuniste – aplicarea violenţei faţă de acei care înţelegeau altfel viaţa – au generat efectele astăzi bine cunoscute. De aceea istoriografia comunistă, care a fost un instrument de propagandă a idealurilor colectiviste în detrimentul celor individuale, a evitat conştient abordarea unor aspecte deranjante ale instaurării şi consolidării puterii sovietice în Basarabia, dar şi în alte teritorii devenite sovietice.

Istoriografia mai recentă, post-comunistă, fiica rebelă a celei precedente, profitând de libertatea oferită de regimul democratic, şi-a propus să discrediteze şi să combată discursul propagandistic al celor aproape cinci decenii postbelice. Dacă anterior se accentuau aspectele progresiste, tendinţa noilor vremuri s-a axat exact pe contrariul: evidenţierea aspectelor negative, a practicilor ce compromiteau din start idealurile declarate ale comunismului – arestări şi execuţii sumare, deposedări de proprietăţi moştenite de veacuri de la strămoşi, represiuni şi deportări. Faptul acesta este explicabil fiindcă este vorba de soarta a zeci şi sute de mii de oameni nedreptăţiţi, impuşi la suferinţe, care nu pot fi justificate în nici un fel. Dar, ca orice acţiune care poarta pecetea răzbunării unor acţiuni din trecut, demersul rebel al istoriografiei noastre nu poate să fie veşnic incriminatoriu, pentru că altfel riscă să sucombe în exagerările specifice istoriografiei comuniste – să caute duşmani, ai naţiunii de această dată, şi să le ceară socoteala cuvenită. Există astfel riscul intrării într-un cerc vicios de la care cetăţeanul de rând are numai de pierdut. Deci vom încerca să evităm, pe cât omeneşte posibil, polemica la adresa unei sau altei părţi şi să restabilim o imagine veridică a primului an de putere sovietică în actuala Republică Moldova.

Materialul de bază îl constituie informaţiile vehiculate de istoricii sovietici şi datele descoperite în ultimul deceniu de istoricii din Republica Moldova şi România. Prin urmare, din punct de vedere factologic nu aducem mai nimic nou. Cu toate acestea, publicarea articolului pe această temă este justificată şi constă în propunerea unei abordări actualizate a perioadei 1940-1941. În acest sens, poate că este util să amintim şi faptul că suntem de acord cu definiţia dată istoriei de către Sir Lewis Namier, conform căreia "istoria ar trebui să fie pentru societate ceea ce psihanaliza trebuie să fie pentru individ; *societăţile, ca şi indivizii, pot deveni obsedate şi autodistructive prin fixare asupra experienţelor trecutului*" (*subl. n.*)[1]. Mai ales, societăţile pot deveni autodistructive dacă se raportează doar la un trecut tragic, uită că "dracul nu este aşa de negru precum se spune" şi că oamenii, pe lângă faptul că au suferit, au şi trăit, indiferent de cât de grele au fost vremurile. Ideea aceasta nu este absolut nouă în istoriografia noastră. Autorii primului compendiu din Republica Moldova dedicat istoriei românilor au apreciat că "societatea se află în permanentă dezvoltare, indiferent de regimul politic existent. Altceva este că funcţiile organismului social pot fi încetinite, dar nicidecum blocate cu desăvârşire"[2].

Vom urmări în mod special schimbările intervenite din punct de vedere instituţional, economic, social şi cultural în R.S.S.M. Pentru crearea unei imagini mai clare a acestor

© Igor Caşu, 1999.

schimbări vom invoca, în limita datelor disponibile pe moment, evenimente desfăşurate în alte teritorii achiziţionate de U.R.S.S. în ajunul celui de-al doilea război mondial. Vom face şi câteva referiri la reinstaurarea puterii sovietice în regiune după 1944.

"Problema Basarabiei"[3] a existat în perioada interbelică doar din punctul de vedere al oficialităţilor sovietice, deoarece prin Protocolul din 28 octombrie 1920 de la Paris Marile Puteri recunoscuseră suveranitatea românească asupra provinciei[4]. Implicit, actul Sfatului Ţării din 27 martie 1918 obţinuse legitimitate internaţională după primul război mondial. Aşa încât, abia mai târziu când situaţia internaţională s-a schimbat ca urmare a semnării Pactului Ribbentrop-Molotov[5] şi a ultimatumului Moscovei adresat României în iunie 1940[6], Uniunea Sovietică avea să ocupe prin forţa armelor teritoriul românesc dintre Prut şi Nistru[7]. Pentru U.R.S.S. însă evenimentele din iunie 1940 constituiau o restabilire a puterii sovietice în regiune[8]. Principalul cap de acuzare al noilor autorităţi privitor la regimul românesc interbelic era politica faţă de clasele sărace şi politica faţă de minorităţile naţionale[9].

Anexarea din 1940 nu putea fi posibilă fără acordul prealabil al Germaniei, din 23 august 1939, când Hitler şi Stalin şi-au împărţit sferele de influenţă în Europa de Est[10]. Astfel, Basarabia, Nordul Bucovinei şi ţinutul Herţa au devenit primele regiuni româneşti în care a fost instaurat regimul comunist, anticipând, alături de ocuparea Ţărilor Baltice şi a unor teritorii aparţinând anterior Poloniei, expansiunea dominaţiei sovietice asupra întregii Europe Centrale şi de Est după cel de-al doilea război mondial. România pierdea 3 776 309 cetăţeni, dintre care 53,49% români, 10,34% ruşi, 15,50% ruteni şi ucraineni, 7,27% evrei, 4,91% bulgari, 3,31% germani etc[11]. Evacuarea populaţiei româneşti din teritoriile respective[12] nu a fost posibilă şi din cauze tehnice, dar, mai ales, pentru că majoritatea oamenilor care locuiau aici nu-şi imaginau să-şi trăiască viaţa altundeva decât acolo unde s-au născut, orice s-ar fi întâmplat. În mare, această atitudine este specifică regiunilor unde ţăranii constituie clasa cea mai numeroasă a societăţii, unde persistă o legătură intimă între locuitori şi sursa lor principală de existenţă – pământul[13]. Mai mult, conform surselor sovietice, numai în perioada 28 iunie – decembrie 1940 s-au repatriat în Basarabia în jurul a 300 000 basarabeni aflaţi în străinătate[14]. Dintre aceştia aproximativ 220 000 proveneau din România, în rândul cărora, după date româneşti, "erau foarte mulţi evrei"[15]. Pe de altă parte, evacuarea masivă nu coincidea cu interesele naţionale de termen lung, aşa cum a fost şi cazul Transilvaniei de Nord după dictatul de la Viena din 30 august acelaşi an. Din cauza grabei cu care au înaintat sovieticii, n-a fost posibilă nici chiar evacuarea personalului din instituţiile de stat civile şi bisericeşti. S-au evacuat totuşi, pe cont propriu, 487 din totalul de 1013 preoţi existenţi la acea dată în Basarabia[16].

La operaţia de "eliberare" a participat aproape întreg efectivul districtelor militare Kiev şi Odessa, adică 32 divizii de infanterie, 2 divizii de infanterie motorizată, 6 divizii de cavalerie, 11 brigăzi de tancuri, 3 brigăzi de avioane, 16 regimente de artilerie grea şi alte unităţi auxiliare[17]. Justificarea conceptuală a actului a fost "reunirea poporului moldovenesc într-un stat sovietic unic"[18]. Chiar în noaptea spre 28 iunie a fost creat un comitet revoluţionar provizoriu din Basarabia a cărui preşedinte a fost ales ucraineanul S. D. Burlacenko şi etnicii români erau în minoritate[19]. În ziua de 28 a urmat o adunare solemnă de "bun venit" cu pâine şi sare, un fel de *te deum* laic de sfinţire a actului înfăptuit. Primul care a luat cuvântul a fost mareşalul Uniunii Sovietice D.K. Timoşenko, originar din Basarabia, ceea ce avea o importanţă simbolică deosebită – biografia sa fiind tradusă în română şi difuzată gratis într-un tiraj de 270 000 exemplare[20]. Şeful paradei militare a fost Gh.K. Jukov, comandantul grupului "Sud" al Armatei Roşii[21]. Altă paradă militară, de data aceasta de proporţii, cu tancuri etc. a avut loc pe data de 4 iulie 1940[22]. Soldaţii sovietici au fost

întâmpinați cu urale și flori, în principal de elementele pauperizate, dar, mai ales, de cei care nu reușiseră să-și asigure-păstreze un loc privilegiat sau respectabil în societatea românească interbelică. Altă categorie a celor care s-au adunat pe străzile Chișinăului, așa cum atestă fotografiile din epocă, o constituiau, probabil, oamenii simpli, curioși să vadă pentru prima dată tancuri sau altă tehnică militară sovietică[23]. Pentru buna desfășurare a manifestațiilor s-au organizat o serie de concerte susținute de teatrul dramatic din Kiev, ansamblul moldovenesc de dansuri, ansamblul moldovenesc de cântece, ansamblul de stat din Odessa. Au fost pregătite pancarte cu lozinci "Trăiască Guvernul Sovietic !", "Trăiască tovarășul Stalin !" etc[24]. În scurt timp au fost difuzate gratis o serie de filme propagandistice: "La hotar", "Tractoriștii", "Lenin în anul 1918", "Copilăria lui Gorki" ș. a[25]. Au fost răspândite populației 700 000 de apeluri lămuritoare în formă de foi volante, precum și aproximativ 3 milioane de postere, slogane, literatură și ziare comuniste[26]. Modul de viață sovietic s-a răspândit cu rapiditate: sărbători pompoase, dar și coloane de oameni stând în rând de la orele 4 dimineața pentru a-și procura strictul necesar[27]. În primele zile ale noii puteri s-a resimțit și o criză acută de vin[28]. În timp ce steagul românesc cu cele trei culori tradiționale reprezenta echilibrul și unitatea celor trei provincii istorice, drapelul roșu simboliza revolta și, cum s-a dovedit mai târziu, uniformizarea în masă a valorilor și habitudinilor.

Numai în perioada de la 28 iunie până la 10 iulie 1940 istoriografia comunistă a înregistrat circa 1 100 soviete la sate, 25 – în localitățile urbane, 54 – la nivel de plase și județe. În componența lor au intrat aproximativ 8 000 de muncitori, țărani și intelectuali[29]. Menționarea acestui lucru de către istoricii regimului a însemnat faptul că formalitățile trebuiau respectate: noua republică sovietică nu putea fi creată fără acordul unor reprezentanți ai categoriilor sociale nevoiașe, în numele cărora s-a instaurat puterea sovietică în cea mai mare parte a Imperiului Rus, începând cu octombrie 1917. Crearea formală a sovietelor la nivel local era menită, de asemenea, să suplinească măcar la un nivel simbolic, lipsa de legitimitate a noilor autorități. În mod similar, dar la un nivel mai înalt, înființarea oficială a R.S.S.M. a fost decisă la Moscova de către Sovietul Suprem al U.R.S.S. la 2 august 1940, însă și de această dată s-a pretins că inițiativa a aparținut majorității oamenilor muncii din regiune[30]. Printre cei care au luat cuvântul la sesiunea unională de "admitere" a R.S.S.M. în familia "republicilor frățești" au fost sora lui Grigori Ivanovici Kotovski, Sofia Ivanovna Gorskaia, și Iustin Nikolaevici Batișcev, participant la rebeliunea de la Tatarbunar din 1924, devenit între timp președinte al sovietului sătesc din localitate. Din totalul delegaților la sesiunea a VII-a a Sovietului Suprem al U.R.S.S. din partea județelor care aveau să intre în componența R.S.S.M. erau doar 6 moldoveni, 7 ruși și un evreu[31].

Numai aproximativ trei sferturi din teritoriul anexat de la România a fost inclus în R.S.S.M., împreună cu doar 6 din cele 13 raioane ale fostei republici autonome moldovenești[32]. Principiile etnic, istoric și cultural nu au fost respectate nici de această dată, pentru că, deși în cele trei județe cedate Ucrainei – Cetatea Albă, Ismail și, parțial, Hotin – românii nu constituiau majoritatea, ei alcătuiau, totuși, cea mai numeroasă etnic, peste 28 la sută din totalul populației[33]. A doua etnie după număr – ucrainenii – constituiau doar 25,4 la sută în cele trei județe și limba de comunicare interetnică încă din perioada țaristă era cea "moldovenească"[34]. Mai mult, după cum a menționat pentru prima dată A.M. Lazarev, în județele Ismail și Cetatea Albă au fost colonizate peste 6 mii de familii din regiunile Cernigov, Sumî, Vinnița, Lvov, Volân și Kameneț-Podolsk, ceea ce a redus cota parte a moldovenilor în sudul Basarabiei[35]. Pornind de la mențiunea din ultimatumul din 26 iunie 1940, potrivit căreia Uniunea Sovietică a revendicat teritoriul basarabean invocând faptul că populația ar fi alcătuită în majoritate din ucraineni[36], evoluția evenimentelor

ulterioare devenea previzibilă. Cu atât mai mult, cu cât Basarabia a fost subordonată imediat după ocupare organelor de conducere ale R.A.S.S.M., implicit celor ucrainene de la Kiev, şi Hruşciov, în calitate de prim secretar al PC(b) al R.S.S. Ucrainene, avea să aibă un cuvânt greu de spus în chestiunea delimitării hotarelor noii republici unionale[37]. Deşi noua republică cuprindea doar 33,7 mii km² şi o populaţie de aproximativ 2,7 milioane, adică aproape jumătate din Basarabia plus R.A.S.S.M.[38], ea avea cele trei criterii "obiective" pe care trebuia să le întrunească o republică unională a U.R.S.S., stabilite de Stalin la insistenţa lui Lenin[39]. Primul: republica unională nu trebuia să fie înconjurată din toate părţile de teritoriul altor republici unionale. Al doilea: naţionalitatea titulară a republicii trebuia să constituie majoritatea şi să fie relativ compactă din punct de vedere geografic. Al treilea: republica unională trebuia să aibă cel puţin un milion de locuitori[40].

În linii generale, ce a însemnat mai exact instaurarea regimului comunist în Basarabia din unghiul de vedere al schimbărilor instituţionale majore? Mai întâi de toate, puterea era transferată în mod oficial de la clasele avute la cele nevoiaşe, instaurându-se aşa-numita dictatură a proletariatului, ca o fază incipientă de trecere la societatea comunistă. Procesul se numeşte generic "sovietizare"[41], care înseamnă nu numai comunizare, dar şi integrarea teritoriului basarabean în structurile politice, sociale, culturale etc. ale Uniunii Sovietice. Paradoxul consta însă în faptul că proletariatul basarabean era insignifiant din punct de vedere numeric şi, prin urmare, s-a instituit o dictatură a unei minorităţi care pretindea a reprezenta prin excelenţă poporul muncitor, aşa cum s-a întâmplat în Rusia în octombrie 1917[42]. Mai mult, organizaţia comunistă ilegală din Basarabia avea în 1939 doar 375 membri, majoritatea cărora erau evrei, ruşi, ucraineni şi bulgari[43]. Dintre aceştia însă numai aproximativ 100 şi-au îndeplinit obligaţiile statutare şi aveau acte în regulă, aşa cum a constatat Comitetul Central al Partidului Comunist din România.

Activitatea oricărui partid era interzisă, instaurându-se monopolul partidului comunist asupra puterii în stat[44]. Trebuie menţionat însă că instaurarea monopolului unui partid avusese deja loc în România, începând cu februarie 1938 – dictatura regală a lui Carol al II-lea, în care unicul partid legal era Frontul Renaşterii Naţionale, primul partid de masă din istoria României. Cu toate că "lovitura de stat regală însemna negarea întregului curs urmat de istoria românească de la revoluţia lui Tudor Vladimirescu încoace", întrucât "introducea pedeapsa cu moartea şi pe timp de pace" pentru cei care "propovăduiau prin viu grai sau scris schimbarea formei de guvernământ a statului"[45], măsura era provizorie. Astfel procedaseră anterior României toate statele din estul Europei, cu excepţia Cehoslovaciei. Dictaturile interbelice est-europene erau mai degrabă regimuri autoritare[46] decât regimuri totalitare[47], în sens că nu au abrogat economia de piaţă şi nu tindeau să controleze viaţa privată a cetăţenilor.

Regimul instaurat în Basarabia, începând cu 28 iunie 1940, era unul cu tendinţe totalitare[48], pentru că intenţiona să anuleze o instituţie socială fundamentală a democraţiei – proprietatea privată, garantul şi condiţia *sine qua non* a libertăţii individuale[49] — şi contravenea principiilor democratice occidentale. Un sistem totalitar, după C. J. Friedrich şi Z. Brzezinski, are următoarele caracteristici: a) o ideologie oficială; b) un singur partid de masă controlat de o oligarhie; c) monopolul guvernamental asupra mass-media; d) monopolul guvernamental al armamentului; e) un sistem de poliţie terorist şi f) o economie dirijată de la nivel central[50]. Toate aceste elemente au fost introduse treptat în teritoriul anexat pe cale armată de la România.

Măsurile urgente pentru anihilarea tuturor elementelor potenţial antisovietice la scară largă au fost întreprinse în domeniul economic. Astfel, deja la 15 august 1940, Prezidiul

Sovietului Suprem al U.R.S.S. – a emis ukazurile "Cu privire la naţionalizarea băncilor, întreprinderilor industriale şi comerciale, a transportului feroviar, naval şi a telecomunicaţiilor din Basarabia"[51] şi "Cu privire la restabilirea pe teritoriul Basarabiei a legilor asupra naţionalizării pământului"[52]. Conform primului ukaz, numai în perioada iulie-octombrie 1940 au fost naţionalizate 487 întreprinderi industriale ce aveau mai mult de 20 muncitori şi un motor de 10 cai putere[53]. Potrivit datelor oficiale, producţia industrială a acestor întreprinderi s-a dublat până la mijlocul anului 1941[54]. În mai puţin de două luni Chişinăul beneficia de legătură aeriană cu oraşele Tiraspol, Bălţi, Cahul, precum şi cu Moscova, Kiev şi Odessa[55]. Începând cu luna septembrie, au fost introduse curse de autobuse menite să faciliteze legătura rapidă a celor mai importante localităţi din republică cu Chişinăul[56]. Din considerente strategice, în scurt timp calea ferată a fost trecută de la ecartament îngust la ecartament larg (1 677 km)[57] şi au fost selectate cadre loiale în sistemul de transport feroviar şi naval (navigaţia pe Nistru)[58]. Se presupune că în jur de 2 000 de lucrători din sistemul feroviar au fost arestaţi şi deportaţi în Siberia[59].

Al doilea ukaz a fost aplicat, de asemenea, imediat, invocându-se în acest caz repunerea în legalitate a *Decretului asupra pământului* din octombrie 1917 în teritoriul basarabean. S-a implementat exact acelaşi scenariu, potrivit căruia trebuiau respectate anumite formalităţi, la 1940 putem vorbi chiar de un tipar, model de instaurare a regimului comunist. Pământul era etatizat şi distribuit ţăranilor în mod individual în prima etapă. Până în iunie 1941, 184 715 gospodării fără pământ sau cu puţin pământ au primit 229 752 hectare, dintre care 104 975 hectare proveneau din categoria numită *kulaci*[60]. În judeţele Bălţi, Soroca şi Chişinău limita maximă a unei gospodării ţărăneşti a fost fixată la 10 ha, iar în judeţele Cahul şi Bender, unde calitatea solului şi nivelul precipitaţiilor erau mai scăzute – la 20 ha[61]. Aşa cum a evidenţiat Ion Şişcanu "pământul era dat ţăranilor pentru a strânge recolta în folosul statului, a ara şi semăna, ca apoi să fie socializat şi sustras în colhoz"[62], dar, cum vom vedea, această strategie n-a fost aplicată până la urmă în primul an de ocupaţie, ci abia după 1944. Aceasta în condiţiile în care anul 1940 a fost unul din cei mai roditori ani din prima jumătate a secolului al XX-lea şi impozitele impuse ţăranilor basarabeni de către statul sovietic alcătuiau aproximativ 80 % din totalul recoltei obţinute[63]. În acelaşi timp, pentru a-şi asigura o bază socială la sate, regimul sovietic a scutit de impozite aproximativ 130 000 de ţărani, care nu aveau animale de tracţiune sau utilaj agricol necesar, ceea ce constituia în jur de 30 la sută din totalul gospodăriilor ţărăneşti din republică[64].

Abia după ce au fost încheiate lucrările agricole de toamnă, autorităţile locale preconizau să înceapă campania de colectivizare treptată a gospodăriilor ţărăneşti, respectiv să impună modelul sovietic în agricultura provinciei. Primele colhozuri şi sovhozuri urmau să fie create în localităţile ce aparţineau anterior coloniştilor germani din centrul şi sudul republicii, conform deciziei CC al PC(b) din Moldova din 14 noiembrie 1940[65]. La acea dată majoritatea coloniştilor germani din teritoriile anexate[66] se repatriaseră în ţara lor de origine, potrivit unor acorduri bilaterale germano-sovietice[67]. Au fost cazuri când şi-au exprimat dorinţa şi uneori chiar au obţinut dreptul de a emigra în Germania persoane care nu erau etnici germani[68]. Strămutarea organizată a etnicilor germani era convenabilă ambelor părţi. Pe de-o parte, Germania îşi proteja conaţionalii săi de o eventuală expropriere totală a averilor lor şi de o potenţială decimare, dat fiind proverbiala hărnicie şi spiritul individualist (*edinoličnik* – în rusă, *n.n.*) al coloniştilor germani. Pe de altă parte, Uniunea Sovietică obţinea proprietăţile imobile şi utilajul agricol ce aparţinea etnicilor germani fără nici un fel de despăgubire. Din punctul de vedere al autorităţilor sovietice faptul de a permite evacuarea constituia deja o mare favoare făcută Germaniei. Astfel încât, după plecarea coloniştilor germani, s-au creat

condiţii favorabile de a implementa modul sovietic de gospodărire în agricultură, anume în localităţile care dispuneau de o infrastructură şi bază tehnică suficientă. Cu această ocazie a început şi colonizarea teritoriului R.S.S.M. cu ţărani de peste Nistru. La sfârşitul lunii noiembrie erau strămutate deja 198 de familii din raioanele Grigoriopol şi Camenca în "scopul păstrării bunurilor lăsate de nemţii plecaţi, a animalelor din viitoarele gospodării colective"[69]. Prin urmare, oficialităţile sovietice vroiau să arate avantajele colectivizării agriculturii iniţial în câteva gospodării, în care altă condiţie care să asigure succesul experimentului era ca majoritatea acestora să fie alcătuite din ţărani cu experienţă în domeniul "muncii în colectiv". Nu dispunem însă de date privitoare la eficienţa economică a primelor colhozuri din R.S.S.M. Cu toate acestea, deoarece nu s-a făcut publicitate la acest capitol, se poate presupune că rezultatele au dezamăgit aşteptările regimului.

Campania masivă de agitaţie privitor la colectivizarea agriculturii a fost declanşată începând cu luna ianuarie 1941, ca urmare a unei decizii adoptate în acest sens. Dar problema esenţială era cea a asigurării bazei tehnice a gospodăriilor agricole, a creării aşa-numitor staţii de maşini şi tractoare – SMT-uri –, condiţie indispensabilă implementării metodei intensive în agricultură[70]. Deoarece Moscova nu a reuşit să pună la dispoziţie utilaj şi inventar agricol suficient, în iunie 1941 în R.S.S.M. existau doar 91 de SMT-uri, 120 colhozuri, întrunind 16 244 de gospodării[71]. Acestea dispuneau de 1836 tractoare cu remorci, peste 200 combine, precum şi de câteva sute de autocamioane[72]. Astfel, până la începutul războiului germano-sovietic, numai 3,7 % din totalul gospodăriilor ţărăneşti, ceea ce constituia 4,2 % din totalul terenului arabil al republicii, erau organizate în colhozuri şi sovhozuri[73]. Mai mult, activitatea acestora a fost reluată abia în 1946, după doi ani de la reocuparea teritoriului dintre Nistru şi Prut de către Armata Roşie[74].

Care ar mai putea fi alte explicaţii ale ritmului scăzut de colectivizare în R.S.S. Moldovenească în primii ani de putere sovietică? Pe lângă cauzele invocate mai sus putem adăuga următoarele. Puterii sovietice îi convenea să nu procedeze imediat la colectivizarea totală în condiţiile în care declanşarea războiului cu Germania era iminentă şi organizarea gospodăriilor colective necesita un efort financiar şi managerial deosebit. Păstrarea gospodăriilor ţărăneşti individuale, pe de altă parte, era avantajoasă pentru că impozitele de stat impuse acestora erau mai ridicate decât cele revendicate de la colhozuri şi sovhozuri. În acest sens, explicaţiile istoriografiei sovietice, potrivit cărora colectivizarea trebuia precedată de "lucrul de lămurire" în aşa fel încât "ţăranii să înţeleagă această necesitate şi să fie pregătiţi să realizeze activ şi masiv planul leninist de cooperare"[75], au tins mai mult să muşamalizeze dificultăţile întâmpinate de regim decât să le "lumineze".

Conform doctrinei comuniste, economicul este strâns legat de politic şi viceversa. După cum am văzut, procesul de introducere a sistemului de conducere şi administrare comunist a economiei R.S.S.M. a cunoscut mai multe faze. Din considerente de eficienţă şi sub impactul situaţiei internaţionale tensionate, trecerea imediată şi totală la economia de tip socialist nu era posibilă. Numai industria, comerţul şi transportul au fost naţionalizate aproape în întregime în primul an de ocupaţie 1940-1941 şi imediat după 1944[76]. Naţionalizarea totală a sectorului agricol întâmpina însă dificultăţi. În domeniul politic, pe de altă parte, transformările au fost rapide şi radicale. Iniţial, până la crearea propriilor structuri de conducere locală, R.S.S.M. a fost administrată după legislaţia Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste, a Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene, în componenţa căreia s-a aflat *de jure* în momentul ocupaţiei şi, alteori, după cea a Republicii Sovietice Socialiste Federative Ruse[77]. Abia o dată cu alegerile în Sovietul Suprem al republicii noul "stat naţional sovietic" avea să obţină organe de conducere legitimitate de participarea formală la alegeri a populaţiei locale.

Campania electorală s-a început în mod oficial la 10 noiembrie 1940, dar alegerile propriu-zise au avut loc abia pe data de 12 ianuarie 1941[78]. Rezultatele au fost previzibile. Cei care au numărat voturile – "blocul popular al comuniştilor şi al celor fără de partid" – au câştigat alegerile. Aceasta a fost, ca atare, prima sărbătoare sovietică a basarabenilor, primul ritual laic care le dădea dreptul, unora chiar mândria, să se considere cetăţeni sovietici[79]. Aşa cum evidenţia un tratat de istorie din epoca sovietică, "ziua alegerilor – 12 ianuarie 1941 – s-a transformat într-o măreaţă sărbătoare a întregului popor. Oamenii muncii din raioanele eliberate ale republicii au beneficiat, în mod practic, de marele drept acordat lor de Constituţia Sovietică. Alegerile au fost făcute prin vot universal, direct, egal şi secret. Toţi cetăţenii Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti, care au atins vârsta de 18 ani, fără deosebire de rasă şi naţionalitate, de studii, de durata domicilierii şi starea materială, originea socială şi activitatea în trecut, au primit dreptul de vot. Dându-şi sama de caracterul absolut liber şi democratic al sistemului electoral sovietic, oamenii muncii din Moldova de pe malul drept al Nistrului îl comparau involuntar, cu "democraţia" burgheză română, căreia îi erau proprii restricţiile, corupţia, violenţa faţă de alegători. Cetăţenii Moldovei şi-au dat cu bucurie voturile pentru cei mai buni feciori şi fiice ale poporului. La alegeri au luat parte 99,6 la sută din numărul total al alegătorilor înregistraţi (1562 mii)"[80]. Au fost "aleşi" 266 deputaţi, dintre care 81 erau muncitori, 94 ţărani şi 91 funcţionari. Din punct de vedere etnic moldovenii constituiau 56 %, ucrainenii – 22 %, ruşii – 17 %, în timp ce 5 % reveneau altor minorităţi[81]. La o analiză mai atentă s-a observat însă că 56,4 % din totalul deputaţilor în Sovietul Suprem al RSSM erau persoane ce cumulau obligaţiile de "aleşi ai poporului" cu funcţii de partid şi de stat: lucrători în aparatul CC al PC (b) din Moldova, comisari ai poporului (miniştri), comisari-adjuncţi, secretari ai comitetelor judeţene şi raionale de partid, preşedinţi ai comitetelor executive, judeţene şi raionale, conducători de departamente şi asociaţii de stat etc[82]. În ansamblu, membrii de partid alcătuiau 65 la sută[83]. Prin urmare, primul "parlament al poporului moldovenesc" nu era altceva decât o instituţie-marionetă, în sens literal, a organizaţiei de partid locale. Alegerile libere, pur şi simplu, ar fi distrus "unitatea clasei muncitoare"[84].

Peste o lună de zile, la 10 februarie 1941, prima sesiune a Sovietului Suprem al R.S.S.M. a adoptat prima Constituţie ("Legea temeinică") a "poporului moldovenesc reunit", articolul 99 introducând monopolul partidului comunist asupra puterii în stat. Conform Constituţiei, fiecare cetăţan se bucura "de dreptul la muncă, odihnă, învăţătură, asigurarea materială la bătrâneţe, precum şi în caz de invaliditate sau boală". Cetăţenii R.S.S. Moldoveneşti aveau însă şi "datorii de cinste: a respecta legile sovietice, a munci conştiincios, a avea o atitudine serioasă faţă de datoria obştească, a păzi şi întări proprietatea socialistă a muncitorilor şi ţăranilor"[85].

Demn de remarcat este faptul că, deşi Constituţia R.S.S.M. era o copie fidelă a Constituţiei Uniunii Sovietice, ea conţinea anumite articole care ţineau cont de realităţile existente în republică. Astfel, articolul 9 stipula că "alături de sistemul socialist al economiei, în R.S.S. Moldovenească se admite existenţa gospodăriilor private ale ţăranilor individuali, meseriaşilor, a micilor întreprinderi industriale şi comerciale private în limitele stabilite de lege"[86]. Abia în 1952, când s-a adoptat a doua constituţie a R.S.S.M., unica formă de proprietate avea să fie stipulată cea socialistă sau colectivă. Aceiaşi sesiune a decis trecerea de la alfabetul latin la cel chirilic[87], dar introducerea în practică a acestei hotărâri va avea loc abia după august 1944[88].

Preşedinte al Sovietului Suprem a fost ales ucraineanul F. Gh. Brovko, iar preşedinte al Sovietului Comisarilor Norodnici a fost confirmat rusul T. A. Konstantinov[89], ambii

având doar studii medii[90]. Sesiunea a adoptat şi decizia de constituire a Judecătoriei Supreme a republicii[91]. Din acest moment, R.S.S.M. avea instituţiile sale alese după formalităţile şi principiile legislaţiei sovietice. "Autodeterminarea" poporului moldovenesc era încheiată[92].

Toate acestea însă nu erau decât aparenţe. În realitate, era clar că Partidul Comunist (bolşevic) al Moldovei, o structură ce depindea direct de Comitetul Central al Uniunii Sovietice, a monopolizat toată puterea. Cea mai importantă "sarcină" revenea sectorului Propagandă şi ideologie şi celui de depistare a "duşmanilor poporului". În acest scop, chiar în primele luni de putere sovietică au fost trimişi în R.S.S.M. peste 5 000 de împuterniciţi comunişti, lucrători sovietici, subordonaţi N.K.V.D.-ului şi altor organe de spionaj ale U.R.S.S.[93]. Exista un reprezentant pentru R.S.S. Moldovenească de la CC al PC (b) unional şi Sovietul Comisarilor Norodnici al U.R.S.S., un anume S. A. Goglidze[94], responsabil de arestarea sau strămutarea elementelor ce constituiau un pericol iminent pentru puterea sovietică. Primul raport semnat de Goglidze şi adresat Moscovei este datat 31 mai 1941. În ordine ierarhică, cele mai periculoase elemente din republică proveneau din rândurile membrilor Gărzii de Fier[95] – "cea mai clandestină organizaţie, cu experienţă de ani de zile în activităţile ilegale" şi care "avea cadre teroriste, organizate în grupe speciale"[96]. A doua categorie o constituiau cuzişti, membri ai Partidului Naţional Creştin, care se ocupau, mai ales, cu propaganda antisovietică şi încercau să facă rost de arme pentru activităţi teroriste. Erau menţionaţi şi membrii Partidului Naţional Ţărănesc şi ai Partidului Naţional Liberal. Numărul acestora constituia circa 1000 persoane, dar ei abia "încercau să organizeze activităţi ilegale"[97]. Alte elemente antisovietice, neorganizate, însă pasibile de a fi arestate proveneau din rândurile moşierilor, comercianţilor, jandarmilor, albgardiştilor aciuaţi în provincie după războiul civil din Rusia, foşti primari în timpul României Mari ş. a[98].

Pentru spionarea sau eliminarea acestor potenţiali duşmani ai puterii sovietice era nevoie de cadre bine pregătite în acest sens. La începutul anului 1941, din totalul de 447 de posturi în structurile represive ale statului numai 68 rămăseseră vacante. În acelaşi timp, din 268 de posturi în agricultură numai 143 au fost suplinite, 125 rămânând vacante[99]. După numărul de comunişti încadraţi în diferite sectoare ale republicii, situaţia în anul 1941 se prezenta în felul următor: În industrie erau încadraţi 619 comunişti, în transport – 850, în agricultură – 988, în timp ce în comerţ, alimentare publică, administraţie, instituţii culturale – aproape de 3 ori mai mult, adică 6 540 membri de partid[100]. Prin urmare, tendinţa de a evita posturile de răspundere din agricultură, precum şi din alte sectoare productive ale economiei, se explică, probabil, şi din cauza dificultăţilor de a îndeplini "sarcinile" de partid în aceste domenii. Pe de altă parte, ocuparea unei funcţii în structurile de forţă garanta mai multă securitate personală şi câştig, mai ales, că în acest sector planul putea fi îndeplinit cu vârf şi îndesat – aproape fiecare cetăţean putea fi învinuit că prezintă un pericol la adresa puterii sovietice. În realitate, se admitea şi neîndeplinirea planului de arestări. Astfel, la sfârşitul lunii mai 1941, trimisul special al Moscovei recomandă arestarea a 5 000 de persoane din rândurile elementelor care periclitau, direct sau indirect, siguranţa statului sovietic[101].

Conform deciziei organelor centrale, executarea operaţiei de arestare şi deportare în masă a cetăţenilor R.S.S.M. şi din alte teritorii anexate în 1940 a fost fixată pentru ziua de 12 iunie spre noaptea de 13 iunie 1941. Potrivit deciziei, urmau să fie arestate sau deportate — în limbaj oficial, pur şi simplu, strămutate (*"podležalo pereseleniju* –, în rusă, *n.n.*) – 32 423 de persoane din Basarabia, nordul Bucovinei şi ţinutul Herţei, dintre care 6 250 trebuiau arestate, iar 26 173 – deportate.[102]

La 14 iunie 1941, adjunctul Comisarului pentru Securitatea statului din U.R.S.S., Kobulov, informa pe Stalin, Beria şi Molotov despre rezultatele operaţiei din noaptea

precedentă. Conform acestui document, numărul celor care au fost arestaţi sau deportaţi din R.S.S.M. şi din alte teritorii româneşti a fost micşorat, cifra iniţială de 32 423 fiind redusă la 31 419 persoane. Referitor la R.S.S.M., avem date detaliate despre 516 persoane care urmau să fie arestate în noaptea de 13 spre 14 iunie 1941, dar au scăpat în ultimă instanţă. Trei persoane s-au ascuns, 30 n-au fost arestate din motive de boală, 220 persoane şi-au schimbat între timp domiciliul şi n-au putut fi găsite, iar 263 persoane n-au putut fi arestate din cauza "insuficienţei materialelor compromiţătoare"[103]. N-au fost deportate, de asemenea, alte 667 persoane, fiind invocate următoarele cauze: 103 erau bolnave, 98 şi-au schimbat domiciliul, precum şi 466 persoane pentru că între timp capilor lor de familie li s-au retras învinuirile anterioare[104].

Astfel, ca rezultat al operaţiei din noaptea de 13 spre 14 iunie 1941, în R.S.S.M. au fost arestate 4 507 persoane, altele 13 885 — deportate, în total fiind 18 392 persoane arestate şi deportate[105]. Din celelalte teritorii româneşti anexate de Uniunea Sovietică şi intrate în componenţa R.S.S. Ucrainene au fost deportate sau arestate în aceeaşi noapte 11 844 persoane[106]. Nu dispunem încă de date privitoare la componenţa etnică a arestaţilor şi deportaţilor din aceste teritorii. Autorităţile româneşti au apreciat în 1942, în plin război propagandistic, precum că 97 la sută din cei deportaţi au fost etnici români, dar nu ştim cum s-au efectuat calculele[107].

În acelaşi timp, au fost organizate operaţii de "extracţie a elementelor antisovietice şi contrarevoluţionare" în celelalte regiuni anexate de Uniunea Sovietică în vara anului 1940 ca urmare a Pactului Ribbentrop-Molotov. Astfel, din Estonia au fost deportate în Siberia aproximativ 10 000 persoane, 15 000 – din Letonia, 25 000 – din Lituania. În total, din Ţările Baltice au fost deportate numai în noaptea de 13 spre 14 iunie 1941[108] peste 50 000 de persoane În ansamblu, în cele aproape 12 luni de putere sovietică în zona baltică au dispărut fără veste sau au fost executaţi nu mai puţin de 123 000 de persoane[109]. În perioada septembrie 1939 — sfârşitul lunii iunie 1941, au fost arestate, deportate sau executate aproximativ 1 000 000 oameni, care aveau anterior cetăţenia Poloniei, adică proveneau din teritoriile vestice ale Ucrainei şi Bielorusiei. Componenţa etnică a acestora era următoarea: 52 la sută – polonezi, 30 la sută – evrei, 18 la sută – ucraineni şi bieloruşi[110]. În acest sens, putem conchide că motivul principal al operaţiunilor sus-numite ţinea de eliminarea unor potenţiali sau prezumtivi duşmani ai puterii sovietice în condiţiile în care posibilitatea izbucnirii unui război de lungă durată cu Germania era iminentă. În perioada postbelică, se pare, arestările, deportările şi execuţiile sumare vor fi motivate, din punctul de vedere al autorităţilor sovietice, de necesitatea consolidării regimului comunist în regiunile nou achiziţionate. Mai exact, era vorba de pedepsirea celor care au colaborat cu "ocupanţii" şi, mai ales, de eliminarea totală a elementelor sociale indezirabile ce constituiau o piedică în construcţia socialistă, în special a ţăranilor înstăriţi, numiţi peiorativ *kulaci*.

Revenind la R.S.S.M., trebuie să remarcăm faptul că nu dispunem încă de date după care să poată fi calculată cifra exactă a celor care au suferit într-un fel sau altul din partea regimului sovietic în primul an de ocupaţie. George Ciorănescu a propus cifra estimativă de 25 000 persoane dispărute. Calculele au fost făcute pornind de la numărul exact al populaţiei Basarabiei în 1938 şi numărul aşteptat al creşterii populaţiei din 1941 calculat după rata de natalitate[111]. Mihai Gribincea, pe de altă parte, estimează că numărul total al populaţiei strămutate din teritoriul Basarabiei şi Nordul Bucovinei în perioada cuprinsă între 28 iunie 1940 şi 22 iunie 1941 se cifrează la 300 000 persoane[112]. Probabil, numărul se apropie de realitate, dar se pare că aici trebuie să-i includem şi pe cei care au plecat mai mult sau mai puţin benevol împreună cu Armata Roşie în retragere. Aceasta din considerentul că 300 000

care Uniunea Sovietică era în pragul unui război de proporţii cu o putere europeană care nu şi-a ascuns intenţiile privitoare la primul stat socialist din lume[126], investiţiile masive în economia unei regiuni de hotar nu erau justificate. Mai important era, din acest punct de vedere, direcţionarea unor sume mari de bani în sfera socială şi culturală, adică în sectoare non-profit din punct de vedere material, dar profitabile din punct de vedere ideologic. Cel mai mult au beneficiat muncitorii şi funcţionarii, a căror venituri s-au majorat de 2-3 ori comparativ cu perioada anterioară[127].

În primul an de putere sovietică în R.S.S.M., aproximativ 100 000 elevi, din totalul celor 465 000, au beneficiat de ajutoare materiale constând în îmbrăcăminte şi încălţăminte[128]. Peste 90 milioane, adică circa 20% din totalul bugetului pentru anul 1941, au fost destinate ocrotirii sănătăţii şi activităţilor de prevenire a unor boli infecţioase[129]. Din aceeaşi sumă s-a deschis un sanatoriu cu 300 locuri în localitatea Sergheevka, situată pe litoralul Mării Negre[130]. Pentru învăţământ au fost alocate 192,4 milioane ruble, adică aproximativ 24 la sută din buget[131]. Astfel, au fost organizate numeroase cercuri de lichidare a analfabetismului, prin aceasta înţelegând, în primul rând, familiarizarea cu alfabetul chirilic. În iunie 1941 funcţionau 1896 de şcoli, în 70 la sută dintre care limba de predare era limba "moldovenească", restul 30 la sută fiind şcoli cu predare în limba rusă[132]. Au fost deschise 6 instituţii de învăţământ superior, printre care un conservator, Institutul Politehnic ş.a.[133]. Facultatea de Teologie a fost imediat închisă, dar Biserica Ortodoxă din Basarabia a fost supusă Patriarhiei din Moscova abia în decembrie 1940. Atitudinea noilor autorităţi faţă de religie a fost pragmatică – bisericile erau lăsate să funcţioneze dacă achitau statului un impozit special, care varia între 3 000 – 5 000 ruble pe an. Catedrala din Chişinău plătea cel mai mult – 240 000 ruble[134].

O atenţie sporită a fost acordată editării de carte şi presei. Numai în perioada iulie-decembrie 1940 au fost publicate 138 titluri de carte într-un tiraj total de 1,5 milioane exemplare, dintre care aproximativ 1,2 milioane în limba "moldovenească". Între iulie 1940-iunie 1941 au existat 56 de ziare şi 3 reviste, tirajul unic al cărora se cifra în total la peste 205 000[135]. Publicaţiile în primul an de putere sovietică au reflectat şi anticipat predilecţia acordată de sovietici limbajului arhaizant şi rusificat, în ideea ca mesajul comunist să fie pe înţelesul claselor sociale semianalfabete. Astfel, principalul ziar al republicii publică în noiembrie 1940 o decizie a guvernului local în formularea următoare: "Sovietul Comisarilor Norodnişi a R.S.S. Moldoveneşti hotărăşte: 1) de salutat iniţiativa ţăranilor raionului Călăraşi, care s-au încheet în întreşerea soţialistă de înaintea Octiabriului, pentru împlinirea înainte de sroc a dătoriilor lor de finanse în faţa statului; 2) pentru premiarea activului finaşiar, a preşedinţilor Sovietelor săteşti şi a aghenţilor de naloguri, de dat la dispoziţia Comitetului din fondu de rezerve a Sovietului Norodnişi 5 000 ruble (...) T. Constantinov, Preşedintele Sovietului Comisarilor Norodnişi a RSS Moldoveneşti. I. Dmitriev, cârmuitorul Treghilor Sovietului Comisarilor Norodnişi a RSS Moldoveneşti"[136].

Toate aceste date, invocate de istoriografia comunistă ca o dovadă a grijii partidului şi statului sovietic faţă de poporul moldovenesc[137], aveau însă o intenţie foarte clară: câştigarea simpatiei populaţiei locale faţă de un regim care întâmpina dificultăţi serioase în legitimarea puterii sale. Parcă Moscova avea un fel de conştiinţă încărcată de memoria "păcatului originar" faţă de populaţia din regiune, prin "păcat originar" înţelegând ocuparea prin forţa armelor a unui teritoriu care nu-i aparţinea de drept. După 1944, Uniunea Sovietică a reocupat teritoriile anexate în 1940, dar de această dată aliaţii occidentali recunoscuseră suveranitatea sovietică asupra acestor regiuni. Aşa încât, procesul de reinstaurare a regimurilor comuniste în aceste teritorii nu a urmat anumite formalităţi, etape caracteristice preluării puterii în statele "democraţiilor populare" din estul Europei[138].

Astfel, concluziile privitoare la primul an de ocupaţie sovietică în teritoriile anexate de Uniunea Sovietică de la România în iunie 1940 pot fi formulate în felul următor. Întregul set de măsuri promovate de puterea sovietică urmărea obiective de *lungă durată* şi se reduceau la implementarea *treptată* a instituţiilor, legislaţiei sovietice şi a principiilor comuniste. Ca argumente pot fi invocate ritmurile scăzute ale colectivizării – în perioada menţionată au fost organizate în colhozuri sau sovhozuri numai 3,7 la sută din totalul gospodăriilor ţărăneşti din R.S.S.M. Explicaţia acestei situaţii este că procesul de colectivizare masivă a agriculturii necesita un efort financiar şi managerial pe care regimul nu şi-l putea permite în condiţiile în care războiul germano-sovietic impunea alte obiective de moment. Pe de altă parte, industria, comerţul şi transportul au fost aproape integral naţionalizate, pentru că aceste sectoare erau vital necesare menţinerii controlului şi consolidării intereselor strategice ale regimului sovietic în regiune.

Altă concluzie importantă constă în faptul că arestările, execuţiile şi deportările operate de Moscova în R.S.S.M., dar şi în celelalte teritorii achiziţionate în iunie 1940, aveau drept scop eliminarea elementelor care periclitau, potenţial sau prezumtiv, siguranţa statului sovietic din perspectiva declanşării războiului cu Germania. Au avut de suferit în primul an de ocupaţie cel puţin 86 604 persoane, dintre care 33 258 au fost declarate "duşmani ai poporului". Abia după 1944 măsurile represive aveau scopul de a elimina total categoriile sociale sau profesionale care constituiau o piedică constantă în calea consolidării pe termen lung a regimului şi a construcţiei socialiste a societăţii.

O altă concluzie care necesită a fi menţionată este că regimul a încercat să se legitimeze prin diferite metode. Prima metodă era crearea unor structuri de stat care să fie aprobate formal de populaţia locală prin participarea acesteia la alegeri, a căror rezultate erau previzibile înainte de numărarea voturilor. A doua metodă prin care se încerca legitimarea era câştigarea *treptată* a simpatiei unor categorii sociale defavorizate anterior — prin acordarea unor privilegii şi înlesniri. În sfârşit, intervalul de timp scurt nu a permis regimului sovietic să promoveze măsuri importante în vederea construcţiei "naţionale" leniniste, adică a consolidării naţiunii "moldoveneşti", deosebite de naţiunea română, dar preferinţa acordată limbajului arhaizant al limbii române şi infiltrarea masivă a rusismelor în presa şi publicaţiile vremii anticipa obiectivele promovate de regim după 1944.

NOTE

[1] Citat după Ioan Ciupercă, **Origini controversate ale celui de-al doilea război mondial**, postfaţă la A. J. P. Taylor, **Originile celui de-al doilea război mondial**, Iaşi, Polirom, 1999, p. 233.

[2] Igor Ojog & Igor Şarov, **Istoria românilor. Curs rezumativ de lecţii**, Chişinău, Cartdidact, 1997, p. 189.

[3] Despre subiectul dat s-a scris mult, chiar exagerat de mult, mai ales cu caracter polemic la adresa istoriografiei sovietice. Este o caracteristică a naţiunilor mici, să-şi trateze rănile prin exprimarea argumentelor de ordin academic în faţa celor puternici din punct de vedere al forţei. Una dintre cărţile mai recente din această categorie este Ion Constantin, **România, Marile Puteri şi problema Basarabiei**, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995.

[4] Protocolul a fost publicat pentru prima dată în "Monitorul oficial", nr. 100, 8 august, 1922; M. Cernenco, A. Petrencu, I. Şişcanu (ed.), **Crestomaţie la istoria românilor**, *1917-1992*, Chişinău, Universitas, 1993, p. 67-70. Despre lupta pentru recunoaşterea internaţională a unirii Basarabiei cu România vezi Paul Cenavodeanu, **Basarabia. Drama unei provincii istorice româneşti în contextul politic internaţional, 1806-1920**, Bucureşti, Albatros, 1993, p. 169-189.

[5] Vezi Emilian Bold, Ilie Seftiuc, **Pactul Ribbentrop-Molotov**, Iaşi, Institutul European, 1998.

[6] V. Fl. Dobrinescu, **Bătălia pentru Basarabia**, Iaşi, Junimea, 1991.

[7] Vitalie Văratec, **Dezintegrarea Basarabiei la 1940 putea fi evitată**, în "Revista de istorie", vol. 3, nr. 1-2, 1992, p. 53-71; Ion Şişcanu, *Raptul Basarabiei. 1940*, Chişinău, Editura Ago-Dacia, 1994. Idem. **Uniunea Sovietică-România 1940. Tratative în cadrul comisiilor mixte**, Chişinău, Arc, 1995.

[8] Referitor la discuţiile *pro* şi *contra* aserţiunii că puterea sovietică a fost instaurată în Basarabia în 1918, vezi Mihail Bruchis, **A fost oare instaurată puterea sovietică în Basarabia la sfârşitul anului 1917-începutul lui 1918?** în "Patrimoniu", nr. 4, 1991, p. 119-141.

[9] Anatol Petrencu, **Istoriografia sovietică despre politica națională a statului român în Basarabia în 1918-1940**, în "Revista de Istorie a Moldovei", nr. 3, 1993.

[10] Istoria s-a repetat într-un fel. Așa cum a observat Nicolae Titulescu, în 1878 la Congresul de la Berlin, Bismarck în calitate de cancelar al Germaniei a favorizat cedarea din nou a sudului Basarabiei către Rusia pentru că a dorit ca între București și Moscova să existe o problemă teritorială astfel încât România să facă parte întotdeauna din frontul german împotriva Rusiei, dacă s-ar ivi necesitatea. Vezi Emilian Bold, Ilie Seftiuc, **România sub lupa diplomației sovietice**, Iași, Junimea, 1998, p. 11.

[11] Ioan Scurtu (ed.), **Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998**, București, Editura "Semne", 1998, p. 214.

[12] Gheorghe Tătărăscu, **Evacuarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord**, în "Patrimoniu", nr.1, 1991, p. 100-120.

[13] Despre mentalitatea țărănească a se vedea Eric R. Wolf, *Țăranii*, Chișinău, Editura Tehnică, 1998.

[14] Mihai Gribincea, **Basarabia în primii ani de ocupație sovietică, 1944-1950**, Cluj-Napoca, Dacia, 1995, p. 19.

[15] **Ibidem**, p. 20.

[16] Boris Buzilă, **Din Istoria vieții bisericești din Basarabia**, București, Fundația Culturală Română & Chișinău, Știința, 1996, p. 345.

[17] Ion Șișcanu, Vitalie Vărateс (ed.), **Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele sale pentru Basarabia**, Chișinău, Universitas, 1991, p. 80.

[18] "Pravda", 10 iulie, 1940.

[19] A.M. Lazarev, **Moldavskaja sovetskaja gosudarstvenost' i bessarabskij vopros**, Chișinău, Cartea Moldovenească p. 453.

[20] **Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele sale pentru Basarabia**, p. 64.

[21] C. K. Brysjakin, M. K. Sytnik, **Triumful adevărului istoric**, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1970, p. 168.

[22] Dumitru Grama, **Anexiunea Basarabiei la URSS în 1940 – consecință a sfârtecării Statului Moldovenesc în 1812**, în "Cugetul", nr. 5-6, 1992, p. 31-38.

[23] A se vedea fotografiile inserate în articolul citat al lui D. Grama.

[24] Anton Moraru, **Istoria românilor, Basarabia și Transnistria, 1812-1993**, Chișinău, Editura Universul, 1995, p. 18.

[25] **Ibidem**.

[26] **Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele sale pentru Basarabia**, p. 64.

[27] **Scurte informații despre Basarabia și Bucovina în a doua jumătate a anului 1940**. *Documente*, în "Patrimoniu", nr. 1, 1991, p. 180-181.

[28] **Ibidem**, p. 183.

[29] **Istorija Respubliki Moldova** (colectiv), Chișinău, Tipografia Academici de Științe, 1997, p. 209.

[30] A. V. Repida, **Formarea R.S.S. Moldovenești**, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1977. 246-247.

[31] Vezi Anton Moraru, **Contribuții la formarea R.S.S. Moldovenești**, în Leonid Bulat (ed.), *Basarabia 1940*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1991, p. 174.

[32] **Sed'maja sesija Verhovnogo Soveta SSSR. 1-7 avgusta 1940 g. Stenografičeskij otčet**, Moscova, 1940, p. 183.

[33] "Vocea poporului", 27 februarie, 1990. Am consultat și dosarul de arhivă :AOSPRM, f. 51, inv. 4, d. 64, f. 1.

[34] **Ibidem**, f. 2.

[35] Anton Moraru, **Contribuții...**, p. 178.

[36] **Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele sale pentru Basarabia**, p. 18.

[37] Anton Moraru, **Contribuții...**, p. 160 și urm.

[38] "Pravda", 7 iulie, 1940.

[39] B. Nahaylo & V. Swoboda, **Soviet Disunion. A history of nationalities problem in the USSR**, New York, Free Press, 1990, p. 48-53.

[40] A. V. Repida, **op. cit.**, p. 250.

[41] Definiția menționată a termenului "sovietizare" coincide, în mare, cu cea a lui Vernon Aspaturian din **The non-Russian Nationalities**, în Allan Kassof (ed.) "Prospects for Soviet Society", New York, Praeger, 1968, p. 159-160. Citat de N. Dima, **op. cit.**, p. 92.

[42] Idee fundamentată de Lenin în lucrarea *Statul și revoluția*, publicată pentru prima dată în 1918. Vezi și Richard Pipes, **Scurtă istorie a revoluției ruse**, București, Humanitas, 1998, p. 133.

[43] Mihai Gribincea, **op. cit.**, p. 25.

[44] Potrivit lui Max Weber ,statul este titularul "monopolului folosirii legitime a forței fizice". Citat după Giovanni Sartori, **Teoria democrației revizuită**, Iași, Polirom, 1999, p. 452.

[45] Vlad Georgescu, **Istoria românilor de la origini până în zilele noastre**, București, Humanitas, 1995, p. 227-228.

[46] Regimurile autoritare pot fi justificate din rațiuni nu numai ideologice, dar și juridice, așa cum a demonstrat Carl Schmitt în **Teologia politică**, București, Editura Universal Dalsi, 1996, ceea ce nu este cazul celor totalitare.

[47] A se vedea mai pe larg Stephen Lee, **Dictatorships in Europe, 1918-1945**, London, Routledge, 1994.

[48] "Aceasta înseamnă că nici un sistem concret nu poate fi "pur" totalitar, tot așa cum nici o democrație concretă nu poate fi o democrație pură". Giovanni Sartori, *op. cit.*, p. 191. Vezi și Ioan Ciupercă, **Totalitarismul – fenomen al secolului XX**, Iași, Editura Universității "Al. I. Cuza", 1995, în special p. 11-42.

[49] Frédéric Bastiat, *Proprietate și lege*, în Adrian-Paul Iliescu, Emanuel-Mihail Socaciu, **Fundamentele gândirii politice moderne. Antologie comentată**, Iași, Polirom, 1999, p. 222-225, 291. Vezi și John Stuart Mill, *Despre libertate*, București, Humanitas, 1994.

[50] C.J. Friedrich, Z. Brzezinski, **Totalitarian Dictatorship and Autocracy**, Cambridge, Mass., Harvard University

Press, 1956, p. 52-53. Citat după Giovanni Sartori, *op. cit.*, p. 187. Comuniştii obişnuiau să-l citeze pe Proudhon, care a spus că "proprietatea este un furt", dar ei uitau că acelaşi Proudhon şi-a schimbat părerea în a doua jumătate a vieţii sale, apreciind: "cu cât este mai interzisă proprietatea privată cu atât individul devine mai dependent (servil) faţă de stat".

[51] **Sbornik zakonov S.S.S.R. i ukazov Prezidiuma Verhovnogo Soveta S.S.S.R.**, Moscova, Gosjurizdat, 1956, p. 25.

[52] **Sbornik zakonov S.S.S.R. i ukazov Prezidiuma Verhovnogo Soveta S.S.S.R. (1938-1961)**, Moscova, "Izvestija Sovetov deputatov trudjaščihsja S.S.S.R.", 1961, p. 34.

[53] A.V. Repida, *op. cit.*, p. 267-268. Vezi şi Elena Şişcanu, **op. cit.**, p. 70.

[54] **Istorija Respubliki Moldova**..., p. 213. A se vedea şi Turkenič, **Promyšlennost' Moldavskoj S.S.R.**, în "Moldavija v velikoj sem'e respublik Sovetskogo Sojuza", Chişinău, Editura de Stat a Moldovei, 1941, p. 79-98.

[55] E. Şişcanu, **op. cit.**, p. 71.

[56] Anton Moraru, **Istoria românilor**... p. 337.

[57] **Ibidem**.

[58] A. V. Repida, **op. cit.**, p. 268.

[59] Anton Moraru, **Istoria românilor**..., p. 337.

[60] **Ibidem**, p. 270-271.

[61] E. Şişcanu, **op. cit.**, p. 80.

[62] Ion Şişcanu, **Desţărănirea bolşevică în Basarabia**, Chişinău, Editura "Adrian", 1994, p. 33.

[63] **Ibidem**, p. 36.

[64] Anton Moraru, **Istoria românilor**..., p. 341.

[65] Ion Şişcanu, **Desţărănirea**..., p. 37.

[66] În timp ce numărul etnicilor germani era de aproximativ 100 000 în iunie 1940, în iunie 1941 existau doar 2058 etnici germani în Basarbia. Luminiţa Fassel, **O istorie de 126 de ani: germanii din Basarabia**, în "Patrimoniu", nr. 3, 1991, p. 20.

[67] Valeriu Pasat (ed.), **Trudnye stranicy istorii Moldovy, 1940-1950**, Moscova, Terra, 1994. p. 65-138.

[68] **Ibidem**, p. 127.

[69] Ion Şişcanu, **Desţărănirea**..., p. 37.

[70] **Ibidem**, p. 38-39.

[71] **Kollektivizacija krestjanskih hozjajstv Moldavskoj S.S.R.. Sbornik dokumentov**, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1969, p. 64.

[72] **Istorija Respubliki Moldova**..., p. 214. A se vedea şi S. Brysjakin, Sytnik, M. **Iz istorii pervyh revoljucionyh preobrazovanijah v sel'skom hozjajstve pravoberežnoj Moldavii (1940-1941)**, în "Učënnyc zapiski Kišinëvskogo universiteta", vol. 16, 1955, p. 107-121.

[73] **Istorija Respubliki Moldova**..., p. 215. "Sovetskaja Moldavija", 28 iunie, 1941.

[74] Ion Şişcanu, **Desţărănirea**..., p. 44.

[75] M.K. Sytnik, **Kollektivizacija sel'kogo hozjajstva i formirovanie klassa colhoznogo stroitel'stva v Moldavii**, Chişinău, "Ştiinţa", 1976, p. 197.

[76] V. I. Caranov, **K istorii promyšlennogo razvitija Moldovy (40-e - 50-e gody)**, în "Revista de Istorie a Moldovei", nr. 3, 1992, p. 19 şi urm.

[77] Conform Codului Penal al R.S.F.S. Ruse, de exemplu, au fost deportate persoanele din provincie indezirabile regimului sovietic. E. Şişcanu, **op. cit.**, p.17; Valeriu Pasat, **op. cit.**, p. 141 şi urm.

[78] **Istoria Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti** (colectiv), vol. II, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1970, p. 410.

[79] În deosebi era vorba de evreii care au întâlnit cu bucurie Armata Roşie în iunie 1940. Vezi Ion Constantin, **România, Marile Puteri**..., p. 102.

[80] **Istoria R.S.S.M.**..., p. 411.

[81] **Istorija Respubliki**..., p. 211.

[82] **Sesia I-a a Sovietului Suprem al R.S.S. Moldoveneşti. Stenogramă**, Chişinău, p. 83. E. Şişcanu, **op. cit.**, p. 60-61.

[83] **Istoria R.S.S.M.**..., p. 412.

[84] Aşa cum a recunoscut mai târziu ziarul "Pravda", 1 iunie, 1969.

[85] **Constituţia (Legea temeinică) Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti**, Chişinău, 1944, p. 15.

[86] **Ibidem**, p. 16.

[87] **Istoria RSSM**..., p. 413.

[88] Michael Bruchis, **Nations, nationalities, peoples: a study of the nationalities policy of Communist Party in Soviet Moldavia**, Boulder Co., 1984, p. 61-66.

[89] **Istoria RSSM**..., p. 414.

[90] E. Şişcanu, **op. cit.**, p. 47.

[91] M. K. Sytnik, V. I. Caranov, **Sovetskaja Moldavija: v sem'e edinoj, k edinoj celi**, Chişinău, Ştiinţa, 1984, p. 21.

[92] Vezi N. Smochină, **Autodeterminarea în concepţia sovietică**, în "Viaţa Basarabici", 1940, nr. 7-8, p. 82-85.

[93] Anton Moraru, **Istoria românilor**..., p. 323-324; E. Şişcanu, **op. cit.**, p. 45.

[94] Practica numirii reprezentanţilor CC al PC (b) unional şi al Sovietului Comisarilor Norodnici din Uniunea Sovietică pentru R.S.S. Moldovenească a fost stabilită printr-o decizie comună a celor două instituţii din 25 aprilie 1941. Peste 2 săptămâni, la 7 mai 1941, primul trimis special pentru Moldova a fost numit S. A. Goglidze, executat, de altfel, în martie 1953 împreună cu aşa-numitul grup antipartiinic condus de Beria. Valeriu Pasat, **op. cit.**, p. 148 şi urm.

[95] Cele două cărţi de referinţă despre Garda de Fier sunt: Francisco Veiga, **Istoria Gărzii de Fier, 1927-1941**, Bucureşti, "Humanitas", 1994 şi Eugen Weber, **Dreapta românească**, ediţia a II-a, Cluj-Napoca, "Dacia", 1999.

[96] Valeriu Pasat, **op. cit.**, p. 147.

[97] **Ibidem**.

[98] **Ibidem**.

[99] E. Şişcanu, **op. cit.**, p. 54.

[100] Anton Moraru, **Istoria românilor**..., p. 330; **Rost i organizacionnoe ukreplenie Kommunističeskoj Partii Moldavii**, Chişinău, 1976, p. 117.

[101] Valeriu Pasat, **op. cit.**, p. 147-148.

[102] **Ibidem**, p. 164.

[103] **Ibidem**, p. 165-166.

[104] **Ibidem**, 166. În cadrul celei de-a doua deportări în masă a populaţiei locale, din iunie 1949, din totalul de 12 860 de familii n-au fost ridicate 1 567 familii din cauze diferite: 274 familii intraseră între timp în colhoz; 240 – au prezentat, chiar în timpul operaţiei de strămutare, dovezi documentare care atestau că unii membri ai familiei făceau armata; 35 familii aveau ordine şi medalii sovietice; 508 – îşi schimbaseră domiciliul şi 105 familii se ascunseseră. Vezi Mihai Gribincea, **Basarabia în primii ani**..., p. 131-132.

[105] V. Pasat, **op. cit.**, p. 166.

[106] **Ibidem**, p. 164.

[107] **Basarabia desrobită**, Bucureşti, Preşedenţia Consiliului de Miniştri, 1942, p. 93.

[108] B. Nahaylo & V. Swoboda, **op. cit.**, p. 88.

[109] **Ibidem**.

[110] **Ibidem**, p. 89.

[111] Citat după Ion Constantin, **România, Marile Puteri**..., p. 109.

[112] Mihai Gribincea, **Deportările staliniste din Basarabia**, în Adrian Pop (ed.), "Sub povara graniţei imperiale", **op. cit.**, Bucureşti, Recif, 1993, p. 45.

[113] Anton Moraru, **Istoria românilor**..., p. 341.

[114] Valeriu Pasat, **op. cit.**, p. 166.

[115] **Ibidem**, p. 164.

[116] Cifrele aparţin lui Alexandru Moşanu, citat în Ioan Scurtu (ed.), **op. cit.**, p. 224. Vezi şi "Făclia", 28 iunie, 1991.

[117] Anton Moraru, **Istoria românilor**..., p. 337.

[118] **Ibidem**, p. 354; "Făclia", 28 iunie, 1991.

[119] Valeriu Pasat, **op. cit.**, p. 166, 167 etc.

[120] V. P. Šerstobitov (ed.), **Istorija nacional'no-gosudarstvennogo stroitel'stva strotel'stva v SSSR, 1917-1978**, vol. II, Moscova, Mysl', 1979, 42.

[121] Anton Moraru, **Istoria românilor**..., p. 331.

[122] **Ibidem**, p. 330.

[123] **Ibidem**, p. 332.

[124] **Istoria RSSM**..., p. 414.

[125] **Ibidem**.

[126] Adolf Hitler, **Mein Kampf**, Bucureşti, Editura "Beladi", ediţia completă, vol. II, în special p. 229-252.

[127] **Istorija Respubliki Moldova** ..., p. 215.

[128] **Ibidem**, p. 216; **Narodnoe hozjajstvo Moldavskoj SSR, 1924-1974**, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1974, p. 173.

[129] Mai pe larg a se vedea I. E. Borisjuk, **Uspehi zdravohranenija v MSSR**, în "Moldavija v velikoj...", p. 135-138.

[130] **Istoria RSSM**..., p. 436. Sergheevka este o localitate din fostul judeţ Cetatea Albă, în care se află până astăzi o importantă bază de odihnă, proprietate a Moldovei.

[131] Anton Moraru, **Istoria românilor** ..., p. 343.

[132] Despre instituţiile de învăţământ româneşti din Chişinăul anului 1940 vezi Ion Ţurcanu, **Chişinăul în 1940. Schiţă de portret al unui oraş şi al unei epoci**, în Leonid Bulat (ed.), *op. cit.*, p. 208-233.

[133] Anton Moraru, **Istoria românilor** ..., p. 343.

[134] Boris Buzilă, **op. cit.**, p. 348-349.

[135] **Istorija Respubliki Moldova** ..., p. 216.

[136] "Moldova Soţialistă", 3 noiabri, 1940.

[137] Aşa cum va stipula o hotărâre din iulie 1944 "problema primordială a organelor de partid şi de stat este educaţia politică şi ridicarea nivelului cultural al poporului moldovenesc. **Presa bolşevică în limba maternă va avea importanţa decisivă" (subl. n.)** AOSPRM, F. 51, inv. 2, d. 144, f. 5.

[138] A se vedea Fr. Fejtö, **A History of the Peoples Democracies**, Harmondsworth, 1974; J.- Fr. Soulet, **Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre**, Iaşi, Polirom, 1998.

Elena Negru

INTRODUCEREA ŞI INTERZICEREA GRAFIEI LATINE ÎN R.A.S.S.M.

În istoriografia sovietică problema introducerii şi interzicerii grafiei latine în R.A.S.S.M. nu s-a cercetat în mod special, iar în lucrările de sinteză ea a fost reflectată tendenţios[1].

Pornind de la aprecierile făcute în documentele de partid, autorii sovietici considerau că introducerea grafiei latine în R.A.S.S.M. la începutul lui 1932 a fost înfăptuită de "naţionaliştii" şi "spionii moldo-români", cu scopul de a-i româniza pe moldovenii transnistrieni şi de a-i rupe de la patria sovietică. Impunerea limbii şi "grafiei ruse" era considerată, în schimb, drept o acţiune firească şi dorită de populaţie, care a contribuit la ridicarea nivelului cultural şi lingvistic al maselor.

O analiză ştiinţifică a proceselor istorice menţionate a fost efectuată, începând cu 1989, în articolele semnate de A.Moraru, N.Movileanu şi I.Şişcanu[2].

În studiul de faţă, în baza unor documente inedite de arhivă, ne propunem să analizăm procesul de introducere şi interzicere a grafiei latine în R.A.S.S.M., să arătăm cauzele care au generat aceste evenimente, ţinând cont de politica generală a U.R.S.S. şi de fenomenele similare ce au avut loc în alte republici şi regiuni sovietice.

Campania de "latinizare" a scrisului popoarelor neruse din cadrul U.R.S.S. a fost iniţiată de bolşevici încă la începutul anilor '20, pentru a grăbi "construcţia socialismului" în republicile nou-create, dar şi de a crea premise pentru extinderea "revoluţiei socialiste" în ţările "burgheze" vecine ori mai îndepărtate.

După un lucru de pregătire care a durat mai mulţi ani, la 7 august 1929, Prezidiul Comitetului Executiv Central şi Consiliul Comisarilor Poporului din U.R.S.S. au adoptat hotărârea privind trecerea scrisului "limbilor turcice" la alfabetul latin. În baza acestei hotărâri, spre sfârşitul anilor '20 – începutul anilor'30 toate republicile şi regiunile autonome din Asia Mijlocie şi Caucazul de Nord, care foloseau scrisul arab, cuprinzând 36 de naţionalităţi şi o populaţie ce totaliza 3,5 mln de oameni, au trecut la grafia latină[3].

După cum s-a menţionat în "Hotărârea Prezidiului Sovietului Naţionalităţilor a Comitetului Executiv Central al U.R.S.S. pe marginea referatului Comitetului Central Unional al Noului Alfabet Latinizat al popoarelor scrisului arab din U.R.S.S." din 15 august 1930, "noul alfabet latinizat al popoarelor scrisului arab din U.R.S.S., fiind adevăratul alfabet al Revoluţiei din Octombrie, s-a îndreptăţit pe deplin ca un puternic mijloc al revoluţiei culturale în Estul Sovietic, deoarecc este uşor accesibil proletariatului şi ţărănimii truditoare şi are însuşirile unui alfabet cu adevărat revoluţionar şi de masă...[4]".

Prin introducerea alfabetului latin în regiunile cu populaţie musulmană, guvernul bolşevic de la Moscova intenţiona să slăbească influenţa clerului musulman asupra maselor, pentru a le îndepărta de la cultura lor strămoşească[5].

În cazul R.A.S.S.M., introducerea alafabetului latin ar fi contribuit nu numai la apropierea spirituală şi lingvistică a moldovenilor de acolo cu fraţii lor din ţara de origine, dar şi la trezirea conştiinţei naţionale a acestora. Tocmai pentru a evita o asemenea evoluţie a evenimentelor organele de partid centrale n-au permis iniţial folosirea grafiei latine în R.A.S.S.M., luând cursul spre crearea unei "noi" limbi literare "moldoveneşti".

Însă, după şapte ani de existenţă a R.A.S.SM, liderii bolşevici de la Kremlin îşi vor modifica radical politica lingvistică promovată în regiunea transnistriană.

© Elena Negru, 1999.

Către sfârşitul anilor '20, perspectivele mult râvnitei revoluţii mondiale se diminuase substanţial. Valul mişcărilor revoluţionare în Europa atinsese atunci cota de jos, iar posibilitatea smulgerii Basarabiei de la România era redusă şi ea[6].

Totodată, datorită unor cauze de ordin intern, R.A.S.S.M. nu-şi mai putea adjudeca rolul de "catalizator" şi de "centru al atracţiei politice" pentru Basarabia. Or, după cum remarca E.I. Bagrov[7] în memoriul "Despre neajunsurile în construcţia naţional-culturală din Moldova", trimis în 1933 C.C. al P.C. (b) din Ucraina, "organizarea Republicii Moldoveneşti era forte strâns legată de sarcina înaintării noastre revoluţionare spre vest şi sud-vest - Basarabia, România, Balcani. Numai în lumina acestui scop a fost raţional ca pe acest mic teritoriu cu o populaţie moldovenească absolut minoritară (30-34%) şi plus la acestea puternic asimilată de către ucraineni să fie organizată o republică naţională moldovenească cu toate instituţiile ei masive şi scumpe... Anume de aceea că partea cea mai mare a populaţiei moldoveneşti se află peste Nistru... a fost necesar şi util să fie creată republica sovietică naţională, pentru ca masele care erau încă asuprite să aibă în faţa lor un exemplu concret de soluţionare a problemelor lor sociale şi naţionale. Republica Socialistă Moldovenească trebuia să devină pentru ele un centru de atracţie politică. Acest fapt obliga conducerea de partid să nu scape din câmpul ei de vedere ceea ce se întâmpla peste Nistru, să fie la curent cu evenimentele, să coordoneze într-o anumită măsură lucrul practic de aici cu sarcinile de eliberare revoluţionară a maselor subjugate încă, să stimuleze energia revoluţionară a lor, căpătând succese în construcţia economică şi naţional-culturală. Aici se interesau insistent ceea ce se petrecea peste Nistru, presa relata despre viaţa de acolo, existau contacte cu P.C. Român, dar aproximativ din 1930, de toate acestea s-a uitat complet, legăturile s-au întrerupt şi s-au făcut auzite deja vorbe despre aceea că noi, chipurile, în genere nu trebuie să ne interesăm de aceasta. În acelaşi timp, tot lucrul practic din Moldova începe să abunde alături de denaturările în politica naţională, de exagerări grosolane la sate, la baza cărora se află anume neînţelegerea rolului politic al republicii... S-a ajuns până acolo că populaţia a început să fugă peste Nistru...[8]".

Pe de altă parte, menţiona E.Bagrov, politica de inventare a unei limbi literare "moldoveneşti" a dus la izolarea noastră de masele muncitoreşti de peste Nistru, lipsindu-ne de un aşa mijloc important de influenţă politică şi culturală asupra maselor precum este limba comună". De aceea un asemenea curs politic a fost considerat "greşit" şi s-a cerut ca el "să fie înlocuit cu altul"[9]."A fost pusă problema orientării spre limba literară moldo-română, sublinia E.Bagrov, însă Comisarul Poporului pentru Învăţământ din Ucraina, tov. Skrâpnik, a respins hotărât această propunere şi cursul spre inventarea şi cultivarea unei limbi cvasipopulare, dar neînţelese, a fost întărit temeinic"[10].

Totuşi, la începutul anilor '30, organele centrale de la Moscova, conştiente de faptul că activitatea "puriştilor" moldoveni (L. Madan, S. Dumitraşcu, G. Buciuşcanu, F. Goian etc.) nu poate contribui la realizarea scopului strategic al U.R.S.S. de "revoluţionarizare" şi "sovietizare" a Basarabiei şi României, au acceptat modificarea orientării politicii lingvistice din R.A.S.S.M., ordonând trecerea la grafia latină. "În timpul de faţă, scria E.Bagrov în memoriul său, când noi am trecut la alfabetul latin şi avem o limbă unică înţeleasă peste Nistru, problema influenţei politice a R.A.S.S.M. asupra desfăşurării luptei revoluţionare în Basarabia şi România trebuie să devină cea mai actuală. Moldova Sovietică trebuie să devină un cap de pod al comunismului şi să contribuie activ la ruperea lanţului imperialismului în una din verigile lui cele mai vulnerabile"[11].

De faptul că trecerea la grafia latină în R.A.S.S.M.a constituit o expresie a expansionismului sovietic, o acţiune politică care să creeze premisele necesare pentru

cucerirea Basarabiei şi a României şi transformarea lor într-un stat sovietic, ne convingem citind depoziţiile date în 1956 K.G.B.-ului de către I. Ocinski, fost preşedinte al Comitetului Ştiinţific Moldovenesc din R.A.S.S.M., în legătură, probabil, cu reexaminarea dosarului lui D.Milev. I. Ocinski, îndoindu-se de existenţa unei hotărâri a Biroului Politic privind "latinizarea" limbii în R.A.S.S.M., a plecat, la începutul lui 1932, la Kiev, iar de acolo, împreună cu A.Kosior, primul secretar al C.C. al P.C. (b) din Ucraina, la Moscova. Primindu-i în audienţă, I. Stalin le-a explicat că "latinizarea scrisului moldovenesc poate fi una din formele de apropiere între poporul moldovenesc şi cel românesc şi a influenţei reciproce. El a menţionat că din cauza deosebirii sistemelor statale în Moldova şi România, între moldoveni şi români lipsesc relaţiile culturale şi latinizarea scrisului este una din formele care ar înlesni întărirea acestor relaţii. Totodată, el considera că limba moldovenească nu este o limbă ca atare, ci doar unul din dialectele moldo-române.

... El accentua că cultura moldovenească şi cea română trebuie să se apropie una de alta şi nicidecum să se separe. În încheiere Stalin menţiona, ca printre altele, că timpul lucrează pentru noi şi nu este exclusă posibilitatea ca Moldova şi România să devină cândva un stat sovietic unic, iar întărirea relaţiilor culturale vor putea apropia aceste timpuri..."[12].

De altfel, ideea că trecerea la grafia latină în R.A.S.S.M. a constituit "o mare victorie a politicii naţionale leniniste a partidului, un puternic mijloc de revoluţionarizare a maselor truditoare din Basarabia şi România" o regăsim şi într-o serie de alte documente elaborate la începutul anilor '30 de către Comitetul Moldovenesc Regional al P.C. (b) din Ucraina[12a].

La sfârşitul anului 1931, la indicaţia Moscovei, C.C. al P.C. (b) din Ucraina trimite Comitetului Moldovenesc Regional de Partid din R.A.S.S.M. o circulară "strict secretă" în care se sublinia necesitatea trecerii la alfabetul latin şi erau stabilite termenele acestei treceri:

"1. Pentru organizaţiile sovietice, economice, cooperatiste şi alte instituţii şi organizaţii centrale şi raionale până la 1 martie 1932.

2. Instituţiile şi organizaţiile săteşti până la 1 mai 1932.

3. Ziarele regionale şi raionale să fie trecute treptat de la 1 ianuarie 1932 până la 1 mai 1932".

Şcolile de toate tipurile, conform aceleiaşi dispoziţii, urmau să treacă la alfabetul latin de la 1 februarie, iar cele de lichidare a neştiinţei de carte (Likbez) de la 15 februarie 1932[13].

În scurt timp după această circulară, la 2 februarie 1932, Biroul Comitetului Moldovenesc Regional al P.C. (b) din Ucraina adoptă o rezoluţie care prevedea:

"1. De considerat întru totul oportună şi raţională trecerea R.A.S.S.M. la alfabetul latin.

2. În activitatea ulterioară de construcţie naţional-culturală a porni de la necesitatea îmbogăţirii limbii moldoveneşti cu cuvinte general acceptate printre moldovenii din Vechea Moldovă şi Basarabia.

3. Trecerea la alfabetul latin să se înfăptuiască treptat în cursul anului 1932. Secţia cultură şi propagandă (cul'tprop) a Comitetului Regional împreună cu Comisariatul Poporului pentru Învăţământ şi Comitetul Ştiinţific Moldovenesc să stabilească termenele calendaristice de trecere la alfabetul latin a organizaţiilor de partid şi sindicale, precum şi a instituţiilor economico-sovietice şi a sistemului Comisariatului Poporului pentru învăţământ. Comisariatul Poporului pentru Finanţe să asigure toate măsurile legate de trecerea la alfabetul latin cu alocări corespunzătoare..."

De asemenea, s-au dat indicaţii referitoare la reconstrucţia bazei tipografice şi asigurarea editării ziarelor şi cărţilor în grafie latină[14].

În primăvara anului 1932 a fost adoptată hotărârea Comisariatului Poporului pentru Învăţământ din R.A.S.S.M. "Despre alfabetul moldovenesc latinizat şi ortografie", care a stabilit 26 de litere ale alfabetului latin şi noile reguli ortografice ale "limbii moldoveneşti".

Documentul scoate în evidenţă tendinţa ambiguă de a adopta unele forme ortografice româneşti, dar şi de a păstra forme ale limbii vorbite, ca de exemplu *tânjală*, *jălesc*, *jâvină*, a *slujî*, *a auzî* ş. a.[15].

Aceeaşi tendinţă contradictorie se observă şi în rezoluţia Biroului Comitetului Moldovenesc Regional al P.C. (b) din Ucraina de la 3 octombrie 1932 "Despre dezvoltarea naţional-culturală în Moldova şi despre trecerea scrisului moldovenesc la alfabetul latin". Pe de o parte, rezoluţia amintită specifica necesitatea "îmbogăţirii limbii literare moldoveneşti pe baza terminologiei literare care o folosesc muncitorii şi ţăranii României şi moldovenii de peste Nistru", iar pe de altă parte, ea prevedea "îmbogăţirea limbii moldoveneşti literare pe baza terminologiei... care s-a constituit în procesul luptei revoluţionare pentru construcţia socialistă în U.R.S.S., pe baza terminologiei internaţionale...", astfel încât "ritmul îmbogăţirii limbii moldoveneşti să coincidă cu ritmul creşterii nivelului de cultură al maselor largi de oameni ai muncii din Moldova Sovietică Socialistă"[16].

La 26 septembrie 1933 a fost adoptată hotărârea Biroului Comitetului Moldovenesc Regional al P.C. (b) din Ucraina "Despre studierea în masă a alfabetului latin în anul de învăţământ 1933-1934 de către populaţia moldovenească matură". În ea se sublinia că "studierea alfabetului latin constituie una din sarcinile de bază ale construcţiei naţional-culturale din Moldova la etapa actuală. Dar organele de partid sovietice şi obşteşti acordă o atenţie insuficientă acestei sarcini politice de însemnătate istorică, iar studierea alfabetului latin de către populaţia matură se desfăşoară în ritmuri foarte scăzute"[17].

Documentul prevedea înfăptuirea, în 1933-1934, a unei "cotituri bolşevice în implementarea alfabetului latin, în organizarea studierii lui în masă de către populaţia matură"[18]. Potrivit planului întocmit de Comisariatul Poporului pentru Învăţământul Public, în anul 1933-1934 alfabetul latin urma să fie studiat de 76513 persoane mature de până la 50 de ani. Durata studierii grafiei latine constituia 4,5 luni pentru populaţia sătească şi 8 luni pentru cea orăşenească. Cursurile trebuiau să înceapă la 1 noiembrie 1933. Se preconiza ca în acest scop să fie pregătite 7646 persoane, care aveau misiunea de a culturaliza masele ("kul'tarmeiţî")[19].

Concomitent cu adoptarea hotărârii sus-menţionate, organele de partid şi de stat din R.A.S.S.M. au adresat un apel "Către toţi comuniştii şi comsomoliştii, către toţi muncitorii, ţăranii, lucrătorii individuali, către intelectualitatea sovietică", în care se menţiona că "este necesar să ne apucăm de treabă în chip leninist..., ca să punem în ritm accelerat lucrul de învăţare a alfabetului latin, aplicând în acest domeniu metodele noastre experimentate de întrecere socialistă...

În faţa noastră stă sarcina să învăţăm populaţia matură alfabetul latin. Vom demonstra că noi ştim să ne luptăm cum trebuie pentru îndeplinirea sarcinilor noastre, vom realiza trecerea la alfabetul latin în ritmuri bolşevice, vom lichida analfabetismul populaţiei mature, utilizând acest alfabet.

Prin intensificarea eforturilor noastre, distrugând cea mai mică rezistenţă din partea duşmanului de clasă, vom îndeplini cu certitudine această sarcină de luptă... Vom face anul 1933-1934 un an al succeselor bolşevice atât pe frontul economic, cât şi pe frontul construcţiei naţional-culturale"[20].

Conform datelor oficiale, în anul de învăţământ 1933-1934 alfabetul latin a fost studiat doar de aproximativ 38 mii de persoane din cele 76 de mii prevăzute în hotărârea din septembrie 1933 a Comitetului Moldovenesc regional al P.C. (b) din Ucraina. Însă aceste date nu reflectă nici pe departe tabloul real în ce priveşte studierea alfabetului latin de către populaţia moldovenească de până la 50 ani din R.A.S.S.M., dacă luăm în considerare faptul

că în rapoartele oficiale ulterioare se indica un număr cu mult mai mare al celor care nu cunoşteau alfabetul latin.

Dată fiind această situaţie, în hotărârea Comitetului Moldovenesc Regional al P.C. (b) din Ucraina "Despre totalurile anului de învăţământ 1933-1934 şi sarcinile privind încheierea învăţării în masă a alfabetului latin de către populaţia matură moldovenească în anul 1934-1935" se prevedea ca în anul 1934-1935 să fie terminată studierea alfabetului latin de către celelalte 47683 de moldoveni în vârstă de la 16 până la 50 de ani[21].

În pofida hotărârilor adoptate, această "sarcină arzătoare" n-a fost îndeplinită nici în anul 1935, nici în 1936. Către începutul lui 1937 în R.A.S.S.M. mai existau încă, după informaţiile oficiale, cca 27 mii de moldoveni maturi care nu cunoşteau alfabetul latin.

Documentele timpului demonstrează că implementarea grafiei latine în R.A.S.S.M. a decurs în condiţiile unei rezistenţe acerbe din partea conducătorilor de partid şi de stat de toate nivelurile.

De menţionat că cel mai tare se opunea, totuşi, gruparea moldovenistă din cadrul conducerii R.A.S.S.M., care pe parcursul anilor 1924-1931 a promovat politica lingvistică de inventare a unei "noi limbi moldoveneşti".

În primăvara anului 1932, o dată cu publicarea hotărârii "Despre alfabetul moldovenesc latinizat şi ortografie", adepţii liniei moldoveniste de la Comitetul Ştiinţific Moldovenesc declanşează acţiuni deschise împotriva "latinizării". Într-un raport din 1932, N. Sârbul (unul din colaboratorii C.Ş.M.) comunică Comitetului Moldovenesc Regional de Partid că preşedintele C.Ş.M., I. Ocinski, în scopul de a obţine abrogarea hotărârii sus-menţionate, "a dat însărcinări unor tovarăşi să critice această hotărâre şi să ia măsuri ca să nu fie trimisă în raioane"[22].

La 21 mai 1932, acelaşi I.Ocinski, intenţionând să împiedice publicarea manualelor şi dicţionarelor în baza grafiei latine, a convocat o adunare a activului de partid şi comsomolist de la C.Ş.M., la care a propus ca ele să fie supuse unei critici zdrobitoare. În plus, a înaintat un proiect de înlăturare a colaboratorilor secţiei Lingvistică care susţineau "latinizarea"[23].

După cum a relatat şeful secţiei Cultură şi propagandă a Comitetului Moldovenesc regional al P.C. (b) din Ucraina, M.V.Alhimovici, la Conferinţa a IX-a a Comitetului Moldovenesc de Partid din 12-15 ianuarie 1934, "...în aceşti doi ani (1932-1933 - *n.a.*) problema privind latinizarea a fost, de fapt, înmormântată, în prezent în rândurile organizaţiilor de partid nu există o înţelegere a esenţei politice a lucrului de latinizare. Organizaţia noastră de partid încă nu a înfrânt rezistenţa din partea şoviniştilor ucraineni şi moldoveni care sabotează înfăptuirea acestui proces istoric important"[24].

În dările de seamă privind rezultatele controalelor efectuate în 1934 de către Comitetul Moldovenesc Regional de Partid în raioanele din R.A.S.S.M. au fost nominalizate organizaţiile şi funcţionarii care sabotau procesul de "latinizare" (un exemplu concludent constituie Comitetul raional de partid Slobozia)[25], dar n-au fost luate nici un fel de măsuri. În 1935, maşinile de dactilografiat cu caractere latine de la majoritatea ministerelor şi organizaţiilor din oraşul Tiraspol au fost refăcute, caracterele latine fiind înlocuite cu cele ruseşti[26].

În aceste condiţii sarcina învăţării în masă a grafiei latine de către populaţia moldovenească din R.A.S.S.M. nu a putut fi realizată în întregime, iar lucrul de "unificare a limbii moldoveneşti" cu limba română a durat mai mulţi ani. Abia în iulie 1936 Catedra de Lingvistică a Institutului Pedagogic "V.S.Kosior" din R.A.S.S.M. a adoptat schimbările la gramatica "limbii moldoveneşti". Tot atunci Comisariatul Poporului pentru Învăţământ a aprobat şi a introdus în manualele de gramatică "noile reguli ortografice... în scopul simplificării şi unificării limbii moldoveneşti"[27].

O anumită contribuţie la introducerea şi însuşirea grafiei latine de către populaţie, la elaborarea unui nou concept al "limbii moldoveneşti latinizate", iar, în consecinţă, la contracararea rezistenţei duşmanilor alfabetului latin din R.A.S.S.M. a adus Comitetul Central al Noului Alfabet (C.C.N.A.) din U.R.S.S., care controla activitatea Comitetului Central pentru Latinizare şi Moldovenizare (C.C.L.M.) din R.A.S.S.M., organizat în 1932 în baza Comitetului pentru Moldovenizare şi Ucrainizare.

Într-o scrisoare din 14 ianuarie 1933, C.C.N.A. din U.R.S.S. ruga ("a treia oară"!) C.C.L.M. din R.A.S.S.M. să-i comunice urgent când va putea convoca o conferinţă ştiinţifică şi când va trimite reprezentantul său la Moscova pentru a face un raport de activitate. Totodată, C.C.N.A. din U.R.S.S. a cerut "să i se trimită toate materialele referitoare la problemele ortografiei, terminologiei şi limbii, pentru a alcătui un aviz pe marginea lor"[28].

La Şedinţa Prezidiului C.C.N.A. din U.R.S.S. din la 13 decembrie 1934 s-a discutat despre "situaţia limbii literare şi a scrisului în R.A.S.S.M.". În hotărârea acestei şedinţe s-a indicat ca C.C.L.M. din R.A.S.S.M. să întreprindă următoarele:

a) să întocmească şi să discute pe larg proiectul planului de lucru pentru anul 1935 şi să-l prezinte la Moscova (către 15 ianuarie 1935) pentru a fi aprobat;

b) să organizeze revizuirea "materialului terminologic" existent la Institutul de Cercetări Ştiinţifice şi să comunice la Moscova (până la 1 martie 1935) despre rezultatele acestui lucru;

c) să elaboreze şi să trimită la Moscova (până la 15 ianuarie 1935) un plan referitor la lichidarea analfabetismului. Să facă în fiecare trimestru dări de seamă despre mersul lucrului de lichidare a analfabetismului.

d) să efectuieze controale amănunţite la tipografiile centrale şi raionale din R.A.S.S.M. şi să prezinte (către 1 martie 1935) date exacte despre "necesităţile în echipament şi înzestrarea lor cu caractere latine";

e) să convoace la începutul anului 1935 o conferinţă ştiinţifică consacrată problemelor "limbii literare şi scrisului în R.A.S.S.M.". Tezele referatelor, aprobate de către organele regionale de partid, să fie trimise la Moscova;

f) să trimită regulat la Moscova cărţi moldoveneşti în grafie latină[29].

La 13 martie 1935, C.C.N.A. din U.R.S.S. îl anunţa pe secretarul Comitetului Moldovenesc Regional al P.C. (b) din Ucraina, G.O. Bulat, că C.C.L.M. din R.A.S.S.M. nu a îndeplinit nici una din indicaţiile ce i s-a dat şi nici n-a informat instanţa superioară despre starea de lucruri din regiune. C.C.N.A. din U.R.S.S. îi cerea liderului organizaţiei de partid din R.A.S.S.M. să intervină şi să asculte la şedinţa Biroului Comitetului Moldovenesc Regional al P.C. (b) din Ucraina darea de seamă privind lucrul efectuat de către C.C.L.M. din R.A.S.S.M. Nu ştim deocamdată care au fost rezultatele presiunilor exercitate de C.C.N.A. din U.R.S.S. asupra C.C.L.M. din R.A.S.S.M. Cercetarea activităţii C.C.L.M. din R.A.S.S.M. rămâne încă una din sarcinile care urmează a fi realizate în viitor.

Introducerea grafiei latine în R.A.S.S.M., dincolo de caracterul ei politic, a constituit, desigur, o etapă importantă în dezvoltarea cultural-lingvistică a regiunii respective. Astfel, în anii 1932-1937, alfabetizarea s-a înfăptuit în grafia latină. O bună parte a populaţiei mature a fost familiarizată, după mai bine de o sută de ani de deznaţionalizare, cu grafia latină şi limba lor firească. În pofida situaţiei complicate, piedicilor puse de duşmanii grafiei latine, s-a promovat, totuşi, timp de peste cinci ani, prin intermediul presei, a unor scriitori (D.Milev, I. Doibani, P. Sanduţa, Ploieşteanu ş.a.), o limbă cultă românească, stopându-se, într-o oarecare măsură, degradarea şi deznaţionalizarea caracteristică anilor '20.

În a doua jumătate a anilor '30, U.R.S.S. îşi va modifica încă o dată politica sa lingvistică. Popoarele care la începutul anilor '30 au trecut la grafia latină au fost impuse, începând cu

1936, să treacă la "grafia rusă". "Noua orientare", determinată de "schimbările calitative" care s-au produs în societatea sovietică către anul 1936 - "biruința socialismului" şi intrarea ei în "faza comunismului" -, a constituit, de fapt, un nou pas în direcția centralizării statelor sovietice şi rusificării lor. Mutațiile ideologice, care au avut loc în eşalonul superior al nomenclaturii comuniste de la Moscova în anii 1937-1938, represiunile împotriva "spionilor" şi "duşmanilor poporului" din aceeaşi perioadă, au contribuit şi ele la intensificarea campaniei de interzicere a grafiei latine.

În 1936 au fost trecuți la grafia rusă cabardinii, iar în 1937 daghestanezii. În R.A.S.S.M. "noul curs" a fost declanşat în a doua jumătate a anului 1937. Or, la Conferința a X-a a Comitetului Moldovenesc Regional al P.C. (b) din Ucraina din12 mai 1937 s-a discutat încă problema "latinizării". Însă în iulie-august 1937, după ce a luat sfârşit primul val al represiunilor contra "duşmanilor poporului" şi a "spionilor români" în frunte cu G. Starâi, adversarii grafiei latine se pun pe lucru. Inițiativa interzicerii grafiei latine a aparținut unor membri ai conducerii R.A.S.S.M.. Elocvente în acest sens sunt şi mărturiile făcute de S.Zelenciuc la Plenara a IV-a a Comitetului Moldovenesc Regional al P.C. (b) din Ucraina din 9-11 aprilie 1938. "Eu ca şef de secție (secția şcoli şi de iluminare culturală din cadrul Comitetului Moldovenesc Regional de Partid - *n.a.*), menționa S.Zelenciuc, am pus problema la Biroul Comitetului Regional, m-am sfătuit la C.C. al P.C. (b) din Ucraina cum să procedăm. Părerea mea şi a tovarăşilor cu care am discutat a fost aceea că pentru a lovi definitiv în românizare trebuia să trecem la grafia rusă"[30].

La 27 februarie 1938, Biroul Comitetului Moldovenesc Regional al P.C. (b) din Ucraina a adoptat hotărârea "Cu privire la trecerea limbii moldoveneşti de la grafia latină la cea rusă".

"În legătură cu faptul că scrisul latin nu este înțeles de majoritatea populației moldoveneşti, se menționa în hotărâre, că elementele burghezo-naționaliste, care la timpul lor s-au camuflat la Comisariatul Poporului pentru Învățământul Public, la Editura de Stat şi în alte instituții, au promovat, sub pretextul latinizării, românizarea limbii moldoveneşti, a considera necesar trecerea scrisului moldovenesc la grafia rusă. A ruga C.C. al P.C. (b) din Ucraina să aprobe această hotărâre"[31].

În paralel s-au inițiat acțiuni energice de impunere a limbii ruse în toate sferele de activitate. În primăvara anului 1938, Consiliul Comisarilor Poporului şi C.C. al P.C. (b) din U.R.S.S. a adoptat hotărârea "Cu privire la studierea obligatorie a limbii ruse în şcolile din republicile şi regiunile naționale". În scopul realizării acestei hotărâri, încă în vara aceluiaşi an, au fost organizate în R.A.S.S.M. cursuri de recalificare a învățătorilor. Pentru a preda limba rusă în şcolile din R.A.S.S.M., au fost trimişi din Ucraina peste 20 de tineri absolvenți ai instituțiilor superioare de învățământ. Începând cu 1 septembrie 1938, limba rusă a fost, astfel, introdusă, chiar din clasele primare, în şcolile moldoveneşti[32].

Curând organele de partid din R.A.S.S.M. au inițiat o amplă campanie de deromânizare a "limbii moldoveneşti". În acest scop, la 15 octombrie 1937, Biroul Comitetului Moldovenesc Regional al P.C. (b) din Ucraina a creat, pe lângă Comitetul Executiv Central din R.A.S.S.M., o comisie lingvistică specială, în următoarea componență: S. Zelenciuc (preşedinte), Cernat (locțiitor), Ipatenco (secretarul comisiei), Nițuleas, I. Ceban (membri ai comisiei)[33].

La Conferința a XIII-a a Comitetului Moldovenesc Regional al P.C. (b) din Ucraina din 24-26 februarie 1939, secretarul respectivului comitet, S.Zelenciuc, remarca că în domeniul lingvistic "... noi ... am izgonit limba română al aşa-zisului Vechi Regat. Noi n-avem nevoie de limba lor, n-avem nevoie de cultura lor burgheză. Noi avem cultura noastră socialistă, umanismul nostru socialist"[34].

Această orientare antiromânească a politicii lingvistice din R.A.S.S.M. şi-a găsit reflectare şi în *Cuvântelnicul Orfografic Moldovenesc*, publicat în 1940 la Tiraspol sub

conducerea lui I.D.Ceban. În prefață se arată că autorii lui "au avut ca țeli la munca sa sî curățî limba moldoveneascî di cuvinteli românești franțuzâti, neînțălesî di norodu moldovenesc, întrodusî cândva di dușmanii norodului moldovenesc și în rând cu aiasta s-a stăruit sî apuși cât mai mulți cuvinti întrati în traiu norodului moldovenesc în legăturî cu zîdirea soțîalistî ca neologhisme din lindile noroadelor frățăști rusascî și ucraineascî..."[35].

Consecințele campaniei de deromânizare și de lichidare a "naționaliștilor" și "diversioniștilor români" au fost catastrofale pentru limba și cultura din R.A.S.S.M. În anii 1938-1939, marea majoritate a funcționarilor, care posedau limba română, din cadrul comisariatelor au fost executați. În redacțiile ziarelor, la Editura de Stat nu mai rămaseră nici un cunoscător al limbii române[36].

Într-o situație cu totul dezastruaoasă s-a pomenit școala moldovenească, care pe parcursul anilor 1938-1939 a dus lipsă de manuale în limba română, cele editate cu grafie latină fiind interzise[37].

Așadar, introducerea și interzicerea grafei latine în R.A.S.S.M. au fost determinate de orientările politicii interne și externe și de considerentele strategice generale ale U.R.S.S. de la o etapă sau alta.

Încadrându-se într-un proces mai amplu de "latinizare" a scrisului popoarelor neruse, trecerea la grafia latină în R.A.S.S.M. și orientarea spre unificarea cultural-lingvistică a "moldovenilor" și "românilor" s-a înfăptuit cu scopul de a revoluționariza și sovietiza Basarabia și România, constituind, de fapt, o expresie a expansionismului sovietic.

În pofida scopului urmărit de U.R.S.S., introducerea grafiei latine în R.A.S.S.M. a corespuns intereselor național-culturale vitale ale românilor de pe ambele maluri ale Nistrului și Prutului. Înțelegând acest lucru, o mare parte a comuniștilor din R.A.S.S.M. au considerat prioritară, în balanța intereselor strategice ale U.R.S.S., promovarea unei politici nu de unificare, ci de divizare și de denaționalizare a românilor transnistrieni. Această grupare numeroasă a comuniștilor din R.A.S.S.M. și-a impus punctul ei de vedere pe tot parcursul anilor '20, chiar și atunci când celelalte popoare de la periferia imperiului sovietic trecuse deja la grafia latină și se purtau discuții privind trecerea la grafia latină a rușilor. La începutul anilor '30, sabotajul lor nu a permis ca obiectivele "latinizării" în R.A.S.S.M., fixate în documentele de partid, să fie realizate deplin. Totuși, din punct de vedere cultural-lingvistic, "latinizarea" în R.A.S.S.M. a contribuit, desigur, într-o oarecare măsură, la oprirea declinului spiritual și a procesului de denaționalizare a populației.

În condițiile complexe din a doua jumătate a anilor '30 tensionarea relațiilor internaționale și ascensiunea hitlerismului în Germania, tendința U.R.S.S. de a construi "comunismul" și de a deveni o supraputere mondială, păstrarea grafiei latine însemna menținerea unei bariere în calea rusificării și a "cimentării" statului sovietic. Pentru R.A.S.S.M. păstrarea grafiei latine mai însemna și conservarea conștiinței și a culturii naționale. De aceea, începând cu 1936 (în R.A.S.S.M. la începutul lui 1938), s-a revenit la valorile rusești "tradiționale": limba și "grafia rusă". În R.A.S.S.M., tot tradițional, rusificarea a fost însoțită de "deromânizare", transnistrienii fiind transformați într-o pepinieră a antiromânismului în U.R.S.S.

NOTE

[1] С.Я Афтенюк., **Ленинская национальная политика Коммунистической партии и образование советской государственности молдавского народа.** Кишинэу, 1971; А.Ф. Грекул, **Расцвет молдавской социалистической нации, Кишинэу, 1974; А.М. Лазарев, Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос.** Кишинэу, 1974.

[2] A.Морарь, Н.Мовиляну, И.Шишкану, **Введение латиницы: как это было**, în "Советская Молдавия", 17 юние1989; Idem, **Кум а фост арестатэ графия латинэ**, "Молдова Сочиалистэ", 17 юние 1989; N.Movileanu, **Politica stalinistă în domeniul culturii şi represiile din anii 1937-1938**, în "Revista de istorie a Moldovei", 1993, nr. 2.

[3] A.T.Baziev, M.I. Isaev, **Iazâk i naţia**, Moscova, 1974, p. 110.

[4] **Bratskoe sodrujestvo narodov S.S.S.R.. 1922-1936**., Sbornik documentov, Moscova, 1964, p. 401-402.

[5] M.Bruchis, **One step back, two steps forward: On the language policy of the Communist Party of the Soviet Union in the National Republics**, New-York, 1982, p. 56.

[6] W.P. Van Meurs, **Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă**, Chişinău, 1996, p. 137.

[7] Bagrov Emelian Ivanovici - născut în 1900 în Basarabia, ucrainean. Între 1919-1925 a activat în ilegalitate în România, după ce trece în R.A.S.S.M. În 1932 este numit director al Comisiei de Istorie a Partidului de pe lângă Comitetul Moldovenesc Regional al P.C. (b) din Ucraina (Istpart). La 11 ianuarie 1934, fiind învinuit de naţionalism, este exclus din rândurile partidului şi exilat din R.A.S.S.M.

[8] **Arhiva organizaţiilor social-politice a Republicii Moldova (A.O.S.P.R.M.)**, fond. 49, inv. 1, d. 2392, f. 12-14.

[9] **Ibidem**, f. 6.

[10] **Ibidem**.

[11] **Ibidem**, f. 15.

[12] "Sfatul Ţării", 1992, Nr. 220-224, p. 19.

[12a] **A.O.S.P.R.M.**, fond 49, inv. 1, d. 2401, f. 24, 40.

[13] **Ibidem**, d. 2225, f. 3.

[14] **Ibidem**, d. 2401, f. 59.

[15] **Ibidem**, d. 2017, f. 38.

[16] **Ibidem**, d. 2225, f. 36.

[17] **Ibidem**, d. 2401, f. 40.

[18] **Ibidem**.

[19] **Ibidem**, f. 42.

[20] **Ibidem**, f. 24-27.

[21] **Ibidem**, d. 2599, f. 32..

[22] **Ibidem**, d. 2225, f. 7.

[23] **Ibidem**.

[24] **Ibidem**, d. 2461, f. 24.

[25] **Ibidem**, d. 2599, f. 34.

[26] **Ibidem**, d. 2951, f. 6.

[27] **Ibidem**, d. 3364, f. 62.

[28] **Ibidem**, d. 2401, f. 71.

[29] **Ibidem**, d. 2351, f. 8.

[30] **Ibidem**, d. 4096, f. 89.

[31] **Ibidem**, d. 4106, f. 12.

[32] **Ibidem**, d. 4209, f. 6-7.

[33] **Ibidem**, d. 3367, f. 39.

[34] **Ibidem**, d. 4400, f. 336.

[35] **Кувынтелник орфографик молдовенеск**, Тирасполь, 1940, p. 5.

[36] **A.O.S.P.R.M.**, fond. 49, inv. 1, d. 4100, f. 49.

[37] **Ibidem**.

Andrei Eşanu, Valentina Eşanu

UN MARE DEMNITAR LA CURTEA MUŞATINILOR. MANOIL GRECUL (? - 1467)

În primii zece ani de domnie a lui Ştefan cel Mare unul dintre cei mai apropiaţi sfetnici ai lui a fost un grec pe nume Manoil. Cine a fost el ? De la bun început trebuie să menţionăm că în literatura de specialitate lipsesc cu desăvârşire cercetările privitoare la această importantă personalitate politică din anii '30-'60 ai sec. al XV-lea. De aceea chiar şi alcătuitorii indicilor de nume la cunoscutele serii de izvoare istorice, cum ar fi *Documente privind istoria României*[1] sau *Documenta Romaniae Historica. A.Moldova,* au păreri diferite şi au întâmpinat greutăţi la identificarea acestui boier. De exemplu, în această din urmă colecţie materialele documentare la indici sunt grupate în jurul a două personalităţi cu acelaşi nume Manoil[2]. Caracteristici cu totul sumare, de câteva rânduri, ale boierului Manoil găsim în unele lucrări, astăzi aproape uitate, privitoare la domnia lui Ştefan cel Mare[3].

În perioada imediat următoare de după domnia lui Alexandru cel Bun, în condiţiile războaielor fratricide dintre fiii şi nepoţii săi, dar şi în prima perioadă de domnie a lui Ştefan cel Mare, în viaţa politică a Ţării Moldovei se impun un şir de noi personalităţi. Dintre acestea face parte şi un boier, care a figurat în documentele vremii sub numele de Manoil, Monoilă, Manuil, Manoilo, Manole sau Mănăilă pe parcursul a cca 31 de ani. Acest boier a jucat un rol politic important la curtea mai multor voievozi ai Ţării Moldovei, dar, mai ales, în sfatul domnesc (1457-1467) al lui Ştefan cel Mare. În legătură cu aceasta trebuie să subliniem că încă clasicul istoriografiei româneşti A.D.Xenopol a demonstrat că în hrisoavele emise de cancelaria domnească membrii divanului domnesc erau enumeraţi în ordinea importanţei şi autorităţii pe care o aveau în faţa voievodului[4]. Or, boierul Manoil, timp de aproape 11 ani s-a aflat aproape permanent în vârful piramidei ierarhice boiereşti a divanului lui Ştefan cel Mare. Tot în legătură cu aceasta A. Sacerdoţeanu sublinia că "în fruntea divanului stătea cel mai reprezentativ membru al consiliului domnesc, indiferent de funcţiunea pe care o deţinea, numită sau nenumită în act"[5]. Acelaşi istoric mai atrăgea atenţia asupra faptului că între marii boieri exista permanent o puternică rivalitate pentru ocuparea înaltelor dregătorii de stat şi a locurilor ocupate în sfat[6]. Prin urmare, Manoil a fost o remarcabilă personalitate a epocii sale.

În cele ce urmează ne propunem să arătăm, în măsura în care ne-au permis izvoarele istorice, cariera sa politică şi originea lui.

Cariera politică

Pentru prima dată numele acestui boier este întâlnit în cărţile domneşti ale lui Ilie şi Ştefan voievozi (1436-1442) din 23 mai 1436, "pan Manuil"[7] fiind membru al sfatului domnesc, al 15-lea la număr din cele 31 persoane din divan. Acest loc şi acelaşi nume de "pan Manoil" el le deţine până în 17 ianuarie 1438[8]. Titulatura de "pan" şi prezenţa aproape permanentă în sfatul domnesc, confirmă că Manoil încă pe la anii 1436-1438 era deja boier de prim rang, adică făcea parte din elita boierească din anturajul voievozilor moldoveni.

După 1438, pan Manoil este numit într-o importantă funcţie administrativă şi militară la Hotin, probabil în cea de pârcălab, înlocuindu-l pe Stanciul Hotnog, atestat ca pârcălab al acestei cetăţi la 21 aprilie 1436[9]. În cartea domnească de la acelaşi Ilie voievod el figurează în sfatul

© Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, 1999.

domnesc ca "pan Manoil de la Hotin"[10], bucurându-se, evident, de toată încrederea şi aprecierea lui Ilie voievod, căci Hotinul era pe acea vreme una dintre cele mai puternice cetăţi ale Moldovei. După cum se arată într-o interpolaţie, atribuită lui Misail Călugărul, la cronica lui Grigore Ureche, reflectând domnia lui Alexandru cel Bun, "pârcălabul de Hotin la acea margine despre Ţara Leşască şi Căzăcească" era "jiudecătorul tuturor la acel ţănut"[11]. Deci era un demnitar cu largi împuterniciri în această parte a ţării, adică în întreg ţinutul Hotinului. El s-a aflat la Hotin, cu anumite întreruperi, din 20 ianuarie 1438 până la 2 iulie 1455, şi anume până în primele luni ale ultimei domnii a lui Petru Aron[12]. Ulterior, până la sfârşitul vieţii (după 10 ianuarie 1467), în sfatul domnesc al lui Petru Aron şi a lui Ştefan cel Mare el este denumit doar "pan", ceea ce înseamnă că nu a mai deţinut vreo funcţie militară sau administrativă.

După cum mărturisesc izvoarele vremii, în această perioadă îndelungată, de peste 20 de ani (1436-1457), de până la urcarea lui Ştefan cel Mare pe tronul Ţării Moldovei, boierul Manoil, încadrându-se în viaţa politică, plină de mari frământări şi primejdii, a încercat, ca şi alţi contemporani ai săi, sentimente de mărire şi cădere, apărând şi dispărând de pe arena politică, în funcţie de voievodul, care reuşea să ajungă la putere. Astfel, din 1436 până la 17 ianuarie 1438, printre boierii din sfatul domnesc el ocupă locul 15, dar, după ce a fost numit în slujbă de stat la Hotin, este într-un fel îndepărtat de curtea domnească, fiind înscris ulterior în sfat doar al 24-lea din 33 de persoane.

În rivalitatea dintre cei doi fraţi, Ilie şi Ştefan, pentru tronul ţării pe parcursul anilor 1436-1447[13], izvoarele vremii ni-l prezintă pe pan Manoil ca adept şi susţinător al lui Ilie (Iliaş) voievod, precum şi al fiilor săi – Roman şi Alexandrel[14]. Afirmăm aceasta, deoarece atât timp cât s-a aflat Ilie la tron, el este permanent printre boierii sfatului domnesc. Mai mult, importanţa lui, treptat, creşte, pentru că dacă în anii 1440-1443 printre membrii sfatului domnesc ocupă locurile 15 şi 24, apoi în timpul domniilor fiilor lui Iliaş - al 8-lea, al 4-lea şi al 5-lea.

Într-una din cercetările lui Nicolae Iorga, în care istoricul descrie evenimentele din anii '30-'40 ai sec. al XV-lea, când în timpul războaielor pentru tronul Moldovei au avut loc multiple schimbări, se relatează că în relaţiile complicate de atunci a fost implicat şi boierul Manoil. La un moment dat după tragicul eveniment al orbirii lui Iliaş voievod, scrie N.Iorga, Marinca, soţia polonă [15] a acestuia, îl sili pe pârcălabul hotinean Manoil să cedeze, la 18 februarie 1444, în mâinile lui Ioan, castelanul de Czystov, şi ale lui Petru Odrovanski, palatinul din Liov, trei cetăţi din nordul Moldovei - Hotin, Ţeţina şi Hmeliovul[16], în scopul redobândirii tronului cu ajutorul polonilor. Însă Manoil nu s-a grăbit să aducă la îndeplinire această poruncă, păstrând cetatea sub controlul său. Aceasta mai însemnă că puternica cetate a Hotinului a continuat în acele vremuri grele să rămână în stăpânirea moldovenilor.

În anii 1442-1447, când domnitor este Ştefan al II-lea, panul Manoil figurează în sfatul domnesc doar o singură dată, la 30 septembrie 1445[17], fiind în dizgraţie sau în opoziţie faţă de acest voievod, căci făcuse parte din tabăra lui Iliaş voievod.

Situaţia se schimbă brusc o dată cu venirea la tronul ţării, în 1447, a lui Roman voievod, în tabăra căruia se afla şi boierul pan Manoil, pentru că numai astfel poate fi explicată prezenţa înaltului demnitar în sfatul domnesc al lui Roman din 18 februarie 1448, el fiind numit "Manoil cel Mare" ("Маноила Великого")[18]. Atât în acest document cât şi în cel din 23 februarie 1448[19], de altfel ultimul izvor intern de la Roman voievod, pan Manoil figurează al doilea în sfatul domnesc. Manoil rămâne fidel lui Roman chiar şi în perioada când acesta pierde tronul în folosul unchiului său Petru. După unii istorici, Manoil s-a retras împreună cu Roman în Podolia la susţinătorul lor, regele Poloniei, păstrând, totodată, şi controlul asupra Hotinului[20]. În aceeaşi relaţie, emisă în Colomea la 23 februarie 1448 de Roman-Vodă, către vornicul Ditrich Buceaţchi, se aminteşte de credinţa panului Manoil de Hotin.

În împrejurări necunoscute Roman este otrăvit de nişte boieri ai săi. Dar Manoil rămâne în aceeaşi tabără a fiilor lui Ilieş, de astă dată a lui Alexandrel, fratele mai mic a lui Roman, pe care îl susţine în tentativa sa de a dobândi tronul Ţării Moldovei în 1449 cu sprijinul leşilor[21]. În această acţiune politico-militară, care s-a încheiat cu succes, boierul Manoil, după toate aparenţele, a jucat un rol dintre cele mai importante, fie ca sfetnic, fie ca pârcălab de Hotin, deoarece ulterior în sfatul domnesc a lui Alexandrel el ocupă poziţia a doua după boierul Oană[22].

În anii 1449-1455 pan Manoil apare în sfatul domnesc doar în timpul scurtelor domnii ale lui Alexandrel (1449 martie–octombrie; 1452 august - 1455 mai). Acest fapt demonstrează încă o dată fidelitatea lui faţă de Alexandrel. Pentru mai multă convingere, ţinem să arătăm că în aceşti ani Manoil a lipsit din sfaturile domneşti ale lui Petru voievod (1447 iulie - septembrie), Ciubăr voievod (1449 iarna), Bogdan voievod (1449 octombrie - 1451 octombrie), Petru voievod (1451 octombrie - 1452 februarie; 1454 august - 1455 februarie) (vezi tabelul cronologic de la sfârşitul articolului), rămânând în tabăra lui Alexandrel.

Din informaţiile, pe care le oferă cronicile vremii (selectate şi prezentate de Grigore Ureche şi de interpolatorii de mai târziu în *Letopiseţul Ţării Moldovei*) constatăm cu deplină claritate că în scurta domnie, de doi ani, a lui Bogdan voievod, tatăl lui Ştefan cel Mare a avut numeroase ciocniri militare cu Alexandrel. Acesta din urmă, susţinut de o seamă de moldoveni şi de oastea leşască, inclusiv şi de podoleni, a intrat în câteva rânduri în ţară pe la Hotin cu scopul de a-şi redobândi tronul. Însă în aceste campanii, descrise cu multe amănunte în cronica menţionată, Alexandrel suferă înfrângere şi Bogdan reuşi să se menţină la tron. Ceea ce ne interesează direct în legătură cu evenimentele evocate, este faptul că în aceste războaie din anii 1449-1451 pan Manoil s-a aflat permanent în preajma lui Alexandrel şi a participat activ la acţiunile militare în calitate de pârcălab de Hotin. Ba mai mult, în timpul când Alexandrel se afla refugiat în Polonia, căutând sprijin din partea regelui (pe care, de altfel l-a şi obţinut) împotriva lui Bogdan, pârcălabul pan Manoil a reuşit să menţină controlul lui Alexandrel asupra cetăţii Hotinului şi împrejurimilor.

Pan Manoil înlesneşte trecerea peste Nistru, pe la Hotin, a unui corp de oaste de moldoveni, susţinători ai lui Alexandrel, şi a polcurilor poloneze. În această acţiune îndreptată împotriva lui Bogdan pan Manuil participă foarte activ. Precum descrie evenimentele sursa cronicărească de care am amintit, în una din luptele dintre oastea lui Bogdan şi cea a lui Alexandrel leşii i-au "trimis înainte carăle cu pârcălabul de Hotin (evident este vorba de pan Manoil- *n.n.*) şi cu dânsul toţi moldovenii şi podolenii"[23]. După cum reiese din acelaşi izvor narativ, anume pârcălabul de Hotin i-a salvat pe leşi de la dezastrul total, după ce ei au suferit pierderi grele în luptele cu Bogdan voievod[24].

Astfel s-a consumat încă o tentativă a lui Alexsandrel şi a grupării boiereşti, pe care o reprezenta, de a ocupa scaunul domnesc, iar pentru Manoil aceste evenimente au constituit încă un examen de fidelitate stăpânului său, soldându-se pentru el, totodată, cu acumularea unei importante experienţe militare. Pe de altă parte, până la sfârşitul scurtei sale domnii, Bogdan voievod în ciuda victoriilor obţinute asupra rivalului său Alexandrel, nu a reuşit să-şi impună controlul asupra cetăţii şi a ţinutului Hotin, care au rămas în mâna pârcălabului Manoil şi a voievodului pribeag.

Pentru a încheia acest episod, vom menţiona că următoarele tentative ale lui Alexandrel de a veni la tronul ţării, confruntându-se de astă dată cu Petru voievod, vor porni de fiecare dată dinspre Hotin. Prin urmare, din aceste evenimente se desprinde uşor concluzia că relaţiile lui Manoil cu Alexandrel erau dintre cele mai strânse şi că acest pârcălab continua să deţină controlul asupra cetăţii Hotin.

Unii istorici îl consideră pe panul Manoil drept unul din epitropii minorului Alexandrel[25], pentru că el apare în sfatul acestuia primul sau al doilea dintre boieri. După înfrângerea şi moartea lui Alexandrel (1455), Petru Aron (1455 mai - 1457 aprilie) în ultima sa domnie reuşeşte să-l atragă de partea sa pe influientul boier Manoil, căci cu începere din 7 iunie 1455 acesta figurează permanent în sfatul domnesc (al doilea la număr), până la detronarea domnitorului de către Ştefan cel Mare.

Este necesar să amintim că din cele 11 cărți domneşti, câte s-au păstrat din ultima domnie a lui Petru Aron, numai în primele două (7 iunie, 2 iulie 1455) Manoil este înscris în sfatul domnesc ca "pan Manoil de Hotin". În celelalte el figurează, dar fără specificarea "de Hotin", ceea ce ne face să credem că Petru Aron, poate înțelegând importanța, pe care o avea Manoil la Hotin, în preajma căruia putea să apară vreun pretendent la tron, a hotărât să-l lipsească de înalta dregătorie de pârcălab de Hotin, ținându-l alături de el, totuşi, în calitate de sfetnic foarte apropiat. Pe de altă parte, Petru Aron a obținut prin această manevră politică şi controlul asupra cetății Hotin.

Faptul că pan Manoil a fost lipsit de dregătoria de pârcălab de Hotin îl confirmă şi informația că deja la 29 august 1455[26] funcția de pârcălab a cetății Hotin îi aparține unui oarecare Sin, de asemenea şi actul de la Petru Aron din 5 iunie 1456 în care Manoil figurează în sfat fără careva titlu, iar Sin poartă titulatura de "pan Sin de la Hotin"[27]. După înfrângerea lui Petru Aron de către Ştefan cel Mare, în primăvara anului 1457, Sin a mai continuat să dețină dregătoria menționată încă un timp în favoarea voievodului detronat [28].

În actele din 8 septembrie 1457 şi 11 noiembrie 1458 [29] pan Manoil apare ca "fost pârcălab de Hotin." Acesta i-a făcut pe unii istorici[30] să considere că Manoil a fost pârcălab de Hotin până în primul an de domnie a lui Ştefan cel Mare, ceea ce nu se confirmă, căci, precum am arătat mai sus, la Hotin era numit pârcălab boierul Sin, încă de Petru Aron în 1455. Cu atât mai mult că izvoarele din această epocă atestă permanent la Hotin numai câte un singur pârcălab. În afară de aceasta Ştefan cel Mare reuşi să obțină controlul asupra cetății Hotin doar în 1463,cetatea aflându-se sub stăpânirea polonă din aprilie 1457, datorită lui Petru Aron, refugiat în Țara Leşească.

Pornind de la realitatea că pan Manoil acumulase către această perioadă o bogată experiență politică, pe de asupra mai ocupând şi un înalt loc în sfatul domnesc al lui Petru Aron, vrem să credem că acest boier a avut de spus un cuvânt greu în favoarea importantei decizii din 5 iunie 1456, prin care a fost luată decizia de a plăti tribut Porții Otomane, răscumpărând prin aceasta pacea de la turci [31].

Nu se cunosc evenimentele în detaliu, dar este cert că în scurtă vreme după venirea la tronul țării a lui Ştefan cel Mare boierul Manoil apare în sfatul domnesc al acestuia, fiind menționat chiar în primul document emis de cancelaria domnească a voievodului, în care sunt enumerați membrii sfatului din 8 septembrie 1457[32]. Probabil, celebrul voievod hotări (şi acțiunea îi reuşi) să-l atragă pe pan Manoil de partea lui, deşi acesta odinioară luptase împotriva tatălui său, Bogdan voievod, şi făcuse parte din sfatul domnesc al rivalului său Petru Aron, aşezându-l foarte aproape de el în sfatul domnesc, poate din considerentul că Manoil era pe atunci unul dintre cei mai experimentați, înțelepți şi mai competenți boieri ai Țării Moldovei în probleme de politică internă şi externă. Acest pas diplomatic, am spune, al lui Ştefan cel Mare față de Manoil a fost făcut în corespundere cu intențiile sale de a atrage de partea sa un număr cât mai mare de boieri, care se aflau în taberele ostile lui.

Istoricul I.Ursu consideră că un important grup de boieri din sfatul domnesc al lui Petru Aron, printre care şi pan Manoil, fiind în strânsă legătură cu Ştefan, încă până la intrarea acestuia în țară, au urzit un complot împotriva celui dintâi. Ca urmare, nouă mari

boieri, inclusiv Manoil, au fost acceptaţi imediat în sfatul domnesc al lui Ştefan cel Mare, care i-a instalat în scaunele cele mai înalte. De aici încolo, pe parcursul a 10 ani, până la 10 ianuarie 1467 [33] (ultima menţiune a boierul Manoil în uricile domneşti), el a rămas permanent unul dintre cei mai apropiaţi şi mai fideli sfetnici ai domnitorului în treburile ţării, figurând în sfatul domnesc primul sau al doilea. De exemplul, chiar şi unchiul lui Ştefan cel Mare, Vlaicul, în divan este alături de Manoil, dar în majoritatea cazurilor în urma lui. Nicolae Iorga scrie că "bătrânul Manoil" s-a aflat în preajma tânărului voievod[34] chiar de la începutul domniei sale, mai mult intuind importantul rol al lui în această perioadă.

Locul pe care îl ocupa Manoil în sfatul domnesc, direct sau indirect, ne duce la gândul că în primii zece ani de domnie a lui Ştefan cel Mare multe din cele mai importante probleme de stat erau abordate şi rezolvate cu participarea directă şi foarte activă a boierului Manoil. Fiind sfetnic apropiat al lui Ştefan cel Mare, pan Manoil a participat la elaborarea celor mai însemnate acţiuni de politică internă, dar, mai ales, externă a Ţării Moldovei. Printre acestea sunt şi acţiunile voievodului moldovean împotriva coroanei poloneze în vederea înlăturării definitive din joc a rivalului său politic Petru Aron, precum şi cele de recuperare a cetăţilor Hotin şi Chilia . După toate probabilităţile, lui pan Manoil i s-a cerut sfatul, când tânărului voievod îi veni vremea să se căsătorească, la alegerea unei candidaturi mai potrivite, de asemenea şi atunci când domnitorul luă hotărârea de a construi mănăstirea Putna, când încerca să-i readucă în ţară pe boierii pribegi, în acţiunile sale întreprinse în vederea înlăturării rivalilor săi la tronul ţării, în politica sa de centralizare şi de transfer de putere din mâinile diferitelor grupări ale marii boierimi în cele ale domnului[35] ş.a.

Originea

Putem admite, nu fără temei, că viitorul mare boier Manoil, a cărui carieră politică s-a conturat între anii 1436-1467, s-a născut, probabil, pe la începutul sec. al XV-lea, fiind de o vârstă apropiată de cea a lui Iliaş voievod, fiul lui Alexandru cel Bun, născut pe la 1409 [36], alături de care a început să se afirme tot mai mult în viaţa politică a ţării. Nu se cunoaşte unde s-a născut, dar, mai curând, într-o altă ţară decât Moldova. După toate probabilităţile, tatăl său, protopop grec, se stabileşte la Suceava, unde şi îşi desfăşoară activitatea în cercuri ecleziastice (la Mitropolie, la vreo biserică domnească sau mănăstire), foarte apropiate curţii domneşti a Ţării Moldovei.

Se poate presupune o apropiere a tatălui său de cercurile politice ale lui Alexandru cel Bun, chiar şi cu însuşi domnitorul. Astfel, încă în copilărie, trebuia să fi existat legături între Iliaş şi Manoil. Aceste împrejurări l-ar fi apropiat pe cei doi tineri, făcându-i prieteni pe viaţă. Când Iliaş deveni voievod al ţării, îl aduce pe Manoil la curtea sa, în calitate de membru al sfatului domnesc, dar nu înainte ca acesta să fi trecut stagiul respectiv, pe care îl făceau tinerii fii de boieri moldoveni la curtea domnească, pentru ca ulterior, acumulând experienţă, să ajungă în înalte dregătorii de stat. Probabil, numai astfel poate fi explicată în continuare fidelitatea lui Manoil faţă de Ilieş şi urmaşii săi, până la dispariţia lor de pe arena politică a Ţării Moldovei pe la mijlocul anilor '50 ai sec. al XV-lea.

Despre legăturile strânse de familie între fiul de voievod Iliaş şi fiul protopopului Manoil vorbeşte, poate indirect, şi faptul că în actul din 8 martie 1442 dintre 19 membrii ai sfatului domnesc numai doi boieri sunt menţionaţi cu copiii lor, dintre care unul este Manoil[37].

De faptul că pan Manoil era de obârşie socială modestă, fiul unui protopop, ne convingem luând cunoştinţă de documentul din 23 februarie 1438[38], unde el este numit "Manuil (fiu - *n.n.*) al protopopului" ("протопоповичъ"). Din izvoarele ce ţin de prima

jumătate a sec. al XV-lea, când a activit acest protopop, nu am reuşit săi stabilim numele lui concret şi unde a fost protopop, adică unde şi ce activitate a desfăşurat. Un detaliu destul de important ne parvine totuşi. Astfel, în mai multe documente, care reflectă primii ani de activitate ai lui Manoil (între 1436-1447), el figurează cu numele Manoil Grecul sau Grecin ("Гричин")[39]. Aceasta ar însemna, în opinia noastră, că tatăl lui (deci şi fiul său) era grec şi s-a stabilit în Moldova în timpul domniei lui Alexandru cel Bun sau în perioada imediat următoare, ceea ce e mai puţin probabil. Deoarece şi Manoil vorbea greceşte, cunoscut de contemporanii lui ca fiind de neam grec, i s-a spus "Grecul". Mai târziu, cu trecerea anilor, Manoil s-a moldovenizat, încadrându-se deplin în societatea moldovenească de atunci şi făcând, după cum am arătat, o strălucită carieră politică la curtea domnească a mai multor voievozi ai Ţării Moldovei, ca să atingă apogeul activităţii sale în timpul domniei lui Ştefan cel Mare.

De instruirea şi educaţia lui Manoil, care, pe lângă altele. era înzestrat, se vede, cu o minte ageră, s-a ocupat chiar tatăl său – protopopul. Se ştie că clerul de asemenea rang era bine instruit chiar pe atunci. Cu o altă ocazie observam că şi alţi protopopi din Moldova din epoca lui Alexandru cel Bun: Iuga, Simion şi Ioil[40], deşi erau de origine socială modestă, le-au dat fiilor o bună educaţie şi instruire, aceştia făcând o carieră strălucită, ajungând să deţină înalte ranguri şi dregătorii boiereşti şi destul de bogaţi.[41]

De unde a venit şi când s-a stabilit în Moldova tatăl lui Manoil cu familia, nu se cunoaşte. Să fi venit din Bizanţ, pe când împărat era Manoil II Paleologul (1391-1425), de unde poate se trage şi numele fiului său, ori din Crimeea, unde trăiau mulţi greci, fiind nevoiţi să plece din cauza invaziei otomane? Să se fi stabilit protopopul în Ţara Moldovei în condiţiile consolidării Mitropoliei autohtone, când se întemeiau noi mănăstiri, şi au fost aduse moaştele lui Sf.Ioan cel Nou la Suceava? Să fi fost adus acest protopop în Moldova chiar de Alexandru cel Bun sau de unul dintre urmaşii săi în calitate de duhovnic sau de dascăl de casă, cum se obişnuia pe atunci? Pe de altă parte se admite, aducându-se dovezi concludente, că după moartea primului mitropolit al Moldovei Iosif (1415-1416), scaunul acestuia a fost ocupat de un mitropolit grec, Macarie, care, la rândul său, a fost urmat de alţi ierarhi greci până prin 1452[42]. În asemenea împrejurări cu acelaşi succes s-ar putea presupune că acest protopop grec, tatăl lui Manoil, a venit în Ţara Moldovei, însoţindu-l pe mitropolitul grec Macarie. În acele timpuri era cunoscut şi un alt protopop, Constantin[43], care a activat în Moldova prin anii '30 ai sec. al XV-lea şi care pe la 1438-1439 l-a însoţit pe un alt mitropolit al Moldovlahiei de neam grec, Damian[44], participând alături de el la Sinodul ecleziastic de la Ferrara-Florernţa.

Astfel din cele arătate mai sus reiese clar că Manoil era de neam grec şi că era fiul unui protopop, numele căruia nu se ştie, stabilit în Moldova în anii de domnie a lui Alexandru cel Bun.

Averea şi familia

Izvoarele vremii nu atestă careva proprietăţi, care să fi aparţinut acestui mare demnitar în prima parte a vieţii sale. Această stare de lucruri pare să fie incredibilă, deoarece se ştie că mulţi demnitari de asemenea rang, în epoca evocată, erau înzestraţi de către voievozii ţării, inclusiv şi de Ştefan cel Mare, "pentru slujbă dreaptă şi credincioasă" cu sate, moşii şi cu alte proprietăţi. A fost o persoană de stare şi origine socială modeste, dar este cunoscut că anume bogăţia, stăpânirea de mari domenii funciare determinau, în primul rând, puterea de influienţă a boierimii de atunci şi prezenţa lor în sfatul domnesc.

Petru al II-lea, 1448 februarie - 1449 martie
Ciubăr, domnie şi filiaţie incertă, 1448 – 1449 iarna
Alexandrel, fiul lui Iliaş, 1449 februarie - 1449 octombrie
Bogdan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun, 1449 octombrie - 1451 octombrie
Petru Aron, fiul lui Alexandru cel Bun, 1451 octombrie - 1452 februarie
Alexandrel, 1452 februarie - 1454 august
Petru Aron, 1454 august - 1455 februarie
Alexandru, 1455 februarie - 1455 mai
Petru Aron, 1455 mai - 1457 aprilie
Ştefan cel Mare, fiul lui Bogdan al II-lea, 1457 aprilie - 1504 iulie

NOTE

[1] Gonţa Alexandru, **Documente privind istoria României. A.Moldova.Veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de persoane**, Bucureşti, 1995, p.404.

[2] **Documenta Romaniae Historica. A. Moldova**, vol. I, Bucureşti, 197 5, p.474 (în continuare D.R.H.A).

[3] Ursu I., **Ştefan cel Mare,** Bucureşti, 1925, p. 311-312; Sacerdoţeanu A., **Divanele lui Ştefan cel Mare**, în *Analele Universităţii "C.I.Parhon", Bucureşti*, Seria ştiinţelor sociale. Istoric, nr. 5, Bucureşti, 1956, p.161, 173-178.

[4] Xenopol A.D., **Istoria românilor din Dacia Traiană**. Ediţia IV-a , vol. II, Bucureşti, 1986, p. 186.

[5] Sacerdoţeanu A., **Divanele lui Ştefan cel Mare**, în *Analele Universităţii "C.I.Parhon", Bucureşti*, Seria ştiinţelor sociale. Istoric, nr. 5, Bucureşti, 1956, p. 161.

[6] **Ibidem**, p. 162.

[7] **D.R.H.A**, vol. I, doc 152. Constantin C.Giurescu consideră prima menţiune documentară a lui Manoil cea din 19 septembrie 1435 (vezi: Giurescu C.C., **Noi contribuţii la studiul marilor dregători în sec. XIV şi XV,** Bucureşti, 1925, p. 71). Această din urmă datare este pusă la îndoială prin argumente deosebit de convingătoare (vezi mai amănunţit **D.R.H.A**, vol. I, doc.163, p. 229, comentariul la document).În afară de aceasta C.C. Giurescu îl confundă pe Manoil Grecul cu alte personalităţi cu acelaşi nume, care au activat ulterior.

[8] **D.R.H.A,** vol.I, doc. 156, 161, 162, 168, 177.

[9] **Ibidem**, doc. 148.

[10] **Ibidem**, doc. 184.

[11] Grigore Ureche, **Letopiseţul Ţării Moldovei,** Chişinău, 1971, p. 72.

[12] **D.R.H.A**, vol. II, doc. 48.

[13] **Istoria României,** vol. II, Bucureşti, 1962, p. 416-424.

[14] Istorici au păreri diferite în privinţa originii lui Alexandrel voievod. Nicolae Iorga îl considera pe Alexandrel drept fiu al lui Roman şi al Mărincăi, nepot al lui Ilie voievod (Iorga N., **Basarabia noastră**, în Iorga N., *Neamul Românesc în Basarabia*, Bucureşti, 1995, p. 154), iar alţi istorici afirmă că el este fiul lui Ştefan al II (Scorpan C., **Istoria României. Enciclopedie**, Bucureşti, 1997, p.47). După alte genealogii, Alexandrel este considerat fiu al lui Iliaş (vezi, de exemplu: **D.R.H.A**, vol. I, p. 435; Gonţa Al., Op. cit., p. 16; Gorovei Şt., **Muşatinii,** Chişinău, 1991, vezi anexa; Smeu Georgeta, **Dicţionar de istoria românilor**, Bucureşti, 1997, p.413).

[15] Cele mai recente cercetări demonstrează, totuşi, că Marinca era de origine lituaniană, soră cu Sofia, soţia regelui Poloniei Vladislav II Jagiello (Rezachevici C., **Cine a fost soţia lui Ilie voievod, fiul lui Alexandru cel Bun ? Un alt epizod dinastic moldo-polono-lituan**, în *Arhiva Genealogică* (Iaşi), 1995, nr. 3-4, p. 11-18).

[16] Iorga N., **Basarabia noastră,** în Iorga N., **Neamul Românesc în Basarabia**, vol. I, Bucureşti, 1995, p. 153-154; Gumenâi I., **Istoricul apariţiei ţinutului Hotin**, în *Revistă de Istorie a Moldovei*, 1997, nr. 1-2, p. 135.

[17] **D.R.H.A**, vol.I, doc. 259.

[18] **Ibidem**, doc. 274.

[19] **D.R.H.A,** vol. I, doc. 275.

[20] Stoicescu N., **Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII**, Bucureşti, 1971, p. 278.

[21] **Istoria Românilor**, vol. II, p. 416-424

[22] **D.R.H.A**, vol. I, doc. 274.

[23] Ureche Gr., **Letopiseţul Ţării Moldovei**, Chişinău, 1971, p. 83.

[24] **Ibidem**, p. 82-84.

[25] Ursu I., **Ştefan cel Mare,** Bucureşti, 1925, p. 311; Gheorghiu A.I., **Pârcălabii Hotinului**, în *Revista Moldovei* (Botoşani), 1927, an. VI, nr. 1-3, p. 29; Husar Alexandru, **Cetatea Hotin**, în *Limba română*, 1997, nr. 1-2, p. 223.

[26] **D.R.H.A**, vol II, doc. 52.

[27] **DRH.A,** vol. II, doc. 58, p. 85-87; **Moldova în contextul relaţiilor politice internaţionale. 1387-1858.** Tratate. Alcătuitor I. Ieremia, Chişinău, 1992, p. 78.

[28] **DR.H.A**, vol. II, doc. 59; **Catalog de documente din Arhivele statului Iaşi. Moldova**, vol. I, Bucureşti, 1989, doc. 150.

[29] **D.R.H.A**, vol II, doc. 78.

[30] Gheorghiu A.I., **Pârcălabii Hotinului**, în *Revista Moldovei* (Botoşani), 1927, an. VI, nr.1-3, p.29-30

[31] **D.R.H.A**, vol. II, doc. 58, p. 85-87; **Moldova în contextul relaţiilor politice internaţionale. 1387-1858.** Tratate . Alcătuitor I. Ieremia, Chişinău, 1992, p. 78.

[32] **D.R.H.A**, vol. II, doc. 65, p. 94-97.

[33] **D.R.H.A**, vol. II, doc. 145.

[34] Iorga N., **Istoria lui Ştefan cel Mare**, Chişinău, 1990, p. 41.

[35] Papacostea Şcrban, **Ştefan cel Mare domn al Moldovei (1457-1507)**, Bucureşti, 1990, p. 25.

[36] **Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI,** publicatc dc Ion Bogdan. Ediţic revăzută şi completată dc P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 6,14.

[37] **D.R.H.A**, vol. I, doc, 219.

[38] **D.R.H.A**., vol. I, doc. 180.

[39] **D.R.H.A**, vol. I, doc. 159, 163, 175, 176, 179, 272.

[40] **D.R.H.A**, vol. I, doc. 165 (7 dec.1436),doc.286 (22 sept. 1448), doc.68 (16 sept.1427), doc.130 (25 mai 1434).

[41] Dcspre prezenţa şi activitatea altor protopopi în Moldova în epoca lui Alexandru cel Bun şi imediat următoare vezi: Bârsănescu Şt., **Pagini scrise din istoria culturii româneşti**, Bucureşti, 1971, p. 144-145; Păcurariu M., **Istoria Bisericii Ortodoxe Române**, vol. I, Bucureşti, 1991, p. 619-622; Ешану А., **Школа и просвещение в Молдавии (ХУ- начало ХУШ вв.)**, Кишинэу, 1983, p. 66-67.

[42] Gorovei Şt., **Muşatinii**, Chişinău, 1991, p.40; Păcurariu Mircea, **Istoria Bisericii Ortodoxe Române**, vol. I, Bucureşti, 1991, p. 340.

[43] Păcurariu M., **Op.cit.**, vol. I, p. 343.

[44] Păcurariu M., **Op. cit**, vol. I, p. 342.

[45] **D.R.H.A**, vol. I, doc.219.

[46] **D.R.H.A**, vol. II, doc. 16.

[47] **D.R.H.A**, vol. III, Bucureşti, 1980, doc. 119.

[48] **D.R.H.A**, vol. III, doc. 12.

[49] **D.R.H.A**, vol. III, indice, p. 606.

[50] Nicu Vladimir, **Localităţile Moldovei în documente şi cărţi vechi**, vol. I, Chişinău, 1991, p. 20. O altă sursă informativă indică ca primă menţiunc a satului Mănăilcşti din judeţul Ungheni datcază din 1644 (**Enciclopedia sovietică moldovenească**, vol. IV, Chişinău, 1974, p. 197).

[51] **D.R.H.A**, vol. III, doc. 247,256.

[52] **D.R.H.A**, vol. III, doc. 258.

[53] După: Smcu Gcorgcta, **Dicţionar de istoria românilor**, Bucureşti, 1997, p.412-414.

COMUNICĂRI

Rodica Țugulschi – Neaga

ASPECTE ALE URBANISMULUI ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN PERIOADA DE TRANZIȚIE DE LA MEDIEVAL LA MODERN

Condițiile geopolitice și istorice ale sud-estului european au determinat pentru această zonă o trecere mai lentă și mai întârziată spre epoca modernă, comparativ cu statele occidentale. Aceste condiții au fost caracteristice și pentru evoluția istorică a statelor românești.

Un indiciu, dar și un factor foarte important al procesului de modernizare a societăți,l-a constituit viața urbană. Anume ea s-a dovedit a fi cea mai flexibilă în asimilarea tendințelor novatoare. În acelaşi timp, specificul dezvoltării sud-estului european în epoca de tranziție de la medieval la modern a lăsat o amprentă definitorie asupra tuturor aspectelor urbanismului românesc, fapt consemnat destul de frecvent în istoriografie[1].

Deşi există o istoriografie bogată privind oraşele Moldovei din epoca fanariotă, nu toate aspectele vieții urbane au fost relevate în egală măsură. Insuficient sunt cercetate problemele legate de cultura şi viața cotidiană orăşenească.

Un punct de pornire al acestor cercetări ar fi, în opinia noastră, studiul aspectului exterior al oraşelor, mediu, care conține dinamica evoluției culturale.

În articolul de față ne-am propus scopul să analizăm unele aspecte ale urbanismului în Țara Moldovei în perioada de tranziție de la medieval la modern, privite prin optica relatărilor călătorilor străini.

Sub aspect exterior oraşele Moldovei medievale, chiar şi în perioada trecerii de la medieval la modern, nu reprezintă o diferențiere clară în raport cu aşezările rurale, fapt ce apare destul de transparent în notele călătorilor străini. Astfel, călătorul Erasm Heinric Schneider de Weissmantel, care a locuit în Moldova între anii 1709 – 1714, a calificat oraşele de aici ca fiind "mizerabile", "mici şi asemănătoare mai mult cu satele", nefăcând excepție nici pentru Iaşi[2]. La sfârşitul deceniului al nouălea al secolului al XVIII-lea un alt călător – D. Sestini din Florența – menționează, de asemenea, că Bucureştii şi Iaşii pot fi numite, mai degrabă, sate mari decât oraşe[3]. Geologul austriac Hacquet, care s-a aflat la Iaşi la 6 iunie 1789, utilizează şi el pentru Iaşi calificativul "sat mare"[4]. Pe parcursul secolului al XVIII-lea sunt denumite "sate" mai multe aşezări urbane din Moldova: Vaslui[5], Bârlad[6], Galați[7], Huşi[8], Tecuci[9], Chişină[10], Baia[11].

În unele relatări, deşi este făcută o anumită diferențiere, în special prin prisma funcției comerciale a oraşelor, totuşi, aprecierea generală reflectă distanța vizibilă între oraşele dezvoltate ale Europei occidentale şi cele din Moldova. Astfel, nu e întâmplător faptul că lordul Baltimore numeşte Bârladul şi Vasluiul "nişte biete târguşoare"[12].

În acelaşi timp, alți călători au observat şi unele trăsături comune oraşelor din Moldova şi celor din țările vecine, în special, sub aspect arhitectonic (prezența pieței urbane, a curților

© Rodica Țugulschi - Neaga, 1999.

domneşti, a străzilor pavate cu bârne de lemn etc.), acestea determinându-i să folosească pentru unele aşezări urbane din Moldova noţiunea de "oraş": Călătorul M.A. Katsaitis aprecia deopotrivă la 1742 Vasluiul ca "sat", iar, în alt caz, ca "oraş"[13]. Calificativul "oraş" este atribuit de el şi localităţilor: Roman, Bacău[14]. Galaţii şi Focşanii apar ca oraşe sau târguri mari[15], iar localităţile Tecuci, Hotin, Soroca ş.a. – "târguri mari"[16].

Aceste aprecieri, firesc, sunt o expresie a mentalităţii europene (care făcea o deosebire esenţială sub aspect arhitectonic între localităţile de tip urban şi cele de tip rural). Totodată, ele reprezintă o constatare a unei realităţi ce reflectă atât nivelul general de dezvoltare a târgurilor sau oraşelor din ţară, cât şi rezultatele influenţelor nefaste ale războaielor, epidemiilor şi ale altor calamităţi din epocă. Astfel, la 1711, Galaţii au suferit din cauza muntenilor care urmau să meargă la Varia:"Îmbătându-se, muntenii, scrie cronica, au aprins târgul de au arsu şi au jăcnit şi câteva case în Galaţi"[17]. După tentativa nereuşită a lui D. Cantemir de a scoate Ţara Moldovei de sub suzeranitatea osmană cu ajutorul Rusiei, turcii au ars "târgul Bârladul ... că a rămas numai pajiştea. Iară oamenii n-au căzut la robie ... fiindcă au fugit în păduri şi la Focşani"[18]. Tot în acel timp turcii au distrus şi Galaţii "de au rămas mănăstirile numai piatră"[19]. Iaşii au ars în timpul domniei lui Mihai Racoviţă. În războiul ruso-austro-turc din anii 1787-1791 au fost arse târgurile Tecuci, Fălciu, Bârlad, Focşani, Adjud şi Ocna[20].

Nu suntem în drept însă să afirmăm că în perioada secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea a predominat doar această tendinţă de ruinare şi distrugere a târgurilor. Ea a stagnat, evident, procesul de dezvoltare urbană, dar, în acelaşi timp, a fost compensată de o activitate edificatoare, despre care mărturisesc izvoarele vremii. Astfel, I.Neculce menţionează că "s-au aprinsu târgul", au ars curţile boiereşti, mănăstirile şi curţile domneşti. Însă capitala ţării nu putea zace în ruine. Acelaşi cronicar scrie că "s-au apucat Mihai-vodă de iznoavă de le-au făcut cu 2 părţi mai frumoase de cum erau întâiu"[21].

Este necesar de menţionat că nu toate târgurile au pătimit în urma calamităţilor. Cercetătorul ieşean Gh. Pungă a observat că la începutul secolului al XVIII-lea o anumită prosperitate economică are târgul Ştefăneşti, ca rezultat al activităţii comerciale pe ruta Iaşi-Cameniţa şi a navigaţiei pr râul Prut[22]. Paul Păltănea evidenţiază o "vertiginoasă dezvoltare a pieţei interne şi externe gălăţene după 1711 determinată ... de existenţa portului ... şi de apariţia şi dezvoltarea manufacturilor"[23]. Menţionând că unele centre urbane decad, altele prosperă, P.Cernovodeanu subliniază că, în ansamblu, în secolul al XVIII-lea, "în oraşele noastre începe să pulseze o mai puternică activitate meşteşugărească, apar manufacturile"[24].

Cu toate acestea, aspectul exterior, caracterul arhitectural al oraşelor nu suferă schimbări esenţiale. Acest fapt poate fi explicat prin acţiunea unui şir de factori, dintre care: impactul suzeranităţii otomane, manifestat prin multiplele dări şi taxe, devenirea Moldovei teatru de război între marile puteri ale vremii (Rusia, Austria, Turcia), predominarea în continuare a caracterului general agrar al economiei ţării, care lasă amprenta şi asupra structurii sociale a populaţiei urbane, fapt ce a influenţat, la rândul său, şi asupra aspectului arhitectural al oraşului.

Ocupaţiile agricole ale locuitorilor târgurilor au determinat prezenţa în limita vetrei şi a hotarului târgului a unor suprafeţe de teren importante. Aceasta însemna că exista un surplus de spaţiu şi deci dispărea necesitatea de a edifica clădiri cu etaje, după exemplul oraşelor occidentale, unde, invers, se constată un deficit acut de spaţiu. Astfel, D. Sestini, care a vizitat Iaşii în 1788, nota că oraşul este alcătuit din căsuţe cu grădini mari şi curţi ce ocupau suprafeţe întinse, terenurile destinate construcţiilor rămânând destul de mari.

De regulă, terenurile ce aparţineau proprietarilor erau îngrădite, fapt atestat în documentele vremii. Vasile Căpitan, lemnar din Iaşi, încheia la 1747 o tocmeală cu Gh.

Potlog, conform căreia urmă să-i "facă ogradă de nuiele, poartă, acoperiş[26]. Existenţa surplusului de spaţiu permitea construcţia mai multor încăperi şi chiar edificii, fără a le etaja: un orăşean din Vaslui avea "casa şindrilată cu patru odăi şi cu ogradă, cu pivniţă, cu bucătărie şi cu alt bordeiu"[27]. Faptul că vatra oraşului dispunea de suprafeţe relativ întinse a generat şi o altă trăsătură caracteristică oraşelor din Moldova – construcţia caselor cu un singur nivel. De altfel, această situaţie s-a menţinut pe tot parcursul secolului: documentele atestă prezenţa loturilor nerepartizate în vatra oraşelor – "pământ domnesc (gospod)" – menţionată în sursele documentare până la începutul secolului al XIX-lea.

În acelaşi timp însă infrastructura aşezărilor de tip urban diferă de cea a aşezărilor de tip rural. Datorită faptului că târgurile sau oraşele, pe lângă funcţiile administrative, erau, în primul rând, centre ale comerţului, piaţa ocupă o poziţie centrală în structura planimetrică a oraşului[28], care nu avea o formă stabilă. Cercetând un plan al oraşului Soroca din secolul al XIX-lea, prin metoda retrospectivă, M. Şlapac a reconstruit planul oraşului de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, menţionând că "se evidenţiază clar centrul alungit al localităţii, situat pe ambele părţi ale vechiului drum de tranzit, având la extremitatea estică piaţa de comerţ, biserica şi cetatea..."[29].

Pe măsura dezvoltării târgurilor şi a intensificării relaţiilor comerciale, în afară de vechile pieţe centrale, apăreau şi altele noi în diferite mahalale ale oraşelor, care primeau deseori denumirea mărfii puse în vânzare în aceste pieţe. La Iaşi, spre exemplu, au existat Târgul făinii, Târgul boilor etc. Creşterea numărului populaţiei şi intensificarea diferenţierii sociale, au accelerat procesul de diferenţiere a oraşelor (sub aspect arhitectural) de sate, conturându-se tot mai clar centrul lor şi mahalalele, legate prin străzi mai largi. Acest lucru se face observat, în special, în vechile oraşe, în marile centre economice şi administrative ale ţării – de exemplu, Iaşii cu multiple străzi şi mahalale[30]. Aceeaşi tendinţă se observă şi în târgurile mai noi. Bunăoară, la Ştefăneşti, către 1800, existau: Mahalaua Surugiei, Mahalaua târgului, Ştefăneştii Ganei, legate în centru cu o uliţă[31]. De subliniat faptul că locuitorilor din mahala li se stabilise un impozit mai mic decât celor care locuiau pe uliţe. Conform actului "de aşezare" întocmit între târgoveţii din Vaslui şi hatmanul Gh. Ghica, se prevedea "cei ce suntem cu şederele la mahala să avem ai da câte doi lei de casă într-un anu, iar cei ce sunt la uliţă să avem a plăti bezmănu pe stângenu ca şi alţi negustori cum şi trei clăci să avem ai face Dumisale cu toţii într-un an aice la Vaslui"[32].

Artur Gorovei, analizând o hartă-plan din 1805, menţiona pentru cele 23 de case de la Fălticeni că erau "aranjate în mod simetric, formând începuturi de strade"[33]. Şi Ştefăneştii şi Fălticenii erau târguri noi. În legătură cu aceasta P. Cocârlă menţionează că, spre deosebire de vechile oraşe, noile localităţi urbane aveau unele particularităţi, în primul rând topografice: de regulă pe o uliţă centrală se aflau dughenile şi cârciumi, unde se comercializau mărfurile[34].

Unele centre ale oraşelor se mai evidenţiau clar sub aspect arhitectonic prin prezenţa palatului domnesc[35] sau a curţilor domneşti (în oraşele de la periferie). Palatul domnesc era situat în centrul curţii, alcătuind un ansamblu arhitectonic medieval, compus din palat şi clădiri din piatră, case cu cerdac[36]. Palatul domnesc a suferit de pe urma incendiilor, de aceea în mai multe rânduri a fost refăcut[37].

Casele se acopereau cu şindrilă, stuf - ale orăşenilor săraci –,cu ţiglă - ale boierilor. Geologul austriac Hacquet, la 6 iunie 1789, evidenţia în Iaşi "câteva case boiereşti nouă cu două rânduri şi cerdac, cărora li se zice ambiţios palate"[38]. Acelaşi Hacquet informează despre mobilierul caselor boiereşti: "Înăuntru locuinţa cea mai bogată nu oferea decât, după moda turcească, divanul de jur împrejur, un dulap, câteva scaune "occidentale""[39].

Sursele narative amintesc în mai multe rânduri case boiereşti, construite din piatră, care rezistau la incendii. Când la 1721 a ars palatul domnesc din Iaşi, Mihai Racoviţă s-a mutat "în nişte case boiereşti în târgu ... în casele cumnatu-său Ioan Paladi"[40]. La 1742 la Iaşi soseşte călătorul M.A. Katsaitis, unde este găzduit "în una din cele mai bune case", fiecare cameră având sobă pentru încălzit în timpul iernii[41]. După războiul ruso-turc din 1768-1774 casele boiereşti se construiesc la Iaşi, de regulă, numai din piatră, fapt menţionat de un şir de călători care au trecut pe aici[42]. Principele de Ligne, care se află la Iaşi la sfârşitul anului 1788, scria că este găzduit "într-unul din acele superbe palate pe care boierii le zidesc în gustul oriental şi care mai bine de 150 se ridică deasupra celorlalte clădiri ale capitalei Moldovei"[43]. Andreas Wolf, medicul de casă al mitropolitului Iacov Stamati, descriind casa lui Scarlat Sturza, menţionează că e foarte frumoasă "după gustul european cel mai rafinat, cum nu se mai găseşte altă până acum în Iaşi"[44]. Ţara Moldovei aflată la interferenţa civilizaţiei europene şi orientale era puternic influenţată de acestea. În ultimul sfert al secolului al XVIII-lea influenţa europeană în Iaşi era mult mai puternică decât cea orientală.

De subliniat că încă la începutul secolului al XVIII-lea domnii ţării tindeau să mărească capitala. Ion Neculce scria că Grigore Ghica (1726-1733) avea "gându ca să facă Iaşi mare, precum au dzis că sânt Bucureştii"[45]. Ideea a fost realizată însă mult mai târziu. Astfel, într-un document din 1806, soţia domnului Ţării Româneşti Constantin Ipsilanti informează soţia diplomatului francez Reinhard că "o să vă placă mai mult la Iaşi unde totul aminteşte Europa civilizată"[46]. La 1817 diplomatul britanic William Wilkison menţiona că Iaşii sunt construiţi după norme mai urbanistice, comparativ cu Bucureştii, amintind de casele elegante, clădite în stil modern, european[47]. Un alt vizitator al Ţărilor Române, D. Destini din Florenţa, descriind casele boiereşti din Bucureşti şi Iaşi, spune că "s-au ridicat multe palate şi case mari din piatră, cu un singur nivel, confortabile, dar fără stil şi ordine"[48].

Case boiereşti de la sfârşitul sec. XVIII s-au păstrat şi în alte oraşe ale Moldovei: Suceava, Vaslui, Piatra Neamţ, Botoşani[49]. Locuinţe "foarte bune" cu sobe în fiecare cameră, conform afirmării lui M.A. Katsaitis din 1742, erau şi la Bârlad[50]. Printre construcţiile mai importante din Iaşi erau şi "casele cele igumeneşti", unde N. Mavrocordat a primit la 1711 "nişte oaspeţi şvezi"[51] şi beilicul, casă construită special pentru turcii care veneau în capitala Moldovei[52].

Evident, nu toate târgurile erau bogate în construcţii arhitectonice, mai ales, cele înfiinţate la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Spre exemplu, într-un act de la începutul secolului al XIX-lea se menţionează că cele mai de seamă monumente din Fălticeni sunt "feredeul jidovilor şi biserica târgului"[53]. Şcoala, prin care A. Gorovei înţelege casa de rugăciune a evreilor, probabil, nu prezenta un monument semnificativ.

Majoritatea caselor din oraşele Moldovei erau "de sat"[55], "la fel cu cele de la ţară"[56], "joase, toate la nivelul pământului"[57], de regulă, din lemn[58] ("în păianţă"[59], "casă de nuiele")[60].

Aspectul casei reflecta starea socială a stăpânului ei. Conform unei descrieri din 1754, casa hahamului din Iaşi era "de bârne pe temeliile de piatră, învelită cu şindrilă[61]. Casele negustorilor din Bârlad sunt "destul de gospodăreşti, cu ferestre de sticlă"[62]. Casa negustorului grec Gheorghe din Iaşi la 1790-1792 era "bună şi mobilată cu jilţuri"[63]. Un pitar din Iaşi avea la 1784 casă, cuptor de pâine şi prăvălie[64]. D. Hauterive a fost găzduit în 1787 la Vaslui "într-o căsuţă curată, cu masă şi scaune... Acolo, lucra la război o tânără de 18 ani de o rară frumuseţe"[65].

Cu mult mai deplorabilă era starea locuinţelelor orăşenilor de rând, care, în opinia prusacului von Dier, erau bordeie ţărăneşti de lemn, acoperite cu stuf (în Iaşi)[66]. Contelui D.

Hauterive locuinţele din Vaslui „i se par mai degrabă nişte «niches de bouc», decât case omeneşti”[67]. O locuinţă cu vatră din secolul al XVIII-lea a unui orăşean sărac a fost descoperită ca rezultat al săpăturilor arheologice, la Adjiudul vechi, la marginea oraşului[68].

Dintre construcţiile ce influenţau substanţial aspectul oraşelor din Moldova e necesar de amintit bisericile[69]. Englezul Porter menţionează frumuseţea arhitectonică a Bisericii Precista din Galaţi cu geamuri de sticlă[70]. Biserica Banu din Iaşi, la 1802, avea “o pereche de case mari cu şase odăi întrânsele, cu pivniţi de lemn, grajd, şură, cuhne, cu ogradă de zăblraj îngrăditä. O casă cu patru odăi. O crâşmă cu pivniţă de piatră”[71].

Un atribut indispensabil al structurii arhitectonice a târgurilor sau oraşelor Moldovei erau fântânele din piatră[72], cişmelele şi apeductele pentru aprovizionarea populaţiei cu apă[73]. I. Neculce scrie că Grigore Ghica (1726-1733) a făcut la Iaşi “două cişmele, fântâni aduse pe oale, cu multă cheltuială, una dinaintea porţii curţii domneşti şi una dinaintea feredeului ...”[74] Feredeie erau în mai multe oraşe din ţară. La începutul secolului al XVIII-lea Constantin Duca (1701 - 1703) “au tocmit şi feredeul cel mare al Trisfetitelor aducând meşteri din ţara turcească”. Feredeul fusese pustiit însă în urma unei campanii a polonilor în Moldova (probabil cea din 1686)[75], apoi este reparat pe timpul domniei lui Grigore Ghica[76].

Negustorii îşi ţineau produsele alimentare şi vinul în pivniţe de piatră, amintite la Iaşi[77], Suceava[78], Chişinău[79], Târgu Frumos[80], şi de lemn[81]. Mărfurile erau realizate în dughene şi crâşme. Dughenele reprezentau construcţii uşoare de lemn şi de zid[82]. D. Sestini spune că “dughenile sunt în paiantă, tencuite cu var”[83]. Dintr-o informaţie din 1775 (februarie) aflăm că o dugheană din Suceava “15 lei nu face, fiindcă au tras-o oamenii cu funiile întreagă” şi au pus-o în alt loc[84]. Deci multe dughene erau din lemn, uşoare şi puteau fi uşor mutate dintr-un loc în altul.

Către începutul secolului al XIX-lea se construiesc crâşme de o planificare mai complicată. Aşa, la 1804-1805, familia Paladi înalţă la Ştefăneşti “o crâşmă cu temelia de piatră şi cerdac, sobă şi hogeaguri din cărămidă, ferestre din sticlă şi podele din scânduri”[85].

Şi, în sfârşit, din construcţiile urbane, care s-au construit în târgurile şi oraşele Moldovei în perioada cercetată, mai menţionăm “cafinelele” şi hanurile din Iaşi[86] şi Galaţi[87].

Cu excepţia Iaşilor, străzile oraşelor din Moldova nu erau pavate şi pe vreme de ploaie, mai ales, toamna şi primăvara, erau acoperite cu noroi. O sursă de la începutul secolului al XVIII-lea informează că odinioară străzile Iaşilor “fuseseră pavate cu piatră, astăzi însă totul s-a năruit”[88]. În secolul al XVIII-lea acestea erau pavate cu lemn[89], iar în timpul domniei lui Alexandru Moruzi unele au fost acoperite “cu moluz de la curte”[90]. O deosebită atenţie s-a acordat acoperirii străzilor Iaşilor în timpul domniei lui Constantin Mavrocordat, care, “cu ajutorul obştesc” a pavat partea veche a oraşului – Târgul Mare[91]. Conform actului din 1742, au fost adunaţi bani ca să se facă podele pentru uliţele din Iaşi, ca să le aducă mai curând[92].

Pavarea străzilor se efectua destul de simplu. Direct pe pământ sau pe pari scurţi de stejar se aşezau bârne de stejar cu dimensiunile de 50x50 cm, iar deasupra lor podeala din bârne înguste şi scânduri[93]. Pavajul din scânduri însă nu salvă întru totul situaţia. Diplomatul german Henrich von Reimers menţiona la 1793 că “după cea mai mică ploaie uliţele devin grozav de noroioase. Dacă plouă tare, scândurile sânt ridicate de ape şi plutesc în toate părţile pe uliţe”[94].

Printre deosebirile substanţiale dintre aşezările urbane şi cele săteşti se înscrie şi iluminarea străzilor pe timp de noapte. Această deosebire se face observată, mai ales, în capitala ţării, iluminarea permanentă a căreia începe în secolul al XIX-lea[95].

Oraşele Moldovei au fost supuse unui examen sever din partea vizitatorilor veniţi din Occident, deprinşi cu un înalt nivel de dezvoltare urbanistică. De aici şi aprecierea lor

depreciativă. Uneori însă, depăşind şocul primei impresii, relatările devin mai consistente. O acomodare la realităţile Moldovei din secolul al XVIII-lea permitea deja evidenţierea unor trăsături specifice, chiar şi aprecieri pozitive. Din aceste relatări puse în legătură şi cu alte izvoare (în special, narative), pot fi trase următoarele concluzii: organizarea infrastructurii oraşelor şi diferenţierea de aşezările rurale devin mai accentuate din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi, mai ales, la răscrucea secolelor XVIII-XIX. Acestea s-au manifestat prin: multiplicarea construcţiilor de piatră, organizarea planimetrică (se referă, mai ales, la oraşele mai noi), amenajarea străzilor (deşi incompletă). Se are în vedere, în primul rând, zonele centrale ale oraşelor, deoarece în mahalale continuă să predomine aspectul rural.

La nivel general, aspectul arhitectonic al oraşelor moldoveneşti către începutul secolului al XIX-lea denotă o anumită distanţare de aspectul aşezărilor rurale prin asimilarea (încă foarte slabă) unor trăsături ale urbanisticii moderne, ceea ce însemna, în acelaşi timp, şi o distanţare treptată de lumea medievală.

NOTE

1. Швидько А.К., **Социально-экономическое развитие городов Украины в XVI-XVIII вв.**, Днепропетровск, 1979; Тодоров Н., **Балканский город XV-XIX вв.**, М., 1976; Pavel S. Cocarlă, **Breslele meşteşugăreşti din Moldova şi din unele ţăriale Europei în epoca feudalismului** (studiu comparativ), în "Молдавский фсодализм. Общсс и особснпос". Кишинэу, 1991, p. 234-263.

2. Ciurea D., **Noi consideraţii privind oraşele şi târgurile din Moldova în sec. XIV-XIX,** în "AIIAX", 1970, VII, p. 36, nota 47.

3. **Prin ţărilşe române. Călători străini din sec. XIX**, Bucureşti, 1984, p. 51.

4. Iorga Nicolae, **Istoria românilor prin călători,** Bucureşti, 1981, p. 431.

5. **Saeculum (Trei cronici memoralistice)**, Iaşi, 1977, p. 66.

6. Stroia M., **Aspecte ale societăţii româneşti în viziunea călătorilor străini (1774 - 1821)**, în "Revista de Istorie", 1985, nr. 5, p. 452.

7. Iorga N., **Op. cit.**, p. 354.

8. **Ibidem**, p. 439.

9. **Ibidem**, p. 412.

10. **Ibidem**, p. 350.

11. Ciurea D., **Op. cit.**, p. 36, nota 47.

12. Iorga N., **Op. cit.**, p. 360.

13. **Saeculum (Trei cronici memoralistice)**, p. 101.

14. **Ibidem**, p. 98.

15. **Ibidem**.

16. **Ibidem**. Despre aprecierea localităţilor din Moldova ca oraşe şi târguri vezi: Iorga Nicolae, **Istoria românilor prin călători,** Bucureşti, 1981, p. 350, 411, 434; Cernovodeanu P., **Societatea feudală românească văzută de călători străini (sec. XV - XVIII)**, Bucureşti, 1973, p. 215; idem, **Ofiţeri englezi din perioada războaielor napoleoniane despre ţările române (1802 - 1813)**, în "Revista de Istorie", 1988, nr. 7, p. 633; Păltănea P., **Informaţii despre evoluţia demografică şi a teritoriului oraşului Galaţi până la 1918,** în "AIIAX", 187, XXIV (1), p. 131 – 134; **Prin ţările române. Călători străini din secolul al XIX-lea**, Bucureşti, 1984, p. 42. Крупенников И.А., **История географической мысли в Молдавии,** Кишинэу, 1972, p. 34.

17. Axinte Uricarul, **Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei,** vol. II, Bucureşti, 1994, p. 226.

18. **Ibidem**, p. 250.

19. Pseudo Nicolae Costin, **Letopiseţul Ţării Moldovei**, în "Cronicile Românici sau Letopiseţul Moldaviei şi Valahici", Bucureşti, 1972, vol. II, p. 110; Axinte Uricarul, **Op. cit.**, p. 250.

20. Iorga N., **Op. cit.**, p. 412, 414, 432.

21. Neculce I., **Op. cit.**, p. 313.

22. Pungă Gh., **Contribuţii documentare privind evoluţia târgului Ştefăneşti (sec. XV - XVII)**, în "AIIAX", 1978. XV, p. 295.

23. Păltănea P., **Op. cit.**, p. 130.

24. Cernovodeanu P., **Societatea feudală românească** ..., p. 206.

25. **Prin ţările române. Călători străini din secolul al XIX-lea**, p. 51. Vezi şi: **Saeculum**, Iaşi, 1977, p. 74.

26. Ştefan, Şerban Constantin, **Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu,** Bucureşti, 1969, p. 289.

27. Ghibăncscu Gh., **Vasluiul. Studii şi documente,** Iaşi, 1926, p. 198.

28. Prin ţărilc romănc. Călători străini din secolul al XIX-lea, p. 52.

29. Şlapac Mariana, **Centrele unor oraşe cu fortificaţii din Moldlova între Prut şi Nistru (sec. XV – sfârşitul sec. XVIII)**, în "Arta", 1993, p. 40; vezi şi idem, **Textura urbană a unor oraşe medievale din Moldova în lumina izvoarelor cartografice**, în "Arta", 1995, p. 31.

30. Vezi detaliat: Neculce I., **Buletinul muzeului municipal Iaşi**, fascicola I, Iaşi, 1921. Recensământul populaţici din 1755.

31. Pungă Gh., **Noi contribuţii privind istoria târgului Ştefăneşti (sec. XVIII – mijlocul sec. XIX),** în "AIIAX", 1980, XVII, p. 341.

32. Ghibănescu Gh., **Op. cit.**, p. 176.

33. Gorovei A., **Folticenii. Cercetări istorice asupra oraşului Fălticeni,** 1938, p. 116.

34. Vezi detaliat: Кокырла П.С., **Социально – экономическое развитие молдавского города в конце XVII – начале XIX века**, Кишинэу, 1989, p. 24.

35. Neculce I., **Op. cit**. P. 196; Descrierea palatului domnesc la 1780, vezi: Panaitescu P., **Călători poloni prin**

ţările române, Bucureşti, 1930.
36. Neculce I., **Op. cit.**, p. 230.
37. **Ibidem**, p. 313.
38. Iorga N., **Istoria românilor prin** ..., p. 431.
39. **Ibidem**.
40. Neculce I., **Op. cit.**, p. 313.
41. **Saeculum**, Iaşi, 1977, p. 68.
42. Iorga N., **Istoria românilor** ..., p. 438.
43. Bădărău D., Caproşu I., **Iaşii vechilor zidiri. Până la 1821**, Iaşi, 1974, p. 358.
44. **Ibidem**, p. 359.
45. Neculce I., **Op. cit.**, p. 329.
46. Iorga N., **Op. cit.**, p. 446.
47. Lăzărescu Dan, **Imaginea României prin călători**, vol. II (1789 - 1821), Bucureşti, 1986, p. 133.
48. **Prin ţările române**,... p. 51-52.
49. Olteanu Şt., Şerban C., **Meşteşugurile** ..., p. 383.
50. **Saeculum**, Iaşi, 1977, p. 66.
51. Axinte Uricarul, **Cronica paralelă** ..., p. 241.
52. Bădărău D., Caproşu I., **Iaşii vechilor zidiri**, p. 355.
53. Gorovei Artur, **Folticenii** ..., p. 53.
54. **Ibidem**, p. 50.
55. Iorga N., **Istoria românilor** ..., p. 346.
56. Stroia M., **Aspecte ale** ..., p. 452.
57. **Saeculum**, p. 65.
58. Cernovodeanu P., **Societatea feudală** ..., p. 211.
59. Iorga N., **Op. cit.**, p. 431.
60. **Catalogul documentelor moldoveneşti**, vol. V, p. 311.
61. Unii călători străini menţionează că casele sunt "acoperite cu şindrilă, dar atât de bine împreunată, încât este mai bună decât ţiglele" în "Saeculum", Iaşi, 1977, p. 65.
62. Iorga N., **Op. cit.**, p. 357.
63. Магарадзе Валериан, **Грузинский путешественник XVIII века Иона Гедеванишвили**..., în "Revue des etudes Sud-Est Europeens", 1970, tom VIII, nr. 3, p. 448.
64. Olteanu Şt., Şerban C., **Meşteşugurile** ..., p. 354.
65. Munteanu – Breasta N., **Moldova la 1787 în viziunea contelui D'Hauterive**, în "RI", 1988, nr. 7, p. 712.
66. Bădărău D., Caproşu I., **Iaşii** ..., p. 289.
67. **Ibidem**, p.381.
68. Artimon Al., Paragină P., **Descoperirile de la Adjudul Vechi**, în "Materiale şi cercetări arheologice, XIV", Tulcea, 1980, p. 587.
69. **Saeculum**, Iaşi, 1977, p. 74.
70. Iorga N., **Op. cit.**, p. 354.
71. Mihail P., **Contribuţii documentare** ..., p 430.
72. Amintite de surse la Iaşi şi Ştefăneşti, putem presupune că existau în toate târgurile. Vezi: Pungă Gh., **Noi contribuţii** ..., p. 331.
73. Detalii Vezi: Bădărău D., Caproşu I., **Iaşii** ..., p.305 – 310.
74. Neculce I., **Op. cit.**, p. 322.
75. Axinte Uricarul, **Cronica paralelă** ..., p. 195.
76. Neculce I., **Op., cit.**, p. 322.
77. **Cat. Doc. Mold.** 5, p. 236-237.
78. **Suceava, File de istorie**, 1989, p. 404.
79. Mihail P. **,Op. cit.**, în "AIIA", 1975, XII, p. 253.
80. Mihail P.., **Op. cit.**, în "AIIA", 1987, XXIV (1), p. 448.
81. **Ibidem**, p. 430.
82. Iorga N., **Istoria românilor**, p. 361.
83. **Prin ţările române** ..., p. 52.
84. **Suceava, File de istorie**, p. 446.
85. Pungă Gh., **Noi contribuţii** ..., p 333.
86. **Istoria oraşului Iaşi**, vol. I, 1980, p. 92; Mihail. P., **Op. cit.**, p. 429.
87. **Saeculum**, Iaşi, 1977, p. 66.
88. Bezviconi G., **Călători ruşi. Bucureşti**, 1947, p. 38, 42.
89. Iorga N., **Istoria românilor**, p. 354, 360, 362.
90. Bădărău D., Caproşu I., **Op. cit.**, p. 314.
91. **Istoria oraşului Iaşi**, I, 1980, p. 93; **Cronica Ghiculeştilor**, p. 353.
92. **Condica lui C. Mavrocordat**, vol. I, p. 262.
93. Bădărău D., Caproşu I., **Op., cit.**, p. 295.
94. Cernovodeanu P., **Societatea feudală** ..., p. 21-58.
95. Caproşu I., Cocârlă P., **Iluminatul public la Iaşi la 1811**, în "Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi", t. XXXIX, 1993, p. 95 – 135.

Gh. Cojocaru

ANUL 1989. LA ORIGINILE BATALIEI PENTRU SUVERANITATE

Ideea suveranităţii îşi are originea în mişcarea democratică de emancipare naţională din anii 1988-1989.

Obiectivul suveranităţii a fost sintetizat şi pronunţat public pentru întâia oară la 20 mai 1989 la congresul constitutiv al Frontului Popular din Moldova (F.P.M.), convocat de grupul de iniţiativă al Mişcării Democratice în sprijinul restructurării, ales la 3 iunie 1988.

Congresul, la care au participat reprezentanţi ai 30 de raioane şi oraşe şi delegaţi ai Mişcării Ecologice "*Acţiunea Verde*", Cenaclului literar-muzical şi social-politic "*Alexe Mateevici*", Ligii democratice a studenţilor, Asociaţiei istoricilor, Societăţii de cultură

© Gheorghe Cojocaru, 1999.

"*Moldova*" de la Moscova, a ales organele de conducere şi a adoptat Programul şi Statutul FPM, precum şi o serie de rezoluţii în cele mai stringente probleme ale actualităţii politice.

Scopul Frontului, după cum se arăta într-un *Apel către cetăţenii Republicii*, nu urmărea cucerirea puterii politice, "ci obţinerea suveranităţii economice, sociale şi culturale a R.S.S.M. ca stat egal în cadrul U.R.S.S." şi aprofundarea procesului de democratizare a societăţii. F.P.M. se pronunţa împotriva dezbinării populaţiei pe principii etnice, angajându-se să contribuie "la libera dezvoltare în cadrul R.S.S.M. a poporaţiei găgăuze, a reprezentanţilor tuturor grupurilor etnice conlocuitoare cu condiţia liberei exercitări a dreptului populaţiei băştinaşe de a-şi hotărî singură destinul său"[1].

Congresul de constituire a F.P.M. a adoptat o rezoluţie specială - *"Cu privire la suveranitatea R.S.S.M."* - în care se cerea realizarea deplină a *suveranităţii naţional-statale* fixate în Constituţie. În optica F.P.M., Suveranitatea însemna "dreptul inalienabil al republicii de a dispune şi de a se folosi de întreaga sa avuţie naţională: pământul, apa, aerul, resursele naturale, resursele şi valorile financiare". suveranitatea presupunea trecerea tuturor ramurilor economiei naţionale, a prerogativei de a elabora bugetul şi de a gestiona finanţele, comerţului, politicii vamale şi colectării impozitelor în administrarea autorităţilor de la Chişinău. Rezoluţia specifica, de asemenea, că R.S.S.M. trebuia să se afle în deplina posesiune a mijloacelor de transport şi a "sistemului bănesc republican". În competenţa Republicii suverane intra în mod obligatoriu "emiterea legilor şi asigurarea primatului lor asupra celor unionale, menţinerea ordinii publice, asigurarea securităţii statului, relaţiile cu străinătatea, reprezentanţa în organizaţiile internaţionale, organizarea serviciului militar, reglementarea migraţiei, activitatea în domeniile ştiinţă, învăţământ, cultură, ecologie ş.a.". Suveranitatea trebuia să se sprijine în mod obligatoriu pe "statutul cetăţeniei republicane şi al limbii de stat". În teritoriul R.S.S.M. erau declarate în vigoare "numai legile adoptate şi ratificate de către Parlamentul republicii". R.S.S.M. delega benevol "în competenţa comună unional-republicană drepturile sale suverane în domeniul apărării, politicii externe, dreptul de a dispune de finanţele comune ale federaţiei, precum şi funcţiile necesare pentru conducerea federaţiei". La exercitarea tuturor acestor funcţii R.S.S.M. trebuia să beneficieze de drepturi egale cu celelalte republici unionale. Totodată, republica suverană îşi rezerva "dreptul la ieşire din componenţa U.R.S.S.". Acest drept urma să fie realizat "pe baza voinţei poporului, în conformitate cu prevederile Constituţiei"[2].

Rezoluţia nr.3 a congresului constitutiv al F.P.M. "*Cu privire la însemnele naţionale*" cerea ca "steagul naţional al statului suveran moldovenesc" să fie tricolorul (albastru, galben, roşu), având stema istorică stilizată a Moldovei pe fundalul galben[3].

"Statalitatea poporului moldovenesc şi suveranitatea republicii sunt incomplete fără limbă de stat", se spunea în *Scrisoarea deschisă a F.P.M. către deputaţii Sovietului Suprem al R.S.S.M.* , atenţionând asupra faptului că proiectul de lege elaborat de comisiile Sovietului Suprem, dat publicităţii la 31 martie 1989, prevedea, în mod indirect, decretarea alături de *limba oficială moldovenească* a rusei, ca a doua limbă de stat în R.S.S.M., "sub masca de limbă de comunicare între naţiuni". Afirmând dreptul populaţiei moldovene de a avea limba sa oficială în spaţiul politico-geografic hărăzit de destin şi arătându-se conştient de necesitatea asigurării drepturilor naţional-culturale grupurilor etnice conlocuitoare, F.P.M. sublinia că încercările "de a legifera practic şi o altă limbă în calitate de limbă de stat nu vor face decât să fixeze actuala stare de lucruri, care este catastrofală pentru limba poporului moldovenesc şi să agraveze şi mai mult relaţiile interetnice"[4].

Rezoluţia mitingului din 11 iunie, organizat de F.P.M., constata o intensificare *a campaniei antimoldoveneşti*, imediat după publicarea, la 31 martie, a proiectelor de legi

privind acordarea "statutului de limbă de stat limbii poporului moldovenesc şi revenirii la alfabetul latin". "Deosebit de alarmantă, se arăta în rezoluţie, este situaţia în sudul republicii, unde activiştii grupării "*Edinstvo*" ("*Unitatea*" - **n.a.**), formată din elemente şovine, staliniste şi prostaliniste, aţâţă spiritele în mediul populaţiei bulgare şi găgăuze, inspirându-le ură faţă de moldoveni, faţă de limba şi cultura moldovenească. Se răspândesc foi volante şi zvonuri defăimătoare, se tirajează informaţii iresponsabile, se operează cu născociri şi falsuri murdare, se manifestă ură făţişă faţă de poporul moldovenesc, desconsiderându-se şi călcându-se cu impertinenţă "*velikoderjavnikă*" demnitatea şi drepturile lui. Instigatorul, organizatorul şi dirijorul, din umbră, al acestor manifestări antipopulare, antimoldoveneşti este, fără îndoială, se menţiona în textul rezoluţiei, aparatul administrativ-birocratic, alcătuit în majoritate de persoane care nu cunosc şi nici nu vor să cunoască limba acestui pământ". Confruntarea şi provocările, regizate şi difuzate în mod subversiv, în special, prin intermediul Agenţiei de ştiri ATEM şi oficiosului de expresie rusă "*Sovetskaia Moldavia*" ("*Moldova Sovietică*"), urmăreau sistarea procesului de democratizare societală şi conservarea privilegiilor de care se bucura casta birocratică. Participanţii la miting au cerut "decretarea limbii poporului moldovenesc drept limbă de stat pe teritoriul ei istoric" şi "revenirea la alfabetul latin cu ortografia adoptată în R.S.R., inclusiv litera "â", derivată din "a", susţinând şi necesitatea studierii limbii ruse "ca limbă de comunicare între republicile U.R.S.S."[5].

În fruntea campaniei orientate împotriva obiectivelor mişcării democratice de emancipare naţională, în ansamblu, şi, în particular, împotriva proiectelor de legi cu privire la limba de stat şi grafia latină s-au situat formaţiunile constituite pe principii etnice *"Edinstvo" ("Unitatea")* şi *"Soiuz Trudovâh Kollektivov Trudeaşcihsia" ("Uniunea Colectivelor Muncitoreşti de Muncă")*, reunind straturi considerabile ale populaţiei minoritare, vorbitoare de limbă rusă. Directorii unor întreprinderi de subordonare unională de la Bender (Tighina) au declarat, încă înainte de adoptarea legilor respective, că intenţionau să se opună introducerii limbii de stat în cadrul întreprinderilor pe care le administrau[6].

În *Apelul către Sovietul Suprem al R.S.S.M. şi C.C. al P.C.M.* al mitingului organizat la Chişinău de F.P.M. la 25 iunie, la care au participat mai mult de 50 mii de oameni, se cerea ca "ziua de 2 decembrie, data formării în anul 1918 a Republicii Populare Moldoveneşti, să fie declarată ca ZI A INDEPENDENŢEI poporului moldovenesc dintre Prut şi Nistru". Apelul cerea "să se acţioneze cu toată hotărârea pentru obţinerea unei statalităţi şi suveranităţi reale a R.S.S.M. în componenţa federaţiei republicilor sovietice socialiste, pe baza contractului unional". Anume acest obiectiv, în opinia participanţilor la miting, trebuia să fie sprijinit de delegaţia P.C.M. la plenara C.C. al P.C.U.S., ce urma să ia în dezbatere aspectele chestiunii naţionale în cadrul U.R.S.S.. Platforma delegaţiei comuniştilor de la Chişinău, după cum se arăta în *Apelul* mitingului organizat de F.P.M., ar fi trebuit să pledeze pentru: (1) "independenţa economică sub forma autogestiunii republicane, în cadrul diviziunii unionale a muncii; (2) decretarea *limbii moldoveneşti* drept limbă de stat pe teritoriul R.S.S.M. şi luarea sub ocrotire a limbilor populaţiilor conlocuitoare; (3) recunoaşterea prin lege a unităţii lingvistice moldo-române şi revenirea la alfabetul latin şi la ortografia adoptată în R.S.R.; (4) crearea şcolii naţionale, lichidarea şcolilor şi grădiniţelor mixte; (5) legiferarea constituţională în R.S.S.M. a drapelului naţional tricolor - albastru, galben, roşu - cu stema istorică stilizată - capul de zimbru; adoptarea legii cu privire la cetăţenia R.S.S.M.; (6) dreptul de *veto* asuprea acţiunii legilor unionale pe teritoriul R.S.S.M.; (7) autonomia (independenţa) P.C.M.; (8) autonomia (autocefalia) Bisericii Ortodoxe Moldoveneşti; (9) retrocedarea teritoriilor incluse pe nedrept în componenţa R.S.S. Ucrainene". Autorităţile

de vârf ale R.S.S.M. erau somate să pună capăt campaniei antimoldovenești, antinaționale și să tragă la răspundere instigatorii discordiei interetnice[7].

La 2 august F.P.M. a făcut publică *Declarația cu privire la pactul Ribbentrop-Molotov,* în care a condamnat anexarea în 1940 a Basarabiei și a nordului Bucovinei de către U.R.S.S.. Declarația F.P.M. cerea guvernului sovietic (1) "să recunoască includerea Basarabiei și a Bucovinei de Nord din 28 iunie 1940 în componența U.R.S.S. drept o anexiune; (2) să reîntoarcă R.S.S.M. teritoriile incluse nelegitim în componența R.S.S.U. (fostele județe Ismail, Bolgrad, Cetatea-Albă și Hotin)". "Pornind de la faptul că absoluta majoritate a românilor sovietici locuiesc pe teritoriile limitrofe Basarabia și Bucovina de Nord, care în trecut au fost părți componente ale Moldovei, se menționa în *Declarație*, considerăm necesară unirea acestor regiuni în cadrul unei singure organizări statale - Moldova"[8].

La inițiativa F.P.M. la 27 august a avut loc Marea Adunare Națională, convocată în *Piața Victoriei* din Chișinău. Cei circa 450-550 mii de participanți la Adunare s-au pronunțat asupra proiectelor de legi privind statutul *limbii moldovenești* și revenirea la grafia latină, creării condițiilor pentru libera funcționare și dezvoltare a celorlalte limbi vorbite în teritoriul R.S.S.M., asupra problemelor istoriei și culturii naționale. Revendicarea drepturilor lingvistice și culturale de către populația majoritară băștinașă a provocat o contrareacție a unor grupuri minoritare vorbitoare de limbă rusă, frustrate de perspectivele pierderii unui *status* cultural și social privilegiat. În semn de boicot a cerințelor Marii Adunări Naționale 113 întreprinderi, majoritatea de subordonare unională, numărând circa 80 mii de muncitori și slujbași, au declarat *grevă împotriva "limbii moldovenești"*.

Adresarea Marii Adunări Naționale către deputații Sovietului Suprem al R.S.S.M. cerea cu tărie instaurarea *limbii moldovenești* în drepturile și veșmânturile sale firești[9].

Cu majoritate de voturi sesiunea a 13-a a Sovietului Suprem a adoptat la 31 august *Legea cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină* și *Legea cu privire la statutul limbii moldovenești în R.S.S.M.,* iar la 1 septembrie - *Legea cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul R.S.S.M.*.

În pofida unei atitudini echilibrate a Legislativului față de problemele socio-culturale și lingvistice ale populațiilor etnice minoritare valul de "*proteste lingvistice*" nu a contenit, ci, dimpotrivă, era într-o creștere continuă. Decretarea limbii oficiale a servit ideologilor acestor acțiuni protestatare, încurajate din umbră de centrul imperial, drept pretext pentru justificarea unor revendicări cu caracter politic, secesionist.

La 27 octombrie Sovietul orășenesc Tiraspol de deputați ai poporului a adoptat hotărârea privind aprobarea Regulamentului provizoriu cu privire la referendum și desfășurarea unui referendum în teritoriul orașului, la 12 noiembrie. Prezidiul Sovietului Suprem al R.S.S.M. a declarat la 13 noiembrie această decizie nevalabilă și contrară Constituției R.S.S.M..

Desconsiderând decizia oficialităților de la Chișinău, la 28 ianuarie 1990 la Tiraspol, la inițiativa Sovietului orășenesc de deputați ai poporului, a fost organizat un "referendum" privind (1) *acordarea statutului de teritoriu independent din punct de vedere administrativ orașului Tiraspol și (2) oportunitatea intrării orașului în cadrul "Republicii Autonome Sovietice Socialiste Nistrene", în cazul formării ei.* În ajun Biroul C.C. al P.C.M. a dat publicității un comunicat de presă în care menționa că "referendumul" putea conduce la agravarea situației social-politice. La "referendumul" ilegal de la Tiraspol au participat 125535 oameni (92,3%), dintre care 96% s-au pronunțat în favoarea realizării obiectivelor declarate[10]. Imediat Prezidiul Sovietului Suprem a declarat "plebiscitul" de la Tiraspol anticonstituțional, apelând la autoritățile locale să dea dovadă de responsabilitate și să-și revadă atitudinea față de ideea formării autonomiei nistrene în cadrul R.S.S.M., "neîntemeiată din punct de vedere științific,

juridic-statal şi politic"[11]. Anterior, la 3 decembrie 1989, sfidând autorităţile de vârf ale R.S.S.M un "referendum" ilegal a fost desfăşurat la Râbniţa, la care 91% din populaţie a susţinut idee comitetului de grevă privind crearea unei autonomii locale.

În anul următor, 1990, în care noua instituţie legislativă va proclama suveranitate R.S.S.M., obiectivul central, bruiat puternic de mişcările secesioniste din estul şi sudu republicii, va deveni cucerirea independenţei de stat. "...De când a poposit şi pe meleaguri noastre democraţia, cuvântul "independenţă" a devenit la modă, consemna presa timpulu La fiecare pas poţi auzi vorbe, discursuri, chemând la independenţă economică, politic culturală, lingvistică. E şi firesc, deoarece mult prea flămânzi suntem noi de independenţ de acea dulce libertate pe care o cântă vedetele estradei noastre. Dornici de independen suntem noi, cei de la periferiile centrului, care zeci de ani ne-am numit egali între egali, d în realitate am fost încorsetaţi de totalitarismul stalinist-brejnevist blestemat şi urât astă de lumea întreagă. Acum, când vânturile reînnoirii au trezit neamul din noi, când am obţin posibilitatea de a medita în glas, de a ne spune deschis păsul, durerea, ne-am dat seama în situaţie umilitoare ne-am aflat până acum. Dependenţa ne apăsa şi mai continuă să ne apes nu numai în economie (de cea politică nici nu putem vorbi deocamdată), dar şi în domenii naturii. Cei veniţi de pe aiurea, graţie bunătăţii noastre, ne-au schimbat nu numai străzile "*Omskaia*" şi "*Tomskaia*", dar şi flora, aducând în Moldovioara noastră chiar şi păduri siberiene"[12]...

Vechile numiri de străzi au putut fi restabilite, acolo unde s-a dorit, flora siberiană, şi cea autohtonă, devine tot mai rară şi mai rară din motive cu totul prozaice, iar *dependen* ca şi 10 ani în urmă, *"ne apăsă şi mai continuă să ne apese"*, încât se pare, uneori, că nici ne-am despărţit de anul 1989...

NOTE

1. **Desteptarea**, nr.1, iulie, 1989.
2. **Ibidem**, nr.3, august, 1989.
3. **Ibidem**, nr.1, iulie, 1989.
4. **Ibidem**.
5. **Ibidem**.
6. **Ibidem**, nr.3, august, 1989.
7. **Ibidem**, nr.1, iulie, 1989.
8. **Ibidem**, nr.3, august, 1989.
9. **Moldova Socialista**, nr.202 (17211), 31 august 1989.
10. **Ibidem**, nr.27 (17336), 31 ianuarie 1990.
11. **Ibidem**, nr.31 (17340), 4 februarie 1990).
12. Vasile Odoleanu, **Rectificare ... sau falsificare?**, în "Moldova Socialista", nr.123 (17432), 27 mai 1990.

Ruslan Şevcenco

SITUAŢIA EPIDEMIOLOGICĂ ÎN MOLDOVA ÎN ANII 1944-1945

Ipostaza epidemiologică în R.S.S.M. în anii războiului rămâne o temă puţin elucidată în istoriografia sovietică şi postsovietică, rar abordată şi numai în culori estompate. Nu a fost efectuată nici analiza cauzelor izbucnirii epidemiilor de diverse maladii în Moldova, totul fiind explicat prin consecinţele războiului şi acţiunile "ocupanţilor germano-români". Accentul principal s-a pus pe activitatea organelor sovietice în lupta cu bolile infecţioase. În acelaşi timp, situaţia populaţiei şi starea din localităţile săteşti, urbane din anumite scopuri politice au fost lăsate în umbră.

Era necesar de a convinge populaţia locală de reuşita soluţionării tuturor problemelor de către puterea sovietică. În paleta politică existau două culori: neagră – pentru descrierea activităţii cotropitorilor – albă - pentru reflectarea acţiunilor proprii. Acestea nu au sporit obiectivitatea cercetărilor din anii postbelici.

Pornind de la cele spuse anterior, a apărut necesitatea de a oglindi problema dată prin prisma noilor materiale de arhivă şi conform sarcinilor istoriografiei contemporane - a prezenta un tablou pe cât posibil obiectiv.

În cadrul pregătirii articolului dat autorul a cercetat mai multe izvoare. Printre ele vom releva lucrările martorului ocular şi participantului la evenimente - M. Ghehtman[1] . În aceste lucrări, scrise cu prilejul a două date jubiliare - 25 de ani de la crearea R.A.S.S.M. şi 40 de ani de la revoluţia din octombrie 1917, este reflectată activitatea organelor statale şi de partid sovietice pentru restabilirea sistemului de ocrotire a sănătăţii. Concomitent, este evidenţiat rolul ajutorului, acordat de Moscova republicii. Însă lipseşte o analiză critică, serioasă a situaţiei. Materialele, purtând un caracter unilateral, nu au reflectat complexitatea dificultăţilor de atunci.

În articolúl lui P.Şornicov[2] este prezentată o analiză mai minuţioasă a evenimentelor, ea conţinând un şir de momente critice. Dar în acest material, de asemenea, se repetă multe idei şi concluzii ale predecesorilor, el purtând un caracter tendenţios.

Tema cercetată a fost acostată şi într-un articol al autorilor V.Biniuc şi V.Moşneaga[3] . Drept izvor principal pentru studiul dat au servit documentele fostei Arhive de Partid a C.C. al P.C.M., actualmente Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova / AOSPRM/, fond. 51. Au fost folosite un şir de informaţii, rapoarte, procese-verbale ale biroului C.C. al P.C. (b)M., hotărâri ale C.C. al P.C. (b) din toată Uniunea privind Moldova, cuvântările la plenarele C.C. al P.C. (b)M. etc., referitoare la perioada anilor 1944-1945. Principala deficienţă însă o constituia lipsa datelor generale despre situaţia epidemiologică în republică.

Materialele menţionate poartă un caracter fragmentar şi nu permit crearea unei statistici complete ale acelor evenimente.

Războiul a adus mari prejudicii ocrotirii sănătăţii în Moldova. Din cele 427 instituţii medico-profilactice ce funcţionau în anul 1941 au fost complet ruinate sau distruse parţial - 350 (82,2%): spitalul de 175 paturi din or. Râbniţa, spitalul orăşenesc nr. 2 (100 paturi), spitalul de tuberculoză (35 paturi), staţionarul de boli venerice (30 paturi) - toate din or. Tighina, orăşelul curativ şi clinica hidroterapeutică (110 paturi) din or. Tiraspol, sanatoriul din Camenca, staţiunea balneară "Sergheevka" ş.a. Suma totală a pierderilor materiale a constituit, după date incomplete, mai mult de 106 mln rub.[4]

© Ruslan Şevcenco, 1999.

Distrugerile materiale, nivelul scăzut al vieţii majorităţii populaţiei, transferarea ajutorului medical în baza sistemului de plată[5] au dus la înrăutăţirea bruscă a situaţiei epidemiologice şi creşterea morbidităţii în rândurile populaţiei. Astfel, dacă în 1942 numărul cazurilor de tifos a atins cifra de 4124, apoi în 1943 de 8862[6].

În primele luni ale anului 1944 în Basarabia a avut loc o plecare masivă a funcţionarilor din aparatul administrativ şi din diverse sfere economice, inclusiv din medicină. Ştiind care va fi viitorul lor în condiţiile noii puteri - învinuiri pentru serviciul făcut "ocupanţilor germano-români", arestări şi deportări -, o parte din populaţie a părăsit teritoriul Basarabiei. În aşa mod au fost pierduţi un număr considerabil de specialişti calificaţi.

Regimul sovietic a explicat cauzele dezastrului epidemiologic din republică prin acţiunile administraţiei române, care, după cum în mod categoric a anunţat N.Salogor, primul secretar interimar al C.C. al P.C.(b)M., în "Raportul privind situaţia epidemiologică în raioanele R.S.S.M., ce au suferit în urma ocupaţiei româno-germane": în scop de diversie a permis plecarea bolnavilor de tifos la domiciliu în hainele personale, iar lengeriile rămase au fost date populaţiei, aceasta fiind o cauză a molipsirii numeroase de tifos în rândurile populaţiei"[7]. Însă nici într-un document depistat de noi aceste învinuiri nu se adeveresc şi aceasta în ciuda faptului că noul regim nu-şi ascundea repulsia faţă de cel precedent.

La 5 mai 1944, în legătură cu pregătirea noii ofensive spre vest, cunoscută ca operaţia Iaşi-Chişinău, a fost elaborată hotărârea N 37 a Consiliului Militar al Frontului III Ucrainean. Conform acesteia, întreaga populaţie civilă, care locuia în zona frontului de 25 km, trebuia să fie strămutată în raioanele din spatele frontului către 20 mai, fiind indicate locul şi termenele evacuării. În conformitate cu listele întărite de comandantul trupelor NKVD, pentru păzirea imobilului rămas, în sate erau lăsaţi câte un împuternicit şi un paznic la fiecare 10 case. Populaţiei civile îi era strict interzis accesul în această zonă[8]. La 8 mai această hotărâre a fost dublată de cea a Biroului C.C. al P.C.(b)M. cu indicarea executorilor concreţi în localităţi şi trimiterea reprezentanţilor C.C. şi ai S.C.P. al R.S.S.M.[9] în toate raioanele şi oraşele controlate de oştirile sovietice.

Aceste 2 documente, dictate, s-ar părea, de cele mai bune intenţii - a salva populaţia de pericol în caz de desfăşurare a operaţiilor militare pe aceste teritorii, s-au transformat, ca rezultat, în mari neplăceri, iar în unele cazuri a avut loc şi împuşcarea oamenilor[10, 11]. A fost strămutată populaţia a 16 raioane din apropierea frontului şi a or. Tiraspol, în total 71461 familii sau 263776 oameni[12]. S-au creat situaţii de aglomerare, când într-o casă locuiau 20-25 oameni. Populaţia strămutată, printre care se numărau peste 2000 de bolnavi de tifos[13], "a fost nevoită să se adăpostească în subsoluri, beciuri, gropi etc"[14]. Toate acestea au condiţionat răspândirea mai largă şi rapidă a tifosului.

Spre exemplu, în s. Novo-Şicolovo, judeţul Bălţi, până la strămutare n-a fost cunoscut nici un caz de tifos eczematos, iar după aducerea aici a locuitorilor din zona frontului au fost înregistrate 300 de cazuri. Cea mai atacată de tifosul eczematos a fost populaţia judeţelor Orhei (în aprilie - 730, în mai - 933, în iunie - 1300 cazuri), Bălţi (în aprilie - 300, în mai - 815 cazuri) şi raionului Dubăsari (în aprilie - 167, în mai - 200, în iunie - 500 cazuri) etc[15]. În aprilie 1944 au fost înregistraţi 1552 bolnavi de tifos, în mai - 2282, în iunie - 4351 oameni. Au murit mii de oameni[16]. Personalul medical existent nu era de-ajuns pentru a deservi nici bolnavii internaţi în spitaluri. Conform datelor aduse de N.Salogor, în vara anului 1944 în R.S.S.M. erau numai 25 medici şi 74 lucrători de calificare medie[17].

O largă răspândire au avut în republică bolile venerice. În acelaşi raport se indica că "numai în r-nul Râbniţa bolnavi sunt 5154 oameni, din ei 2516 în or. Râbniţa", menţionându-se că se pun la evidenţă nu toţi bolnavii de boli venerice[18].

În condiţiile dificile ale verii 1944, organele puterii de stat sovietice au efectuat, conform hotărârii C.C. al P.C.(b)M. din 3 mai 1944 cu privire la restabilirea sistemului de ocrotire a sănătăţii într-un termen restrâns, un şir de măsuri în lupta cu epidemiile. De-acum în iulie 1944 s-au deschis barăci pentru bolnavii de boli infecţioase, se desfăşura depistarea activă şi internarea bolnavilor de tifos (în judeţul Orhei au fost prelucrate peste 32 de mii de persoane, în r-nul Râbniţa - circa 60 mii etc.), au fost trimise în satele republicii 11 brigăzi epidemiologice (80 oameni), construite 220 băi, 180 camere de dezinfectare[19]. În republică existau, 11 policlinici, 76 secţii sătești medicale.

În acelaşi timp, conform informaţiei referitoare la bolile infecţioase, într-un şir de raioane (Criuleni, Nisporeni ş.a.) nu a fost construită nici o baie şi nu se întreprindea nimic pentru lupta cu epidemiile. În raioanele judeţelor Orhei şi Chişinău comisiile medicale existau numai pe hârtie[20].

Valul de probleme a creat o mare confuzie în alcătuirea dărilor de seamă. De date privind numărul total al bolnavilor nu dispunea nici Comisariatul Ocrotirii Sănătăţii, nici staţiile republicane corespunzătoare. Aceeaşi situaţie exista şi în ceea ce priveşte bolile venerice şi scabia[21].

Lucrul de lichidare a epidemiilor era organizat insuficient. În republică creştea rapid numărul cazurilor de malarie (numai în octombrie - 16836 cazuri)[22]. Din cauza aprovizionării proaste cu alimente, migraţiei în masă, s-a acutizat şi problema locuinţelor. Nu ajungea nici apă potabilă. Locuitorii erau nevoiţi să folosească apă din resurse deschise, deseori impurificată şi murdară. Relaţiile populaţiei locale cu militarii, repartizaţi cu traiul în Moldova, au avut drept consecinţă răspândirea epidemiilor şi printre soldaţi[23]. Numai în 10 luni ale anului 1944 au fost înregistrate 21455 cazuri de tifos eczematos[24].

După adoptarea hotărârii Biroului C.C. al P.C.(b)M. din 27 noiembrie 1944 "Despre măsurile privind bolile epidemice", au început să fie date în vileag multe eşecuri, greşeli, neajunsuri. În or. Chişinău, de exemplu, au fost constatate lipsa controlului din partea organelor de conducere, lucrul nesatisfăcător al inspecţiei medicale etc. Activitatea pentru lichidarea epidemiilor a fost apreciată insuficient[25].

Deşi în iunie 1944 a început să funcţioneze Direcţia Centrală Farmaceutică a R.S.S.M. (la sfârşitul anului lucrau 54 farmacii, în Chişinău - depozitul central farmaceutic şi uzina "Farmaco", iar în Bălţi - un punct de repartizare a medicamentelor)[26], tot se resimţea lipsa de medicamente, mai ales, după noile izbucniri epidemice din 1945. Decesele în urma tifosului au crescut de la 8 la 20% (judeţul Cahul).

Cel mai mult a suferit în urma epidemiei de tifos populaţia din judeţul Cahul. Primul secretar al comitetului de partid judeţean Epihin îi scria Comisarului Poporului al Ocrotirii Sănătăţii Bobanov (21 decembrie 1944) "... în judeţ continuă creşterea molipsirilor de tifos eczematos. În raioanele Baimaclia şi Ciadâr-Lunga nu sunt medici nici până acuma". Peste 3 săptămâni în noua sa adresare, către primul secretar interimar al C.C. al P.C.(b)M. N.Salogor, Epihin anunţa despre înrăutăţirea în continuare a situaţiei - în septembrie 1944 - 32 cazuri de tifos (3 de tifos abdominal), în octombrie - 41 (2), în noiembrie - 76(1), în decembrie - 105 (0). Lipsa medicilor nu permite tratamentul populaţiei din judeţ şi, posibil, multe cazuri nu au fost depistate[27, 28].

În ianuarie 1945 are loc o nouă izbucnire a epidemiei de tifos (13400 bolnavi) şi, anume, a febrei recurente[29], din cauza căreia au suferit locuitorii din centrul şi sudul Moldovei, unde s-au înregistrat cele mai mari pierderi şi în timpul operaţiilor militare.

Caracterul ameninţător al epidemiei de tifos parazitar din Moldova a fost recunoscut şi de comisarul ocrotirii sănătăţii Bobanov la plenara C.C. al P.C.(b)M. (25-27 ianuarie 1945).

El a comunicat şi alte fapte, care reflectau atitudinea negativă a populaţiei faţă de regimul sovietic: "Noi cunoaştem, că pentru a nu pleca la lucru în raioanele sovietice, mulţi se molipsesc special de boli venerice"[30]. Bobanov a adăugat că "având atâtea cazuri de tifos, nu vom reuşi cu semănatul de primăvară. Adeseori din cauza bolii oamenii nu ies la lucru şi nu seamănă suprafeţe mari de pământ, deoarece o parte din oameni erau bolnavi, iar cei sănătoşi îngrijeau de ei"[31, 32].

Din Moscova au început să sosească detaşamente militaro-sanitare şi trenuri de dezinfectare. În Moldova au fost trimise 229 brigăzi epidemiologice, formate din studenţi ai Institutului de Medicină din Odessa, 40 de astfel de brigăzi au fost organizate de Comisariatul Ocrotirii Sănătăţii din R.S.S.M.. Astfel, a fost format activul sanitar al Moldovei (1840(oameni) şi create secţii pentru boli infecţioase temporare (7500 paturi în februarie 1945). Micşorarea mortalităţii bolnavilor de tifos s-a datorat măsurilor de dezinfectare în localităţile unde bântuia epidemia.

La 18 aprilie 1945 a fost adoptată hotărârea SCN a R.S.S.M., N 362 "Măsurile privind lichidarea îmbolnăvirilor în masă a populaţiei de scabie şi întetirea luptei cu bolile venerice în raioanele R.S.S.M.," în care comisarului poporului Bobanov şi organelor locale li se cerea ca în perioada de la 20 aprilie până la 20 august 1945 să efectuieze controlul medical al populaţiei republicii. Hotărârea obliga să fie organizată internarea bolnavilor ş.a.[33]. A fost nevoie de o hotărâre specială a organului suprem al Moldovei (19 mai 1945), pentru a grăbi construcţia de băi şi camere de dezinfectare, întrucât "comitetele executive raionale au subapreciat această măsură şi nu au luat măsurile necesare pentru construcţia lor"[34].

La plenara din mai 1945 secretarul C.C. al P.C. (b) M. Soloviov relata: "În republica noastră îmbolnăvirile epidemiologice, în special de tif, au luat proporţii nemaivăzute. Moldova continuă să aibă la nivel unional îmbolnăviri numeroase şi situaţia epidemică rămâne gravă"[35]. În continuare Soloviov a menţionat despre o nouă izbucnire a bolilor de tifos în întreaga republică, inclusiv în Chişinău. Numărul îmbolnăvirilor în judeţul Bălţi a atins 20% din acest indice pe republică.

Neeficienţa măsurilor luate de noua putere a fost fixată şi în hotărârea S.C.P. R.S.S.M. din 15 iunie 1945. Această hotărâre se deosebea esenţial de celelalte prin caracterul său dur. Preşedinţii comitetelor executive raionale şi judeţene, secretarii comitetelor de partid raionale şi judeţene, comisarii au fost obligaţi să îndeplinească indicaţiile date. Procurorul R.S.S.M. Colesnic trebuia să dea indicaţii procurorilor de judeţ şi raionali să cerceteze mersul îndeplinirii acestei hotărâri şi să pedepsească persoanele, vinovate de neluarea măsurilor antiepidemice"[36, 37]

Numai după această hotărâre situaţia începe treptat să se amelioreze. În iunie - decembrie 1945 a fost efectuată vaccinarea în masă a populaţiei republicii, cuprinzând 1 mln 100 mii de oameni - mai mult de 50% din întreaga populaţie a republicii[38]. La începutul lunii octombrie epidemia de tifos a fost localizată, iar în iarna anilor 1945-1946 este preîntâmpinată izbucnirea alteia. A scăzut numărul de cazuri de infecţii intestinale. Epidemiile de tifos au fost parţial lichidate la sfârşitul primăverii anului 1946, dar în anii "de foamete" 1946-1947 ele izbucnesc cu o nouă putere.

NOTE

[1] Гехтман М. Шляхов Э., **Грижа партидулуй ши гувернулуй де сэнэтатя трудиторилор ын цара ноастрэ**, Кишинэу. 1949; Гехтман М., **Здравоохранение Молдавии к 40-летию Великой Октябрьской Социалистической Революции**, Кишинэу, 1957. Он же, Кукин Н., **Очерк развития здравоохранения в Молдавии**, Кишинэу, 1956

[2] Шорников П., **Из истории здравоохранения МССР в период Великой Отечественной Войны**, în "Известия АН МССР", ссрия Общественных наук, 1988, №3, p. 30-35.

[3] Бинюк В., Мошняга В., **Восстановление тоталитарного коммунистического режима в Молдове: силовые структуры и нарушение прав человека**, în "сб. Молдоскопие. Проблемы политического анализа", . p. 5. Кишинэу. 1995.

[4] Гехтман М. Кукин Н., **Op. cit.**, 59.

[5] Гехтман М., **Здравоохранение МССР**, p. 38.

[6] **Ibidem**, p. 39.

[7] AOCP RM. Фонд 51, inv. 2. d. 36. p. 64.

[8] **Ibidem**, d. 47. p. 17-18.

[9] **Ibidem**, д. 8, p. 90-91.

[10] **Молдоскопие**..., p. 135-137; АСПОРМ. д. 56, p. 9, д. 40, p. 42-46.

[11] **Молдоскопие**..., p. 132. АСПОРМ, д. 41, p. 5-6.

[12] **Молдоскопие**..., p. 131.

[13] **Ibidem**, p. 134.

[14] АСПОРМ, д. 36, p. 27.

[15] **Ibidem**, p. 65.

[16] **Ibidem**, p. 100.

[17] Шорников П., **Op. cit.**, p. 33.

[18] АСПОРМ, p. 66.

[19] **Ibidem**, p. 66.67.

[20] **Ibidem**, д. 49, p. 176.

[21] **Ibidem**, p. 177.

[22] **Ibidem**.

[23] **Ibidem**, д. 56, p. 4.

[24] **Здравоохранение МССР**...p. 39.

[25] АСПОРМ, **Ibidem**, д. 49, p. 257-260.

[26] Шорников П. **Op. cit.**, стр. 34.

[27] АСПОРМ. Ф. 51. inv. 3. д. 159, p. 29.

[28] **Ibidem**, д. 158, p. 2.

[29] Шорников П., **Op. cit.**, p. 34.

[30] АСПОРМ, **Ibidem**, д. p. 289.

[31] **Ibidem**, p. 290-291.

[32] Шорников П. **Op. cit.**, p. 34.

[33] АСПОРМ, **Ibidem**, д. 50, p. 26.

[34] **Ibidem**, д. 77, p. 59.

[35] **Ibidem**, д. 2. p. 172.

[36] **Ibidem**, p. 173.

[37] **Ibidem**, д. 21, p. 46.

[38] Шорников П., **Op. cit.**, p. 35.

CONGRESUL VIII AL ASOCIAȚIEI INTERNAȚIONALE DE STUDII SUD-EST EUROPENE

SUD-ESTUL EUROPEI ŞI BALCANII ÎN DEZBATERI ŞTIINȚIFICE

Între 25-29 august 1999 la Bucureşti a avut loc cel de-al VIII-lea Congres al Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene. La lucrările acestui înalt for științific a participat şi un grup de oameni de știință din Republica Moldova.. La întoarcere dl academician Haralambie Corbu, președintele Comitetului Național al Republicii Moldova pentru AISSEE, într-un interviu acordat Șefului Serviciului Presă al A.Ş.M. dnei Tatiana Rotaru, a relatat următoarele.

- Stimate dle acad. Haralambie Corbu, activitatea Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene este puțin cunoscută în țara noastră. Deşi denumirea organizației, la prima vedere, parcă ne vorbeşte despre profilul ei, totuşi, ce scopuri concrete îşi propune?

- Concepută inițial ca o structură regională, AISSEE s-a transformat într-o asociație cu caracter global. Având ca obiect şi preocupări realitățile istorice, culturale, spirituale din zona sud-est europeană şi cea a Balcanilor, interesele savanților întruniți aici sunt concentrate asupra problemelor majore ale acestui segment de civilizație, privite prin prisma interferențelor şi interacțiunilor cu alte civilizații de pe meridianele lumii. Cercetările se efectuează pe verticală, începând cu cele mai străvechi comunități istorice şi până în ziua de azi, iar, pe de altă parte, în câmpul atenției cercetătorilor se află zonele limitrofe şi nelimitrofe ale diferitelor civilizații de pe continent şi de pe glob. Iată de ce problemele privind sud-estului european şi Balcanii devin obiect de studiu pentru savanții din diferite colțuri ale lumii, preocupați de cercetarea istoriei, culturii, spiritualității acestei zone.

Este semnificativ faptul că Asociația îşi desfăşoară activitățile sub egida UNESCO. Exprimă deci în întregime idealurile ONU referitor la instaurarea păcii şi bunei înțelegeri între popoare, etnii, indivizi. Faptul că membri ai AISSEE sunt oameni de știință şi cultură din SUA, Japonia, Anglia, Franța, Germania, Italia, Rusia, Ucraina, din toate țările din sud-estul Europei şi din Balcani (România, Bulgaria, Turcia, Grecia, Ungaria, Cehia, Slovenia, Albania, Iugoslavia ş. a.) vorbeşte clar despre caracterul deschis şi universal al acestei organizații.

De subliniat că sediul ei se află la Bucureşti, România fiind țara-gazdă şi una din fondatorii de bază ai acestei organizații.

- Care a fost agenda de lucru a Congresului al VIII-lea al AISSEE?

Cel de-al VIII-lea Congres, de altfel ca şi precedentele, a avut în obiectiv probleme majore şi actuale ce țin de domeniul preocupărilor cercetătorilor angajați în sfera nominalizată. Printre acestea: probleme vizând sud-estul Europei şi Asia – contacte politice

economice, culturale; minoritățile etnice şi religioase din sud-estul Europei; influența culturilor greacă şi romană în Balcani; jurnalismul şi democratismul în sud-estul Europei în pragul mileniului III; convergențe şi divergențe în legătură cu limbile şi literaturile din această zonă; centrul şi periferia în istoria artelor vizuale din sud-estul european.

Concomitent, au avut loc două şedințe în plen ale Comitetului Internațional al AISSEE, la care au fost examinate chestiuni organizatorice. La una din ele Republica Moldova a fost primită în rândurile acestei organizații, subsemnatul fiind ales membru al Comitetului Internațional. Preşedinte al AISSEE pentru următorii cinci ani a fost desemnat prof. francez Andre Guillou. Următorul congres, al IX-lea, se va întruni în anul 2004 la Tirana, Albania.

- V-aş ruga să vă referiți şi la contribuția delegației din Republica Moldova la buna desfăşurare a lucrărilor congresului.

- Republica noastră a fost reprezentată la acest congres de 11 persoane. Din partea Academiei de Ştiințe a Moldovei au participat cu referate şi comunicări membrul-corespondent Leonid Cemortan, dr. Vasile Ciocanu, directorul Institutului de Literatură şi Folclor, doctorii în filologie Luminița Drumea şi Alexandru Furtună. Au fost abordate chestiuni privind teatrul din Republica Moldova, relațiile interetnice, migrațiile din această zonă, interacțiunile şi interferențele culturale pe teritoriul nostru în epoca medievală ş.a.

Această deplasare la Bucureşti a fost posibilă pentru reprezentanții A.Ş.M. grație susținerii dezinteresate a părții române, pentru ce le mulțumim şi pe această cale dlui prof. Răzvan Theodorescu, Secretar General al AISSEE, şi dlui acad. Virgil Cândea, preşedinte al Comitetului național român pentru AISSEE, vicepreşedinte al Academiei Române.

La lucrările Congresului al VIII-lea al AISSEE au participat şi cadre didactice de la Universitatea de Stat din Moldova în frunte cu conf. Emil Dragnev.

- Vă mulțumesc pentru interviu.

Interlocutor
Tatiana ROTARU

Haralambie Corbu

CULTURA PĂCII ÎMPOTRIVA CULTURII RĂZBOIULUI ŞI VIOLENȚEI

Cel de al VIII-lea Congres al Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene, la care au participat pentru prima dată în calitate de delegație oficială şi savanți din Republica Moldova, şi-a desfăşurat lucrările în împrejurări favorabile afirmării gândirii ştiințifice şi extinderii colaborării creatoare dintre popoare. După căderea Zidului Berlinului şi, o dată cu el, a cortinei de fier, în spațiul ex-sovietic şi ex-socialist, în această zonă a lumii îşi află aplicare şi implementare tot mai largă şi mai adâncă principiile democratice şi valorile spirituale ale civilizației occidentale. Organizație zonală, Asociația noastră constituie o verigă, dar şi un liant în activitatea structurilor internaționale globale, care activează în perimetrul întregii civilizații umane moderne, fiindcă culturile dintotdeauna au reprezentat structuri deschise şi au comunicat între ele ori de câte ori istoria le-a oferit această şansă. Faptul că Asociația Internațională de Studii Sud-Est Europene îşi desfăşoară activitatea sub egida

© Haralambie Corbu, 1999.

UNESCO denotă anume despre acest lucru, ca, de altfel, şi tematica actualului Congres, care îmbrăţişează aspecte atât de diverse ale istoriei, culturii şi civilizaţiei din zonă, văzute însă prin prisma integrării şi devenirii globale. Căci scopul final al oricărei investigaţii ştiinţifice a trecutului şi prezentului este, pe de-o parte, de a ne cunoaşte pe noi înşine, iar pe de alta – de a ne cunoaşte cu toţii dimpreună, pentru ca mergând fiecare pe drumul său propriu să fim împreună pe magistrala marilor valori umane. Una dintre cele mai importante valori de acest gen este cea a păcii şi toleranţei fie între indivizi, fie între etnii, fie între popoare, fie între naţiuni.

În alocuţiunea rostită la forul internaţional "Pentru solidaritate, împotriva intoleranţei, pentru dialog între culturi", care şi-a desfăşurat lucrările la Tbilisi în vara anului 1995, dl prof. Federico Mayor, Director General al UNESCO, a lansat, într-o formulă metaforică extrem de expresivă, apelul: "Noi trebuie să *dezarmăm* istoria; e necesar să vorbim tot mai mult şi mai mult despre marii filosofi şi poeţi şi tot mai puţin şi mai puţin despre generali şi operaţii militare". Cultivarea, în dimensiuni planetare, a ideilor păcii şi toleranţei pe calea dialogului dintre culturi şi civilizaţii constituie una din sarcinile primordiale, înscrise în Charta Naţiunilor Unite şi transformate zi de zi şi an de an în fapte majore de semnificaţie mondială.

Poziţia geografică şi geopolitică a spaţiului mioritic, din care face parte şi Republica Moldova de azi, a ilustrat în trecut şi demonstrează în prezent importanţa inestimabilă a experienţei acumulate şi a tradiţiilor culturale, plămădite la mari încrucişări de drumuri istorice şi la intersecţia numeroaselor culturi şi civilizaţii umane. Născută la întretăierea culturilor latină, greacă, musulmană şi slavă, cultura strămoşilor noştri a avut numai de profitat. În virtutea însă a aceleiaşi aşezări geografice secole în şir poporul băştinaş a trăit din plin drama năvălirilor străine, dar şi cea a conflictelor şi războaielor interne pustiitoare, indiferent de faptul de cine erau generate şi în interesele cui erau declanşate. Dar chiar şi în iureşul bubuiturilor de tun şi al stărilor conflictuale supratensionate se făceau auzite, mai mult sau mai puţin, vocile raţiunii şi ale înţelepciunii, ce veneau din partea profeţilor şi filosofilor, a oamenilor de ştiinţă şi de cultură, laici şi religioşi, care îndemnau şi se pronunţau pentru bunaînţelegere, pace şi toleranţă între oameni, etnii, popoare.

Cineva dintre marii înţelepţi ai lumii spunea: "Din istorie trebuie luat focul şi nu cenuşa", adică trebuie să ne întoarcem cu faţa spre luminile istoriei şi nu spre hăţişurile ei tenebroase.

Exemple edificatoare în ce priveşte tradiţiile umanitariste, la intersecţia Orientului şi Occidentului, ne oferă din belşug şi cultura spaţiului istoric şi geografic din care venim. Vom remarca doar câteva din ele.

Originar din Ivir (Iberia Caucaziană), Georgia de azi, Antim Ivireanul cade în robie la turci, de la care îl răscumpără, în 1690, domnitorul Ţării Româneşti Constantin Brâncoveanu. Călugărindu-se şi luând numele Antim (cel mirean era Andrei), desfăşoară, la Snagov, o intensă activitate tipografică (în literă chirilică, grecească şi arabă) şi culturală, fiind, pe rând, episcop de Râmnic, iar apoi mitropolit al Bucureştiului. Sub îngrijirea lui Antim Ivireanul apar, într-o perfectă limbă românească, *Didahiile, Liturgherul grecesc şi arăbesc* etc., lucrări de răsunet în epocă, nu numai în Ţara Românească, dar şi în Ţara Moldovei. Pentru ideile sale reformatoare este ucis, în 1716, de turci.

Cu Antim Ivireanul a fost contemporan marele cărturar, scriitor şi gânditor umanist Dimitrie Cantemir (1673-1723), membru de onoare al Academiei berlineze, autor a numeroase scrieri, elaborate în latină, greacă, turcă, slavonă şi română şi bine cunoscute oamenilor de ştiinţă şi de cultură atât din Orient, cât şi din Occident. Cunoaşterea a peste zece limbi străine, clasice şi moderne, printre care (pe lângă cele enumerate mai sus) araba, persana, italiana, franceza, polona, i-au permis lui Dimitrie Cantemir să se plaseze în eşalonul

celor mai luminate minți ale vremii sale, servind drept punte de legătură şi contacte dintre câteva civilizații şi culturi. Printre lucrările de largă audiență figurează *Creşterea şi descreşterea Imperiului Otoman*, tradusă în engleză (1735) şi germană (1745), citată în repetate rânduri de Voltaire şi utilizată de acesta la elaborarea tragediei "Mahomed" (1739), apoi *Descrierea Moldovei*, scrisă în 1716, la cererea Academiei din Berlin, *Divanul, sau gâlceava înțeleptului cu lumea, sau giudeţul sufletului cu trupul*, *Sistema religiei mahomedane* etc. Lui Dimitrie Cantemir îi aparține aforismul: "Unde tirania stăpâneşte, acolo dreptatea se izgoneşte, aşe unde dreptatea împărățeşte, toată strâmbătatea nici să numeşte" (*Istoria ieroglifică*), aforism, reluat într-o anumită formă şi independent, desigur, de la marele cărturar moldovean de ex-preşedintele Columbiei M.Pastrana-Barrero, la forumul de la Tbilisi: "Putere fără justiție înseamnă tiranie, dar şi justiția, nesprijinită de putere, nu e altceva decât iluzie".

La intersecția câtorva culturi şi civilizații – latină, greacă, slavă, orientală şi occidentală – se situează eruditul filolog, istoric, folclorist şi scriitor, originar din Basarabia, B.P.Hasdeu (1838-1907), posesor şi el a peste 10 limbi clasice şi moderne, orientale şi occidentale, autor a zeci şi sute de studii şi cercetări în domeniul filologiei şi literaturii comparate.

La capitolul marile personalități ale acestui plai trebuie menționat numele distinsului gânditor, om politic, filosof şi scriitor Constantin Stere (1865-1936), care s-a stins din viață în izolare totală, dar care a prevăzut calamitățile urgiei fasciste şi ale comunismului de cazarmă, ce s-au declanşat în anii ulteriori, acela al celebrului astronom Nicolae N.Donici (1874-1956), colaborator al Observatorului Pulkovo (Rusia), fondator al Observatorului din Dubăsarii Vechi (1908, Basarabia), membru de onoare al Academiei Române (1922). A fost şi colaborator al Observatorului Meudon de lângă Paris, din 1944, unde e nevoit să se refugieze din cauza pericolului ce-l amenința din partea sovietelor, membru al Asociației Astronomice Internaționale din momentul înființării acesteia, în 1922, pacifist convins până în măduva oaselor. Nici până astăzi nu se ştie unde se odihnesc osămintele sale – în Paris, undeva la sudul Franței sau într-o țară de pe continentul latino-american.

Se spune, şi pe drept cuvânt, că conflictele şi războaiele mai uşor pot fi prevenite decât stopate. Munca de prevenire trebuie efectuată atât la macro, cât şi la micronivel, atât la nivel global, cât şi la nivel individual. Practica demonstrează că cele mai multe conflagrații regionale sau globale au pornit de la conflicte şi neînțelegeri locale şi particulare. Vorba aceluiaşi Dimitrie Cantemir: "Din pricinile mici, mari gâlceve se scornesc, şi țânțarul se face armasar".

Nobila şi uriaşa muncă desfăşurată de UNESCO şi organizațiile pacifiste din lume pentru substituirea tradiționalului cult al războiului şi violenței printr-o cultură generală şi trainică a păcii şi toleranței poate fi asemuită doar cu uriaşa trudă a titanilor Renaşterii europene, sacrificați în numele marilor idealuri ale umanismului şi frăției între oameni. Cu deosebirea însă că actuala mişcare pentru pace şi toleranță, împotriva războiului şi violenței prin dialog între culturi şi civilizații nu urmăreşte scopuri pur continentale, ci obiective cu adevărat globale, planetare. În scopul atingerii acestor deziderate trebuie mobilizate toate resursele umane şi materiale, căci ce poate fi mai măreț şi mai sfânt decât viața omului pe pământ, trăită în condiții demne şi echitabile.

Leonid Cemortan

INTERFERENȚE CULTURALE SUD-EST EUROPENE ŞI TEATRUL REPUBLICII MOLDOVA

Deşi popoarele carpato-balcanice sunt de origine diferită şi fiecare şi-a creat propria istorie, având limbi şi culturi ce se deosebesc, totuşi în modul lor tradiţional de viaţă şi în cultura lor materială şi spirituală pot fi observate multe elemente şi trăsături mai mult sau mai puţin asemănătoare. Aceste popoare au trăit alături şi adesea au avut aceleaşi izbânzi şi bucurii, înfrângeri şi suferinţe.

Popoarele carpato-balcanice au avut ocupaţii analoage legate de cultivarea pământului, păstorit, vânat, pescuit etc., care au determinat convieţuirea lor paşnică, schimbul de bunuri materiale şi apropierea lor spirituală. Asupra lor a influenţat, într-un fel sau altul, marile culturi ale tracilor şi sciţilor, Greciei şi Romei Antice, mai târziu majoritatea nimerind sub înrâurirea religiei creştine, cunoscând greul războaielor cu Imperiul Otoman, devenind apoi obiectul disputei istorice a diferitelor state imperiale - Turcia, Rusia, Austro-Ungaria etc.

Trebuie de ţinut cont şi de migraţiunea firească sau nevoită a populaţiilor.

Se ştie că atunci când s-a efectuat recensământul general al populaţiei în ţările carpato-danubio-balcanice, factorul decisiv pentru stabilirea identităţii etnice a fost, ca, de altfel, şi în multe alte ţări, limba pe care o vorbea persoana dată. În regiunile locuite de români, inclusiv în Basarabia şi Transnistria, român (moldovean) se considera cel ce vorbea limba română (moldovenească).

Dacă însă ar fi să determinăm componenţa populaţiei după originea etnică sau după alte criterii, tabloul ar fi cu mult mai pestriţ şi eterogen. Aceasta o confirmă şi numele de familie ale multor români: Grecu, Turcu, Rusu, Sârbu, Bulgaru, Cazacu, Ungureanu, Podoleanu, Armeanu, Huţanu, Zaporojanu, Şleahtici, Neamţu, Franţujan, Arnăutu, Tătaru, Lipcan etc. Deci nu este exclus că strămoşii lor cândva au făcut parte din anumite popoare, ulterior fiind asimilaţi. Totodată, nume de familie româneşti se întâlnesc şi la locuitorii din ţările învecinate.

Procesele migraţioniste au fost generate de-a lungul istoriei de marile migraţiuni ale popoarelor, de războaie, năvălirile diferitelor neamuri, care, retrăgându-se, luau cu ei prizonieri şi ostatici, de comerţul internaţional, Moldova fiind străbătută de mari căi comerciale ce legau estul de vest şi nordul de sud.

În evul mediu, după destrămarea Imperiului Roman, popoarele erau nevoite să se ferească din calea marilor migraţiuni ale altor seminţii în Europa de Sud-Est. Astfel, se formează, treptat, două zone – Balcanică şi Carpatică – relativ izolate de restul lumii prin munţi, păduri şi ape. Relaţiile social-economice şi culturale dintre reprezentanţii diferitelor etnii se desfăşurau, îndeosebi, în interiorul acestor zone, pe parcursul secolelor aici formându-se un mediu socio-cultural comun. De aceea în modul de viaţă, datini şi obiceiuri, folclor, cultură, artă etc., întâlnim multe elemente comune sau asemănătoare, spre exemplu, ale românilor, ucrainenilor, ungurilor, slovenilor, polonezilor din zona munţilor Carpaţi. Acelaşi fenomen poate fi observat şi în zona Balcanilor la români, bulgari, sârbi, albanezi, macedonieni, greci, găgăuzi etc. Deoarece există trăsături similare, oarecum apropiate, sau chiar comune, caracteristice ambelor zone, specialiştii adesea se referă numai la o singură zonă - carpato-danubio-balcanică. Şi aceasta se datorează nu numai existenţei unor elemente constitutive comune traco-geto-dacice, greco-elene, romanice, slave etc., ci şi schimbului permanent de bunuri materiale şi valori spirituale, dar, mai ales, păstoritului transhumant.

Păstoritul transhumant cu care se îndeletniceau nu numai românii, dar şi reprezentanţii altor popoare vecine din spaţiul carpato-balcanic, a constituit un stimulent important al migraţiunii popoarelor şi al interferenţei culturilor. În cultura materială şi spirituală tradiţională a acestor popoare există multe elemente comune sau similare în legătură cu practica creşterii animalelor, mai ales, a oilor, prelucrarea produselor animaliere, construirea şi amenajarea locuinţelor, confecţionarea îmbrăcămintei, a utilajului casnic. Aceste elemente au fost înregistrate şi în datinile şi credinţele populare, obiceiurile calendaristice, mituri, folclorul poetic, muzică, dans, teatrul popular, portul tradiţional etc. Despre relaţiile dintre ciobanii din diferite părţi ale spaţiului carpatin se relatează şi în balada "Miorița", cel mai frumos şi mai reprezentativ monument al poeziei populare româneşti.

© Leonid Cemortan, 1999.

O mărturie a relațiilor spirituale cu popoarele vecine este şi faptul că multe din subiectele operelor lor folclorice, mai ales ale poveştilor, baladelor, de asemenea şi unii eroi din creațiile poetice populare, se aseamănă sau chiar sunt aceiaşi. Bunăoară, legenda "Meşterul Manole" poate fi întâlnită în diferite variante şi la alte popoare balcanice, fiind o expresie a unei vechi teme de largă circulație - "moartea-creatoare".

Legăturile şi influențele reciproce sunt caracteristice şi pentru arta populară, inclusiv cea teatrală. Astfel, în teatrul tradițional al păpuşarilor români pot fi depistate elemente reluate din arta păpuşărească orientală, mai ales, din cea turcească (se poate vorbi chiar şi despre unii eroi care şi-au găsit loc în teatrul tradițional, cum ar fi Caraghioz), precum şi elemente din teatrul de marionete vest-european, în special, din cel german (păpuşarii germani au colindat în secolele trecute oraşele şi satele româneşti cu hârzobul în spinare). Bineînțeles, aceasta nu înseamnă că arta noastră păpuşărească e lipsită de originalitate, dimpotrivă, contopirea armonioasă a elementelor împrumutate cu cele autohtone şi aplicarea lor pe un fond artistic autohton au sporit specificul, originalitatea artei păpuşăreşti româneşti.

Măiestria păpuşarilor români, de asemenea şi din Republica Moldova, cunoaşte o adevărată înflorire, ei jucând spectacole cu eroi şi conflicte din actualitate, dovedind că nu numai în trecut, dar şi astăzi rămân vii şi captivante păţăniile lui Vasilache, Toderică, Mărioara, Guguță şi ale altor eroi îndrăgiți din repertoriile național şi internațional.

Cercetătorul Romeo Ghircoiaşiu din Cluj, studiind istoria muzicii şi a teatrului românesc, a constatat că teatrul haiducesc a apărut la sfârşitul sec. al XVIII-lea, concomitent la români şi la slovaci, fapt care a determinat o mare apropiere nu numai în modul de tratare a subiectelor dramatice, dar, mai ales, în limbajul teatral.

Din istorie este cunoscut şi un alt fapt semnificativ. Vechiul joc popular al "cucilor", de care pomeneşte Dosoftei încă în sec. al XVII-lea, joc care în primele decenii ale sec. al XX-lea mai persistă în sudul Basarabiei şi care în prezent nu se mai practică, avea multe elemente comune cu "cucherii" din Bulgaria, joc teatralizat ce s-a păstrat în această țară până în zilele noastre. Desigur, "cucherii" şi cucii româneşti nu sunt jocuri identice şi, totuşi, luând cunoştință de dansul bulgar ne putem crea o închipuire şi despre jocul cucilor româneşti.

Una dintre cele mai îndrăgite reprezentații de teatru popular practicată şi astăzi în Moldova, în special în nordul Basarabiei şi în Bucovina, este "Malanca". Dar un spectacol popular cu numele "Malanca", foarte asemănător cu cel românesc, este cunoscut şi în Ucraina de Vest, precum şi în unele sate ucrainești din nordul Moldovei.

Schimbul cultural artistic s-a realizat şi în domeniul dansului popular. Nu vom proceda aici la analiza formelor, figurilor şi mişcărilor de dans, vom aminti doar de unele denumiri de jocuri româneşti: "Sârba", "Bulgăreasca", "Polca", "Vanghirca" (adică "Ungureasca"), "Huțulca", "Ruseasca", "Căzăceasca", "Şaerul" etc.

Interinfluențele sunt caracteristice şi pentru arta profesionistă. Unii oameni de artă din Republica Moldova şi-au făcut studiile la Moscova, Sankt-Petersburg; Kiev, Odessa, Lvov, Tallin, Tbilisi etc., unde au avut profesori şi maeştri în artă ruşi, ucraineni, georgieni, estonieni etc., şi e firesc că asupra lor au înrâurit diferite şcoli artistice ale acestor popoare.

În acest context poate apare întrebarea, de ce oamenii noştri de artă - actorii, cântăreții, regizorii de teatru şi de film, pictorii, arhitecții, sculptorii, compozitorii etc., care au învățat în alte țări, studiază, totuşi, arta românească? De ce operele folclorice româneşti cu subiecte sau cu elemente împrumutate sunt profund naționale, româneşti?

Este cunoscut faptul că în anii '30 actorii Teatrului Moldovenesc, care îşi făcuseră studiile la Odessa, au găsit calea spre sufletul spectatorului de masă abia atunci când s-au adresat materialului național, mai întâi folclorului, apoi şi clasicilor români.

Teatrul "Luceafărul", trupa căruia a fost constituită în 1960 din absolvenții moldoveni ai Şcolii Teatrale "B. Şciukin" din Moscova, a fost de la bun început şi este şi astăzi un teatru național românesc, după cum este şi Teatrul "Eugen Ionesco" din Chişinău. Naționale sunt şi filmele lui Emil Loteanu, ale lui Vlad Ioviță, care şi-au făcut studiile la Moscova şi Sankt-Petersburg.

S-a spus demult că o cultură şi o artă națională nu pot fi făcute din împrumuturi şi înrâuriri din partea altor culturi. Orice popor are o temelie, un fond spiritual, o bază de valori estetice proprii, care

determină specificul național al culturii sale. Lucian Blaga denumește acest fond al culturii naționale "matrice stilistică". El sublinia că este încorporat în subconștientul artistului ca o celulă a subconștientului colectiv al poporului. Dacă artistul împrumută anumite elemente din arta altor popoare (adesea fără să-și dea seama), el caută să le adapteze la matricea stilistică națională. Altfel ele nu se vor "prinde", nu vor da rădăcini, nu se vor integra și, rămânând un corp străin, până la urmă vor fi eliminate.

Temelia fondului spiritual al românilor o formează spiritualitatea unică, originală, formată prin fuziunea organică milenară a elementelor traco-geto-dacice cu cele ale culturii romanice. Acest fond s-a îmbogățit în decursul istoriei atât prin dezvoltarea propriilor valori, cât și prin împrumuturi, care însă, într-un mod sau altul, au fost racordate la matricea noastră stilistică.

Interferențele spirituale sunt un lucru firesc și contribuie la dezvoltarea culturilor naționale. În epoca modernă acest proces este deosebit de dinamic. Curentele și orientările noi în cultură, artă, știință, apărând într-o anumită țară, curând capătă un caracter internațional sau chiar universal, ceea ce nu neagă, bineînțeles, formele specifice ale manifestării lor în aria diferitelor culturi naționale.

Vorbind despre tendința mereu crescândă spre internaționalizarea procesului dezvoltării artei profesioniste, cercetătorul american B. Bernștein menționa că arta Egiptului antic sau a Chinei din perioada Sun au o mult mai mare omogenitate etnică decât școlile naționale din epoca modernă. Au fost emise și păreri că astăzi peisajul artistic universal ar putea fi mai lesne analizat după școlile internaționale, decât după procesele cultural-artistice naționale și o dată cu răspândirea curentelor artistice moderne devine tot mai evidentă tendința spre estomparea specificului etnic în artă.

Într-adevăr, arta cultă contemporană nu mai este atât de direct legată de modelele etnofolclorice tradiționale. Dar asta nu înseamnă că dispare specificul etnic, caracterul original al artei naționale. Căci sporește în schimb rolul tradițiilor formate în procesul creației artistice profesioniste moderne, care, în ultimă instanță, se sprijină și ele pe patrimoniul secular al spiritualității naționale, pe caracterul unical al psihologiei naționale.

De exemplu, în cultura românească o dată cu evoluarea lui Eminescu, Caragiale, Enescu, Brâncuși, mai apoi a lui Rebreanu, Arghezi, M.Sorescu, N. Stănescu, iar în Republica Moldova a lui G. Meniuc, N. Costenco, I. Druță, M.Grecu, V.Rusu-Ciobanu, E.Doga, T.Chiriac, E.Loteanu etc., se observă o anumită distanțare de modelele etno-folclorice. Dar asta nu înseamnă că literatura și arta din România și Moldova și-ar fi pierdut originalitatea, specificul național. În cultura rusă Dostoievski, Tolstoi sau Cehov, Ciaikovski, Prokofiev ori Șostakovici, exprimă mult mai plenar caracterul național al poporului decât unele bâline vechi sau melodii folclorice ruseşti.

Astăzi se evidențiază tot mai pregnant tendința de a reflecta specificul național nu prin demonstrarea unor tipare etnofolclorice exterioare, ci exprimând însuși sufletul poporului, esența spiritului național. Lucian Blaga sublinia că naționalitatea unei opere e o fatalitate și nu se obține prin utilizarea programatică a unor elemente de natură etnografică. Și atâta timp cât va exista națiunea, va fi vie și spiritualitatea ei, va dăinui și caracterul original al artei și culturii sale.

În ultimul timp se discută mult despre integrarea culturală europeană și chiar universală și, în special, despre modul de integrare prin dezicerea de valorile naționale sau prin afirmarea acestor valori pe scară internațională. De aceea astăzi, ca și acum 6 decenii, rămân valabile spusele lui N.Iorga că nu te poți integra în cultura universală decât aducând o notă de originalitate în această cultură. Și această aromă inedită a originalității izvorăște, în primul rând, din specificul național al artei noastre.

În fosta U.R.S.S. s-au făcut încercări de a stopa schimburile și interinfluențele culturale. În anii '20 în unele regiuni ale Rusiei, Ucrainei și, parțial, în fosta Republică Autonomă Moldovenească din stânga Nistrului era răspândit un curent autohtonist exagerat (denumit în ruseşte "samobâtnicestvo"), care nega orice împrumuturi din alte culturi, fiind chiar și împotriva împrumuturilor lexicale, inventând în locul termenilor de circulație internațională cuvinte "autohtone". Aceste manifestări de autohtonism deșănțat n-au făcut decât să îngreuieze procesul dezvoltării culturii spirituale a popoarelor date.

Același efect dăunător l-au avut și încercările regimului stalinist de a izola popoarele blocului sovietic de cultura și civilizația modernă ale lumii literare.

Pe de altă parte, nocivă s-a dovedit a fi tendința de a impune în mod forțat o cultură străină sau anumite elemente ale ei. Politica de rusificare, mascată prin sloganele internaționalismului socialist,

cauzat greutăți serioase pentru dezvoltarea culturii noastre naționale, lezându-se temelia ei etnopsihologică, istoria şi patrimoniul cultural-artistic, negându-se clasica literar artistică, falsificându-se şi marginalizându-se limba română.

După destrămarea U.R.S.S., se crează premise pentru dezvoltarea liberă a culturilor naționale ale etniilor din Republica Moldova. Dar criza economică adâncă prin care trece republica se răsfrânge negativ, mai ales, asupra culturii, artei, ştiinței, învățământului, având ca urmare scăderea nivelului general al vieții spirituale. Să sperăm însă că până la urmă această criză va trece. Şi atunci se vor forma condiții fireşti pentru îmbogățirea reciprocă şi înflorirea culturilor naționale în contextul cultural european şi universal.

Vasile Ciocanu

DESCHIDERI CULTURALE ÎN BASARABIA DIN SEC. AL XX-LEA

Titlul comunicării de față ar putea provoca nedumeriri, de vreme ce se ştie că după 1812 în Basarabia, desprinsă ilegal şi brutal de la Principatul Moldovei, n-au existat condiții prielnice pentru dezvoltarea culturii şi literaturii populației băştinaşe. Pe partea dreaptă a Prutului cultura națională şi-a continuat calea firească, deşi nu fără anumite dificultăți, pe când în Basarabia ea s-a confruntat cu mari piedici şi restricții introduse de către autoritățile țariste, care urmăreau izolarea teritoriului acaparat de restul țării şi sub aspect cultural, deznaționalizarea treptată a populației autohtone. Ce-i drept, acest proces a luat amploare în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, mai ales după lichidarea ultimelor semne de autonomie în regiunea dintre Prut şi Nistru şi prefacerea ei într-o simplă gubernie rusească.

Cu toate acestea, contrar politicii promovate de țarism, în lipsa presei periodice şi a tiparului laic în limba română, cultura şi literatura română în Basarabia au fost o permanență. Pe parcursul secolului Basarabia a avut scriitorii săi, chiar dacă unii din eii, în virtutea educației şi din alte motive, erau nevoiți să scrie şi să publice în ruseşte. În Basarabia, în diferite perioade, mai ales în prima jumătate a sec. al XIX-lea, s-au aflat, uneori timp îndelungat, scriitori şi oameni de cultură din dreapta Prutului; unii dintre autorii basarabeni se deplasau peste Prut, întrețineau relații prieteneşti cu confrații de breaslă, îşi tipăreau scrierile în publicații periodice româneşti, îşi editau acolo cărțile (C.Stamati, P. Pruncu); în Basarabia pătrundeau adeseori publicații periodice şi cărți ce se tipăreau la Iaşi, Bucureşti, Cernăuți.

Totodată, istoria şi literatura română erau în centrul atenției literaților ruşi, care în virtutea anumitor circumstanțe au nimerit în Basarabia; aici se răspândeşte presa periodică, literatura artistică şi ştiințifică în limba rusă. Unii scriitori basarabeni au făcut studii superioare sau speciale în instituțiile de învățământ din Sankt-Petersburg, Moscova, Harkov, Odessa.

Astfel, Basarabia devine o zonă de contact şi de interferență a culturilor.

Scriitorii basarabeni au fost primii care au tradus, au adaptat şi prelucrat din literatura rusă. Constantin Stamati, Alexandru Donici, Victor Crăsescu, Alexei Mateevici, ca să ne limităm la unele dintre personalitățile de seamă, au fost printre cei mai activi popularizatori ai operelor lui A. Puşkin, I. Krâlov, G. Derjavin, V. Jukovski şi ale altor scriitori ruşi de valoare.

Alecu Donici şi Costache Negruzzi, în biografia căruia Basarabia ocupă un loc însemnat, au fost acei care au realizat traducerea integrală a scrierilor lui Antioh Cantemir "Satire şi alte poetice compuneri", tipărite la Iaşi în 1844. Editarea acestui volum, apărut în 1858 într-o nouă ediție, a constituit un eveniment remarcabil în literatura română şi a avut o influență deosebită asupra dezvoltării ei ulterioare.

Despre impactul pe care l-a avut aflarea lui C.Negruzzi în Basarabia scria V.Alecsandri: "O oprire destul de lungă în Basarabia şi Rusia de Sud punându-l în relație cu vestitul poet Puşkin, gustul său

© Vasile Ciocanu, 1999.

pentru literatura modernă se afirmă încă mai mult şi ca prin un efect magic el se trezi deodată cu o avere bogată de idei nouă, de poezii armonioase şi de stil curat...".

Unele scrieri reprezentative din literatura română şi creaţii folclorice româneşti au apărut, în parte prin eforturile scriitorilor basarabeni, în publicaţiile periodice ruseşti din Chişinău, Moscova, Sankt-Petersburg, Odessa. Poetul Aleksandr Puşkin, exilat în Basarabia (1820-1823), a valorificat într-o serie de poezii şi poeme, în povestirea "Kirjali" motive şi subiecte din folclorul românesc, iar prozatorul Aleksandr Veltman, care s-a aflat în serviciu în Basarabia timp de aproape zece ani (1818-1828), şi-a scris cea mai mare şi cea mai valoroasă parte a operei abordând tematica locală basarabeană. Spre sfârşitul secolului în peregrinările sale a poposit în sudul Basarabiei Maksim Gorki, care a creat o serie de povestiri de sorginte romantică, inspirate din legendele şi cântecele auzite prin părţile de la Dunăre, iar cunoscutul prozator ucrainean Mihail Koţiubinski, care a participat în anii 1892-1895 într-o comisie pentru combaterea filoxerei în Basarabia, a creat pe baza impresiilor din viaţa satului basarabean câteva povestiri, inclusiv "Pentru binele obştesc " (1895), una dintre cele mai valoroase opere ale sale, Olga Nacco, soţia istoricului Alexis Nacco, rusoaică de origine, şi-a scris majoritatea schiţelor şi povestirilor, tipărite la Chişinău şi Odessa, în ruseşte, valorificând subiecte din viaţa satului basarabean, cu precădere de la sfârşitul sec. al XIX-lea, cu obiceiurile şi tradiţiile locuitorilor lui.

Contactele nemijlocite dintre oamenii de creaţie, familiarizarea scriitorilor basarabeni cu literaturile rusă şi ucraineană au determinat anumite orientări în activitatea lor, care au coincis uneori cu tendinţele dezvoltării literaturii noastre în ansamblu. Este semnificativ faptul că, deşi în limba rusă, Alexandru Hâjdeu şi fratele său Boleslav elaborează şi publică încă în anii '20-'30 ai sec. al XIX-lea în revistele "Vestnik Evropî", "Molva", "Sân otecestva i Severnâi arhiv", o serie de nuvele inspirate din istoria şi folclorul românesc, opere care anticipează preocupări similare ale scriitorilor din dreapta Prutului, inclusiv programul revistei "Dacia literară" a lui Mihail Kogălniceanu.

În genere, de numele unor reprezentanţi ai cunoscutelor dinastii de oameni de litere şi de ştiinţă din Basarabia: Hâjdeu, Donici şi Stamati sunt legate cele mai importante realizări în dezvoltarea culturii şi literaturii în spaţiul dintre Prut şi Nistru. Descendent al unei vechi familii de nobili din Principatul Moldovei, care a fost nevoită să emigreze la sfârşitul sec. al XVII-lea în Polonia, Tadeu Hâjdeu, reprezentând a cincea generaţie "poloneză", se stabileşte pe la 1814 în Basarabia, pe ocina strămoşilor săi - satul Cristineşti din judeţul Hotin. Cunoscut în timpul vieţii, mai ales prin traducerile sale din dramaturgia lui August von Kotzebue, editate parţial la Luţk în 1803, Tadeu Hâjdeu şi-a continuat aici rodnica activitate scriitoricească în limba polonă, lăsând o moştenire literară încă insuficient valorificată. Dintre fiii acestuia, Alexandru Hâjdeu, cu studii la Universitatea din Harkov şi, se pare, München şi Heidelberg, s-a manifestat ca om de înaltă cultură şi cu preocupări variate (istorie, jurisprudenţă, folcoristică, literatură, lingvistică, filosofie, biologie ş.a), dar care în condiţiile Basarabiei nu şi-a putut valorifica potenţele creatoare (unul dintre cercetători îl caracteriza drept "o prefigurare spectaculoasă a personalităţii lui B.P. Haşdeu").

Fiul lui Alexandru, B.P. Hajdeu, după o scurtă şi intensă activitate literară în limba rusă, în 1857 se stabileşte la Iaşi, unde s-a impus în puţin timp în noul anturaj cultural drept un scriitor şi savant de prima mărime.

Anterior se stabilise peste Prut, la 1835, Alecu Donici, mai târziu au procedat la fel V. Crăsescu, D. Moruzi, Gh. V. Madan ş.a. Fiecare dintre ei venea în literatură cu propria sa experienţă de viaţă şi de creaţie, puternic marcată de cultura şi literatura rusă.

Un produs specific al mediului cultural basarabean a fost prozatorul şi dramaturgul Constantin Stamati-Ciurea (1828-1898), fiul poetului Constantin Stamati. Personalitate de formaţie enciclopedică, asemenea lui Alexandru Hâjdeu, acesta a făcut studii la Paris, cunoştea şi scria în limbile rusă, franceză, germană. Deşi unele dintre scrierile lui vădesc influenţa romanticilor apuseni, în speţă a celor germani, principalele componente care au lucrat la formarea personalităţii sale scriitoriceşti ţin de anturajul local, basarabean. Rămas, însă în Basarabia şi redactându-şi scrierile în ruseşte, el n-a putut ieşi din cadrul provinciei literare, deşi nu i-a lipsit talentul şi a editat mult la Chişinău şi Odessa. Iar atunci când s-a ivit posibilitatea, spre sfârşitul vieţii, să-şi tipărească operele în româneşte la Cernăuţi, unde au apărut în mai multe volume, scrierile sale nu s-au putut integra procesului literar românesc.

Un destin literar nerealizat până la capăt a fost şi acela al lui Vasile Laşcov (1861-1932) - poet, dramaturg, filosof şi publicist de valoare, care şi-a tipărit principalele scrieri în rusește la Sankt-Petersburg, Moscova şi Odessa în ultimele decenii ale sec. al XIX-lea.

Scriitorii basarabeni din sec. al XIX-lea au activat într-un mediu cultural specific, de frontieră. Într-un cadru propice muncii creatoare acest fapt nu poate fi o piedică în afirmarea talentelor veritabile. Alta este însă situaţia când are loc limitarea, încălcarea drepturilor omului de creaţie de a scrie şi a tipări în limba sa maternă, fiind impus de împrejurări să creeze într-o altă limbă decât cea pe care o simte mai bine şi e mai accesibilă cititorului căruia îi este adresată opera. Parcă îl auzim şi astăzi pe Stamati-Ciurea tânguindu-se: "N-am în patria mea nici un institut naţional, nici o şcoală poporală măcar; am fost şi sunt o insulă solitară în imensul ocean al slavismului. Mai mult nu zic".

În pofida politicii de denaţionalizare şi rusificare a populaţiei băştinaşe din Basarabia, iar în legătură cu aceasta limitarea şi interzicerea de către autorităţile ţariste a utilizării limbii române în instituţiile de stat, apoi în şcoală, iar într-o anumită perioadă şi în biserică, contactele dintre culturi şi literaturi din această zonă periferică, de frontieră prezintă unele exemple de asimilare creatoare reciprocă de către reprezentanţii culturilor contactante a valorilor create în cadrul uneia sau celeilalte dintre aceste culturi naţionale. În orice caz, scriitorii români din Basarabia, în măsura talentului lor şi în condiţiile în care le-a fost dat să activeze, au manifestat un interes constant şi au lucrat activ în direcţia valorificării şi popularizării literaturii ruse şi, parţial, a celei ucrainene în mediul cultural românesc.

Luminiţa Drumea

UN MODEL DE TOLERANŢĂ INTERETNICĂ: LIPOVENII DIN DOBROGEA

Probabil, una din cele mai acute, complicate şi enigmatice probleme ale acestui sfârşit de secol XX o constituie problema naţională. Deşi s-a aflat în repetate rânduri în centrul atenţiei unor minţi din cele mai luminate ale secolului, chestiunea aşa şi a rămas nerezolvată în esenţa ei. Ce înseamnă sentiment naţional? Instinctul neamului? Sau apartenenţa la o anumită cultură? Împărţirea agresivă şi ostilă a indivizilor între minusculul "ai noştri" şi majoritatea covârşitoare a " celorlalţi"? Sau tendinţa de a se autodetermina şi de a exprima propria esenţă si propria profunzime?

Exprimate în mod liniar, simplist, lozincard, aceste probleme au devenit nu o singură dată cauza unor grele şi prelungite conflicte. Desigur, şi în cazul multor altor fenomene şi evenimente istorice, problema naţională e greu de separat de interesele generale de stat, de problemele politice, economice, de clasă şi de grup. Cu toate acestea, se poate afirma cu certitudine că componenta naţională, dacă nu era întotdeauna principala, apoi neapărat constituia o coordonată esenţială a majorităţii absolute a evenimentelor care s-au succedat pe parcursul întregului secol XX.

În legătură cu aceasta pentru ştiinţă (vorba nu e numai despre etnografie, dar şi despre politologie, psihologia socială etc.) un interes aparte reprezintă experienţa şi modelele de convieţuire în comun - în pace şi bunăînţelegere – a diferitelor etnii şi naţionalităţi în cadrul statelor europene polietnice. Avem în vedere, în primul rând, acele frânturi şi secvenţe etnice, care s-au integrat paşnic şi armonios în viaţa social-politică şi culturală a patriei lor adoptive, fără însă a renunţa şi a pierde din esenţa şi tradiţiile fundamentale ale patriei istorice. Unul din exemplele pozitive de acest fel (de altfel nu prea numeroase) îl constituie soarta lipovenilor din România.

Creştinii ruşi de rit vechi (staroobreadţî) – românii îi numesc lipoveni – au venit pe teritoriul României la începutul sec. al XYII-lea. Cauza care i-a determinat să se strămute pe aceste locuri au fost divergenţele bisericeşti şi religioase care au apărut în Rusia pe la mijlocul sec. al XYII-lea o dată cu venirea la cârma mitropoliei Novgorodului a mitropolitului Nicon. Patriarhul a efectuat reforma în

© Luminiţa Drumea, 1999.

biserică, care introducea reguli unice pentru realizarea serviciului divin şi editarea cărţilor religioas Nu toţi au căzut de acord cu înnoirile propuse de el. Cei care s-au declarat împotrivă, au fost num "rascolnici" (schizmatici) şi supuşi unor persecuţii aspre. Salvându-se de persecuţii, creştinii de vechi evadau din Rusia şi se împrâştiau în diferite colţuri ale lumii. O parte din ei au ajuns în Româ Nou-sosiţii asimilau pământuri bogate şi roditoare. Lor li se permitea să aibă lăcaşurile lor de rugăciu (biserici), să facă slujba în limba maternă, conform propriului statut. Statul îi ellibera de plata u impozite mari.

În felul acesta, aflându-se departe de baştina istorică, aceste enclave ruseşti îşi păstrau cultu şi limba maternă. Poveştile, cântecele, legendele, transmise de la bunei şi străbunei, s-au perpetuat timp, prezentând în sinea lor un vădit interes istoric şi cultural. In momentul de faţă există şi realizează un întreg program de studiere a vieţii şi bogăţiei spirituale ale minorităţilor naţiona program, de realizarea căruia se ocupă Academia Română şi unele catedre universitare.

E cât se poate de firesc şi explicabil faptul că lipovenii, care timp de aproape trei secole s-a aflat într-un alt mediu decât cel naţional, însă şi-au păstrat nealterate limba şi cultura tradiţiona prezintă un interes doesebit pentru oamenii de ştiinţă: etnografi, politologi, sociologi etc.

De remarcat că ideologia comportamentului rebelilor reliigioşi de rit vechi a fost formula chiar atunci de către atamanul cazac Ignatie Nekrasov, care se afla în fruntea cetelor de refugia Sensul acestei ideologii consta în aserţiunea că ruşii rupţi de la matca lor istorică trebuie singuri să elaboreze modul de existenţă şi de supravieţuire, ţinând cont de noile condiţii social-istorice şi spiritua oferite de noile circumstanţe istorice.

Rara capacitate a lipovenilor de a-şi păstra autoidentificarea a fost observată şi evidenţiată multă pătrundere şi entuziasm de către celebrul filosof şi scriitor rus K.Leontiev, care timp de doi a s-a aflat în Tulcea în calitate de vice-consul. Tulcea, pe atunci (jumătatea sec. al XIX-lea) era consider oraşul cel mai important din Dobrogea. Aici locuiau, alături de români, turci, tătari din Crimee cerchezi, bulgari, greci, polonezi, germani, ruşi etc. In situaţia aceasta polietnică şi socialmente neunita creştinii ruşi de rit vechi nu s-au lăsat antrenaţi în dispute şi acţiuni interetnice distorsioniste, făcâ totul ca să se adapteze la situaţie şi să excludă conflictele păgubitoare. În parte K.Leontiev se refe la faptul că lipovenii au respins orice încercare de a fi atraşi în diferite situaţii conflictuale revoluţionare, cum a fost cazul cu emisarii lui A.I.Herţen, care le propuneau să se implice în activităţi revoluţionare din Rusia

În baza experienţei enclavei lipovenilor din Dobrogea s-ar putea face unele observaţii concluzii de ordin mai general. Mai întâi, se face evidentă conştientizarea, pe de-o o parte, a propri identităţi şi sinevalori a etniei enclavei şi recunoaşterea, pe de alta, a dreptului deplin al etniei alături (nu numai a celei majoritare) de a avea propriul destin şi propria identitate. În al doilea rând acordarea de către stat a condiţiilor egale şi suficiente pentru toate etniile conlocuitoare din zon Lipovenii au renunţat la orice activitate politică, optând însă pentru libertatea confesională şi drepturi la limbă şi tradiţii. Munca, slujirea lui Dumnezeu şi conservarea spiritualităţii sunt cei trei piloni bază din comportamentul lipovenilor dobrogeni care i-au ajutat să supravieţuească în istorie. Orienta spre pace, înţelegere şi conservarea valorilor sufleteşti, lipovenii creau un anturaj specific de comunica şi colaborare sinceră şi de durată cu cei din jur.

În timpul unei expediţii folclorice, pe care am avut fericirea s-o efectuez la începutul anil '90, am constatat că situaţia, tabloul general din zona or. Tulcea au rămas, în fond, neschimbate ca în vremea lui K. Leontiev. Îmi amintesc despre o întâlnire pe care am avut-o într-o biserică ce numea Sfânta Paraschiva. Întâlnirea a avut loc în ajunul sărbătorii Sfânta Maria. În curtea biseri erau în toi lucrările pregătitoare către acest eveniment. Toate femeile erau îmbrăcate în costum naţionale ruseşti: în coftiţe şi în fuste lungi şi largi, încinse cu brâie special înfrumuseţate cu fel de de broderii. Pe cap aveau batise; ele măturau ograda, pregăteau diferite bucate ruseşti.

Episcopul Emenia a relatat despre traiul lipovenilor din Dobrogea: "Nimeni nu-i împiedică ruşi (lipoveni) să-şi construiască biserici, să slujească în linia tradiţiilor creştinilor de rit vechi, vorbească în limba maternă; însă lipovenii nu există izolaţi de lumea înconjurătoare. Dimpotrivă. participă activ în viaţa regiunii şi a ţării, pe care o iubesc şi pe care o consideră drept adevărata şi re lor Patrie (spre deosebire de Patria istorică)".

Aceleaşi gânduri exprimau mulţi lipoveni de rând. "Dorim foarte mult să mergem în Rusia, în ospeţie, să vedem unde au trăit strămoşii noştri. Dar să plecăm pentru totdeauna, nu dorim. Patria noastră e România. Aici ne-am născut, aici vom muri".

Lipovenii în masa lor vorbesc curent şi în egală măsură atât limba rusă, cât şi limba română. Sunt printre ei mulţi reprezentanţi ai muncii intelectuale: medici, profesori, învăţători, pictori, muzicanţi etc. Din satul lipovenesc Jurilovca şi-a luat calea în lumea artelor vedeta scenei de operă, laureată a numeroase concursuri internaţionale, cântăreaţa Iulia Isai.

Aşadar, cei trei sute de ani de convieţuire paşnică a lipovenilor minoritari cu etnosul majoritar, pot servi drept model de comportament interetnic tolerant şi civilizat. Integrându-se plenar în viaţa localnicilor şi a Patriei adoptive, ei şi-au păstrat vii memoria şi tradiţiile naţionale. Cât de actuale sună cuvintele aceluiaşi K.Leontiev, la care ne-am mai referit pe parcursul prezentei expuneri: Ce înseamnă etnicul şi naţionalul? Avem un singur cer şi un singur pământ. Care e cauza că noi suntem atât de diferiţi? Ce ar trebui să întreprindem ca această diversitate să devină izvor de bucurii, temelie de consolidare şi prilej fericit de îmbogăţire reciprocă!?

PLAI NATAL

Ion Gumenâi

ORAŞUL HOTIN

Încercarea de a expune evoluţia istorică a târgului Hotin, ca şi, de fapt, a celorlalte târgu moldoveneşti, este îngreuiată de la început de lipsa informaţiei documentare. Reconstituirea origini ca şi a evoluţiei ulterioare a aşezării, sunt condiţionate de existenţa unor evenimente mai importan care s-au produs şi au avut rezonanţă în memoria colectivităţii.

Cunoaşterea procesului de dezvoltare a oraşelor din Ţara Moldovei, fiind ştiută însemnătate lor economică şi socială, este foarte importantă pentru întregirea istoriei unor regiuni aparte şi, i general, a istoriei întregului spaţiu est-carpatic.

Interesul faţă de oraşul Hotin creşte şi datorită aşezării sale geografice. Hotinul era situat p drumul comercial care lega Marea Baltică cu Marea Neagră, pe aici erau transportate toate mărfuril din nord, de aceea importanţa lui în sistemul economic al Ţării Moldovei era deosebită. În localita s-a constituit şi o vamă, care aducea venituri considerabile în vistieria statului, sporind şi mai mu importanţa ei. În sfârşit, nu ultimul rol l-a jucat iarmarocul din apropierea aşezării. Aici erau vându o bună parte din produsele obţinute în ţară. La Hotin se concentrau mărfurile, pe care negustorii l duceau spre nord.

Până la momentul de faţă târgul Hotin n-a constituit obiectul de studiu al specialiştilor, informaţii necesare pentru elaborarea acestui articol fiind culese din lucrările care se referă sau la istoria oraşelo moldoveneşti în general, sau la organizarea administrativă a Ţării Moldovei. Printre acestea a menţiona lucrările lui C. C. Giurescu[1] , Al. Andronic[2] , N .Stoicescu[3] , D. Ciurea[4] , N. Grigoraş[5] s.

Materialul bibliografic pe care l-am avut la dispoziţie era, bineînţeles, insuficient pentru reconstituire cât mai deplină a evenimentelor, de aceea au mai fost consultate şi o serie de colecţii documente[6] , precum şi unele izvoare narative[7] .

Hotinul face parte din numărul oraşelor apărute înainte de întemeierea statului. Nu ştim cât documentată este informaţia prezentată de P.Codiţă[8] şi Z. Arbure[9], conform căreia oraşul Hotin a fo întemeiat de genovezi în sec. X. Cert însă este faptul că fortificaţia a existat până la apariţia aşezăr care s-a dezvoltat sub zidurile apărătoare ale fortăreţei.

După cum s-a menţionat, oraşul Hotin a fost întemeiat pe un loc important la vadul Nistrului, unde trecea drumul comercial, care lega Marea Baltică de Marea Neagră. Alexandru I. Gonţa este părerea că pe aici trecea drumul ce lega Rusia cu Cetatea Albă, care venea de la Novgorod şi Psk prin Braţlau şi Atachi, unde se împreuna cu cel ce venea de la Liov prin Hotin, şi de aici pe val Nistrului, prin Soroca, Orhei şi Tighina ducea spre Cetatea Albă sau Cafa [10]. Mai târziu va apărea alt drum, ce venea, de asemenea, din Polonia, dar de la Hotin străbătea, rând pe rând, oraşele Doroh Botoşani, Hârlău, Iaşi, Vaslui, Bârlad, Tecuci, terminându-se în Galaţi, care va fi numit *drum moldovenesc* [11]. Deci, aflându-se pe o atât de importantă arteră comercială, oraşul se va dezvol repede şi va juca un rol important în viaţa economică a statului.

Tezaurul monetar descoperit la Hotin, compus din peste o mie de monede, datând din a doi jumătate a sec. al XII-lea şi începutul secolului următor, este un argument indirect, care demonstrea că la mijlocul sec. al XIII-lea aici exista o aşezare de tip urban [12].

© Ion Gumenâi, 1999.

Cea mai veche menţiune despre oraşul Hotin se conţine într-o sursă documentară în limba italiană din 15 februarie 1310, care aminteşte de un episcop catolic la Hotin. Prezenţa acestui episcop aici nu trebuie să ne mire, pentru că tradiţia de a avea la Hotin un sediu episcopal s-a menţinut până târziu. Pe harta Moldovei, alcătuită de G. Reichersdorf în baza informaţiilor obţinute în Moldova în anii 1527–1528, oraşul este reprezentat prin două turnuri: unul din ele având deasupra cruce, alături aflându-se legenda: „Choszym episc." Acelaşi simbol a fost întrebuinţat şi pentru indicarea localităţii Cameniţa, legenda conţinând informaţia: „Camenez episc". La Hotin, într-adevăr, a existat o biserică catolică, dar ea niciodată nu a fost ridicată la gradul de episcopie [13]. Prezenţa unui episcop la Hotin în 1310 ne face să credem că aşezarea începe să se dezvolte de pe atunci.

Următoarea menţiune despre oraşul Hotin o găsim în *Lista oraşelor ruseşti îndepărtate şi apropiate*, alcătuită între anii 1387 şi 1392. Lista oraşelor bulgare şi valahe se încheie cu „Hotinul pe Nistru" [14]. În documentele interne târgul Hotin este amintit pentru prima dată în izvoarele lui Alexandru cel Bun, la 1400, ca important punct de vamă [15].

Constituirea drumurilor comerciale a făcut ca Hotinul să devină un important punct de vamă, înflorirea târgului fiind strâns legată de ea. Taxele vamale pentru importul, exportul mărfurilor de tranzit plătite de negustorii străini şi autohtoni erau principalele surse de venituri ale ţării. Alături de Suceava, care avea şi dreptul de a depozita mărfurile, vămile marginale din partea domnilor moldoveni s-au bucurat de o atenţie deosebită. Între acestea, cele pentru Polonia, de la Hotin şi Cernăuţi, au avut, cel puţin în secolul al XV-lea, un regim preferenţial.

Până la Alexandru cel Bun în târgurile şi vadurile Moldovei erau aplicate patru sisteme vamale deosebite, după regiune [16]. Alexandru cel Bun le desfiinţează, instituind un sistem vamal unic. După modelul tătărăsc, vama era percepută pe cap de vită sau povară, dar şi pe valoarea curentă a mărfii în locurile de vămuire [17].

Centrele vamale erau împărţite după localităţile în care urma să se perceapă vama – în vămi de hotar, vămi de strajă, vămi de vad, vămi mari şi mici şi vămi locale [18]. Taxele diferă nu numai de la marfă la marfă, ci şi în funcţie de calea comercială pe care treceau negustorii. Comparând deci taxele după mărfuri şi căile comerciale pe care le foloseau negustorii, se poate concluziona că cea mai avantajoasă era cea care ducea în Polonia, fie pe la Hotin, fie pe la Cernăuţi [19]. Din această cauză, cele mai multe cirezi de boi erau vândute în Polonia. Cirezile treceau mai mult pe la Hotin, unde era vama cea mare. Vameşii uneori erau români, uneori greci italinizaţi din posesiunile veneţiene (Raguza, de pildă). Oameni bogaţi, ei făceau uneori negoţ pe seama lor [20]. Vama şi vameşii erau supuşi nemijlocit pârcălabilor ţinutali.

În anul 1408, Alexandru cel Bun acorda privilegiu comercial liovenilor. Pe lângă oraşele Iaşi, Cernăuţi, Dorohoi, Tighina, Cetatea Albă, Baia, Bacău, Trotuş, Suceava, Siret, Hârlău este amintit şi Hotinul [21]. Acelaşi domn, la 1418, aduce în Moldova 3000 de familii armeneşti, cunoscută fiindu-le faima de negustori buni, pe care le stabileşte în şapte oraşe moldoveneşti şi anume: Suceava, Cetatea Albă, Galaţi, Vaslui, Botoşani, Dorohoi şi Hotin [22]. Scopul pe care îl urmărea Alexandru cel Bun era de a intensifica comerţul moldovenesc, deoarece comerţul avea pentru vistieria ţării o mare importanţă.

Privilegiul dat de Alexandru cel Bun este întărit la 18 martie 1434 [23] de Ştefan al II-lea fără de nici o schimbare. Petru Aron confirmă la 15 ianuarie 1456 [24] privilegiile date de înaintaşii săi însă fără să specifice localităţile şi vămile ce trebuie plătite.

La 1459 aprilie 4 este încheiat tratatul moldo-polon de la Overhelăuţi. Conform acestui tratat, Ştefan cel Mare, afară de o serie de stipulaţii, ceda cetatea şi vama Hotinului, Poloniei, mai bine spus, o lăsă în stăpânirea polonezilor şi permitea ostaşilor din garnizoana polonă a cetăţii să iasă în târg pentru a-şi procura produsele necesare [25]. Către 1462, atât cetatea, cât şi vama vor fi retrocedate de poloni moldovenilor. De numele lui Ştefan cel Mare mai este legat un eveniment. La 1493, Teodor Mărişescu de la mănăstirea Neamţ, din porunca lui Ştefan cel Mare, scrie un *Tetraevanghel* cu miniaturi. Domnul va dărui această carte bisericii Adormirea Maicii Domnului din târgul Hotin [26].

N. Iorga afirmă că Hotinul, ca şi Cernăuţii, pe la 1500 cu două biserici, ca şi Neamţul din Apus, ca şi Soroca şi Orheiul, era numai o cetate şi o vamă, un *podgrad*, un oraş sub zidurile cetăţii se întemeia mai târziu [27]. Antonio Verancsis, călătorind prin Moldova, scria: „Oraşe nu sunt deloc în acele ţări şi nici o civilizaţie orăşenească şi nici clădiri mai impunătoare. În Moldova sunt doar trei

cetăți de piatră – Suceava, reşedința domnească, apoi Hotin şi Neamț, acesta aşezat la granița secuilor, iar celălalt la granița cu Polonia“ [28], ceea ce, firește, nu corespundea realității. În ce privește teza emisă de N. Iorga, contraargumentele sunt date mai sus, chiar în tratatul de la Overchilăuți, amintit mai înainte: în afară de vamă şi cetate se vorbeşte şi de *opidum*, deci de oraş.

Referitor la afirmația lui Antonio Verancsis, considerăm că ea se datorează anumitor realități ale epocii. Se ştie că, în comparație cu oraşele din Europa de Vest, oraşele sau târgurile de pe teritoriul Țării Moldovei sau al Țării Româneşti erau cu mult mai mici. Probabil, din aceste considerente călătorul a făcut astfel de consemnări.

Spre sfârşitul domniei, Ştefan cel Mare îşi schimbă radical politica față de Polonia. Relațiile încordate se vor menține şi pe timpul lui Bogdan Vodă cel Orb. Înrăutățirea relațiilor moldo-polone a influențat nefast asupra comerțului cu Polonia şi a dus la o oarecare stagnare a dezvoltării Hotinului.

Venirea la putere a lui Ştefan cel Tânăr a schimbat cursul politic față de Polonia. Liniştea la hotarul de nord al țării a fost consolidată prin tratatele de pace semnate la 2 decembrie 1517, 9 martie şi 4 mai 1518 şi 7 august 1519, discutate între împuternicitul Poloniei, Krupenski, şi împuternicitul Moldovei, Luca Cârje. În dezbaterile care au avut loc, delegații celor două țări erau preocupați de uşurarea şi ocrotirea comerțului şi de litigiile de frontieră. Prin ultimul tratat s-au statornicit comisii anuale de hotar la Sfânta Treime, pe malul Nistrului în fața cetății Hotin, urmând ca peste două săptămâni să se întâlnească la Colacin [29].

O importanță mare în acea perioadă aveau iarmaroacele, care erau locuri de desfacere a mărfurilor. La iarmaroace participau atât negustorii țării, cât şi negustorii străini. Nu orice oraş putea organiza iarmaroace, pentru aceasta fiind nevoie de consimțământul domnului.

După cum este cunoscut, în vara anului 1558, din cauza înrăutățirii relațiilor cu Polonia, Alexandru voievod a închis drumul comercial ce trecea pe la Cernăuți şi Sniatyn, mutând iarmarocul de la Şipeniț la Hotin. Un document emis mai târziu, la 8 ianuarie 1579, arată că: „din vechime locul nundinilor era în Botoşani, mai în urmă negustorii îşi aleseră o localitate mai aproape de hotar, anume în Şipeniț şi în satul Lenceşti, iar apoi Alexandru vodă şi [...] Ion vodă mutară târgul tocmai la Hotin“ [30]. Acest act pe de o parte, confirmă că Alexandru a adus iarmarocul la Hotin, astfel, creându-se impresia că el este primul domn care a făcut acest lucru. Însă analiza mai amănunțită a evenimentelor ne duce la altă concluzie. La 19 iulie 1558, Sigismund August se adresa lui Alexandru Lăpuşneanu să nu închidă drumurile şi să nu transfere iarmarocul la Hotin, dar voievodul procedează invers. Sigismund se adresează sultanului, rugându-l să soluționeze această problemă; acesta însă ar fi cerut regelui polon ca „bâlciul organizat la Hotin să fie lăsat să existe şi în vremea lui aşa cum a fost şi mai înainte să vină aici lume şi din străinătate“ [31]. Câtva timp mai târziu, la 1560, bistrițenii îi cereau lui Alexandru voievod organizarea mai multor iarmaroace de vite, de unde ei ar putea să le cumpere. Ca urmare apare privilegiul din Hârlău, din 17 septembrie 1561, în care, printre altele, domnul arăta că nu din inițiativa lui se țineau la Hotin şapte iarmaroace [32].

În altă ordine de idei, dacă iarmarocul de la Hotin a fost înființat abia la 1558, el nu putea să aducă la 1561 un venit de 10000 galbeni. Tocmai din această cauză, după cum afirmă N. Iorga, Albert Laski, susținătorul lui Despot vodă, ceru în schimb şi căpătă Hotinul pentru valoarea pe care i-o dădea iarmarocul, de la care se obținea un venit anual de 10000 galbeni [33].

Aceste din urmă mărturii dovedesc clar că iarmarocul de la Hotin a existat şi înainte de domnia lui Alexandru Lăpuşneanu, apariția lui fiind posibilă încă în prima jumătate a sec. al XVI-lea. Problema constă în faptul că în anumite perioade iarmarocul putea fi strămutat, după cum am văzut, când la Botoşani, când la Şipeniț şi Lenceşti, când la Hotin.

Nu putem să mergem mai departe fără să amintim aici că, începând cu prima domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu, vânzările şi cumpărăturile domneşti pe credit la Liov şi la iarmaroacele de la Hotin, Cernăuți, Colomeea, Sniatyn devin curente, relațiile comerciale şi de credit moldo-polone cunoscând o substanțială dezvoltare datorită interesului special de mare negustor al domnului moldovean. Atenția acordată de conducătorii Țării Moldovei şi de cei ai Poloniei bâlciurilor de hotar, unde plata datoriilor se putea amâna de la un iarmaroc la altul, se explică prin veniturile ce rezultau din încasarea vămilor şi prin posibilitatea încheierii de către unii domni ai Țării Moldovei a unor tranzacții comerciale de anvergură [34].

Aceste tranzacţii însă generau şi diferite conflicte. Aşa, de exemplu, la 1566, Melichior Hase, unul din cei mai mari negustori lioveni, fu dat în judecată de Alexandru Lăpuşneanu pentru datoria de 418 galbeni ungureşti pe care-i datora din 1561, când cumpărase nişte boi la iarmarocul de la Hotin. Lioveanul arată însă la proces că a plătit suma de 200 de galbeni lui Crăciun postelnicul, fratele lui Nicoară, vameşul de Hotin, de la care cumpărase boii, iar când trebuia să-i dea restul sumei, acesta din urmă fu arestat de Despot [35]. Un alt proces are loc la 7 martie 1570, când Costea, românul din Hotin, se judecă cu Agneta, văduva lui Stanislav Dolinschi, pentru o datorie de 270 de florini pentru nişte boi. Agneta este considerată însă achitată, deoarece se constată că satul ei nu i-a lăsat nimic moştenire [36].

La scurt timp după revenirea lui Alexandru Lăpuşneanu în domnie iarmarocul de la Hotin este iarăşi transferat la Şipeniţi şi Lenţeşti. Nu ştim care au fost cauzele, dar în octombrie 1564 Soliman îi scria regelui polon că Alexandru „a suprimat iarmarocul pe care îl orânduise lângă Hotin şi, conform cu scrisoarea noastră împărătească, starea lucrurilor va trebui menţinută fără nici o schimbare aşa cum a găsit-o“ [37].

Deci Alexandru Lăpuşneanu se conformă ordinului sultanului şi transferă iarmarocul de lângă Hotin, nu pentru mult timp, deoarece la 1572 în scaunul Ţării Moldovei este instaurat Ion vodă, care readuce bâlciul iarăşi în regiunea Hotinului[38].

La 1579, Petru Şchiopul schimbă iarăşi locul iarmarocului, stabilindu-l din nou la Şipeniţi şi Lenţeşti. După plecarea lui Petru voievod din domnie, iarmarocul se ţine iar la Hotin. În 1592, vameş de Hotin, unde erau „venituriile cele mai îmbelşugate“, era Andrei Damilo sau Da Milo. Din actele păstrate de la acesta se vede că la 21 august, la Hotin, se ţinea un târg care dura cel puţin 10 zile,la el participând negustori evrei, poloni şi alţi străini. În afară de acest târg se mai ţinea un iarmaroc, care, de asemenea, aducea mari venituri. N. Iorga, referindu-se la acestea din urmă, scrie că numai arenda vămii din Hotin ajungea la 80000 de taleri pe an. Mai mult decât atât, el arată că în acea perioadă numai vama de la Iaşi putea să stea alături de veniturile pe care le aducea Hotinul [39].

Iarmarocul continuă să fie organizat la Hotin şi în secolul următor. Iată cum descria Gaşpar Graţiani desfăşurarea unui astfel de târg: „De aci, din Moldova, se scoate un număr mare de boi, cu carnea cărora se hrănesc, în mare parte, nu numai populaţia din Ungaria şi Rusia, ci şi polonii, germanii şi chiar Italia, mai ales, cetatea Veneţia. În Moldova se ţin de şapte ori pe an iarmaroace de boi (*Graţiani aminteşte de fapt, de iarmarocul de la Hotin* – subl. n.), unde vin un mare număr de negustori, care stau în câmpii întinse. Sunt aduşi foarte mulţi boi şi preţul lor trece rareori de trei galbeni de cap de vită. Negustorii se sfătuiesc între ei asupra preţului unui cap şi, după ce s-au înţeles, toată această mulţime de boi se vinde în câteva ceasuri şi este dusă în diferite regiuni. Boierii care cresc vite obţin câştiguri foarte mari şi chiar domnul, care obişnuieşte să vândă un număr de boi în fiecare an, de pe moşiile lui, se îmbogăţeşte foarte mult, în afară de veniturile pe care le încasează separat din ţinerea acestor iarmaroace“ [40].

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, din cauza deselor conflicte între poloni şi otomani, importanţa comercială a Hotinului scade. Nu putem vorbi însă despre decăderea totală a acestuia, deoarece, pe lângă iarmarocul de la Hotin, datorită numărului mare de vite, din secolul al XVIII-lea înainte, au început să se organizeze iarmaroace şi la Lipcani, şi Briceni.

Nu tot timpul însă hotinenii se supuneau voinţei domneşti. Astfel, la 1563, Despot vodă stabileşte impozit de un galben pe fiecare casă. Hotinenii se revoltă, Despot ieşind din încurcătură numai prin promisiunea de a-l pedepsi pe Barnovschi [41]. Pentru anul 1585, avem o informaţie despre Hotin venită de la un călător străin. François de Pavie menţionează că Hotinul este un oraş pe fluviul Nistru, pe malul căruia este aşezat şi un castel mic încins cu ziduri înalte de cărămidă, clădit după sistemul vechi [42].

La începutul sec. al XVII -lea, Hotunul îşi păstrează un timp importanţa sa. Astfel, oraşul este amintit în 1606 în *Catastiful de venituri din bani pentru albine şi pentru muncă şi pentru iliş şi pentru sulgiu*, întocmit din porunca lui Simion Movilă. În compartimentul în care sunt înregistrate veniturile de pe sulgiu, pe lângă ţinuturi sunt menţionate şi 27 de târguri din Moldova, printre care este şi Hotinul [43].

Luptele din toamna anului 1611, pentru înlocuirea lui Constantin Movilă, care se retrase la Hotin, şi intervenţia polonilor au împiedicat în mare măsură comerţul cu Ardealul şi Polonia, răsfrângându-se negativ şi asupra dezvoltării asupra dezvoltării oraşului. Tomaso Alberti, trecând la

1612 prin Moldova, scrie: „La ora a doua din noapte am ajuns la Hotin, ultimul oraş, dar tot ars şi prădat de poloni. Acolo pe malul fluviului este o cetate frumoasă aflată în stăpânirea polonezilor, care țin acolo o garnizoană ca zălog pentru 100000 de florini împrumutați domnului“ [44].

Astfel, pentru a revigora situația, din porunca lui Tomşa din 10 decembrie 1613, pârcălabii din Cernăuți, Hotin şi Soroca trebuiau să asigure şi să-i ajute pe negustori. Numai dacă ar evita aceste drumuri mari cu locuri de vamă, ei îşi vor primejdui mărfurile [45]. Nicolo Barsi din Luca, la 1633, afirma că în fața castelului se afla un orăşel, numit Hotin, locuitorii lui, cu toate că turcii erau stăpâni, erau cu toții moldoveni schismatici [46]. Patru ani mai târziu, Paolo Bonici scria că întreaga vamă a Moldovei se arenda vameşilor pe 35000 sau 40000 de scuzi şi aceştia puneau după aceea oameni de încredere în toate schelele, schelele principale fiind Galați pe Dunăre şi Hotin pe Nistru [47].

La 1646, oraşul Hotin era sărăcăcios şi nenorocit, cu case mici ca într-un sat, neîntâlnindu-se nici o casă mai mare [48]. Atunci când Vasile Lupu, sub presiunea lui Gheorghe Ştefan, se retrage la Hotin şi de aici, neprimind lupta, trece Nistru, târgoveții din Hotin, folosindu-se de moment, prădă carele în care domnul îşi ducea averea. Când însă Vasile Lupu se reîntoarce chemat de Timuş, “cetatea Hotinului nici n-au vrut să o dea târgoveții, cu pârcălabul lor Hâjdău, ori că au vrut aşe de credincioşi să hie lui Ştefan vodă care lucru n-aş crede, ori că s-au sfiit pentru jacuri ce făcusă târgoveții în carăle boierilor precum s-au pomenit” [49].

Conform unei mărturii din 1658, la Hotin făceau negoț nu numai negustorii. În acest an, Miron Costin şi Ioan Hăbăşescul, pârcălabi de Hotin, judecau pâra între soția răposatului Ştefan Taban cu Iane Grecul de Vişnovăț, ginerele lui Corotaşco, înaintea scaunului la Hotin, pentru nişte miere care au avut ei împreună să o neguțătorească şi anume 39 de poloboace [50].

În 1687, Hotinul se va revigora economic, din care cauză va fi amintit de un anonim olandez printre principalele oraşe ale Moldovei, ca Vaslui, Neamț, Cernăuți, Suceava [51]. Însă anii care vor urma nu vor aduce nimic bun pentru târgul din nordul Țării Moldovei. Începutul secolului al XVIII-lea anunță vremuri grele pentru Moldova. După ce, la 1713, turcii s-au aşezat în cetatea Hotin, iar la 1715 ținutul a fost transformat în raia, a căzut şi târgul sub administrația otomană, devenind, de fapt, centrul administrativ al raialei.

O dată intrat sub administrația turcă, a fost schimbată şi stema oraşului, care reprezenta un pândaş, cu una nouă, care avea ca simbol trei turnuri pe un câmp auriu, turnul cel din mijloc având în vârf o semilună, de care atârnau două paloşe încrucişate [52].

Istoricul târgului Hotin nu ar fi complet, dacă nu s-ar aminti aici şi de ocolul acestei localități. În general, suprafața oraşului moldovenesc n-a fost mare. Ne referim la vatra oraşului, adică la suprafața clădită. Vatra ocupa o suprafață redusă, deoarece numărul locuitorilor era mic. Oraşul nu depăşea câteva sute de gospodării - până la 1000. În afară însă de vatra oraşului, târgurile, întocmai ca şi satele, aveau fiecare hotarul lor. În general, hotarele târgurilor erau proprietate domnească. Târgoveții aveau numai în folosință pământul, pentru care plăteau dări şi prestau munci voievodului, proprietatea pământului rămânând a acestuia din urmă. De aceea, domnul putea dispune de ele după bunul său plac [53].

În ceea ce priveşte vechimea hotarelor târgurilor, ele sunt tot atât de vechi ca şi târgurile [54].

În afară de hotar şi vatră, târgul mai avea şi ocolul lui, adică o suprafață considerabilă, cuprinzând mai multe sate, situate de jur împrejurul târgului sau cetății. Prima mențiune a unui grup de sate atașate unui târg sau unei localități o întâlnim în documentul din 1428 decembrie 13 [55]. După părerea lui D. Ciurea, ocoalele sunt o influență ardeleană cu o rezolvare proprie [56]. Apariția ocoalelor se datorează existenței în târguri a curților domneşti, care trebuiau deservite. Printre oraşele care aveau curte se numărau: Bacău, Bârlad, Botoşani, Cotnari, Dorohoi, Hârlău, Hotin, Huşi, Iaşi, Piatra, Suceava, Şcheia, Ştefăneşti, Târgul Frumos şi Vaslui [57].

Totodată, în afară de ocoale de târguri, au existat şi ocoale de cetăți .Astfel, la 1586 martie 11, Petru Şchiopul întăreşte lui Andrei logofăt, pârcălab de Neamț, satele Clişcăuți, Socolul şi Zăvădinele ce sunt în ținutul Soroca şi satele Dancăuți, Vorniceni şi Tulbureni în ținutul Hotin [58]. În act se menționează că unele din aceste localități au fost domneşti şi au aparținut de ocolul cetății Hotin. Nu ştim dacă Dancăuții şi Vornicenii au aparținut de ocolul cetății, dar satul Tulbureni a făcut parte, mai mult ca sigur, din acest ocol, deoarece un document din 1630 <aprilie 29 – august 31, prin care Moise Movilă întăreşte lui Gligore Hruciu fost vornic acest sat, arata clar că el intra în componenta ocolului

cetății Hotin [59]. În afară de sus-numitul sat, din ocolul cetății mai facea parte și satul Dolineani, după cum se specifică în documentul din 1630 aprilie 29 [60].

Un alt document în care sunt menționate sate din ocolul cetății Hotin este cel din 1632 septembrie 19, prin care Alexandru Iliaș întărea lui Dumitrașco Șoldan mare spătar satele Nedibăuți și Vlădicina din ținutul Hotin. Conform documentului, aceste sate au aparținut ulterior ocolului cetății Hotin [61]. Deci ocolul cetății Hotin avea în componența sa cel puțin patru sate.

Pentru satele din ocolul târgului Hotin, care era diferit de cel al cetății, prima mențiune în acest sens datează din anul 1588 iulie 8, când Petru Șchiopu dăruiește lui Ivancu pisar seliștea Grozinți, arătând că „au fost a noastră domnească și cu ascultare către ocolul târgului Hotin" [62]. În 1625 februarie 1, Radu Mihnea întărea lui Tudori, pârcălab de Hotin, satul Clișcăuți „care sat a fost domnesc sub ascultarea ocolului târgului Hotin [63].

Un alt sat care a aparținut ocolului târgului Hotin este Șărăuții. Informația este furnizată de un document din 1634 martie 7, prin care Cehan, mare vornic, și alți boieri mărturisesc că Turcul, fost stolnic, s-a învoit cu Neniul, vornic, și pentru doi cai buni i-a întors zapisul de proprietate pe satul Șărăuți, care a fost în ocolul târgului Hotin [64].

Și, în sfârșit, la 1562 septembrie 11 Ioan voievod dăruia slugii sale Vartic o selilște anume Andreicăuți în ținutul Hotinului, care această seliște a fost din ocolul Buzoviței [65]. Șapte ani mai târziu, la 1569 septembrie 15, Bogdan voievod reîntărea lui Vartic satul Andreicăuți, specificând din nou că el a fost în ocolul Buzoviței [66].

În 1609 august 19, Constantin Movilă voievod, la rândul său, dădea și întărea lui Chiriță, mare postelnic, și cneaghinei sale Maricăi, fiica lui Gheorghie pârcălab de Hotin, printre altele, „un sat anume Sencăuții și un loc de iaz... ce a fost acest sat al nostru drept domnesc ascultător de ocolul... (documentul este rupt – *n.a.*) ce este în ținutul Hotin" [67]. În locul rupt era scris cuvântul *Buzovița*, deoarece în cazul ocolului cetății sau al târgului Hotin ori al târgului Tărăsăuți, care tot făcea parte din ținutul Hotin, nu se specifica ținutul. Citarea ultimilor trei documente ne duce la o concluzie clară, și anume că în localitatea Buzovița din ținutul Hotin a existat o curte domnească. De fapt, cazul Buzoviței nu este unic pe teritoriul Țării Moldovei.

Deci orașul Hotin și cetatea de acolo sunt menționate documentar pentru prima dată la 1310. Ulterior târgul se dezvoltă repede și, aproximativ între anii 1387 și 1392, este amintit în *Lista orașelor ruse îndepărtate și apropiate*. În actele interne, târgul Hotin este pomenit întâia oară în privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni. De fapt, de acest negoț va depinde și prosperitatea Hotinului. Atâta timp cât relațiile moldo-polone au fost prielnice comerțului, târgul a prosperat, dar în momentele de conflict, Hotinul a avut de suferit nu o dată, fiind distrus și ars. De istoria orașului Hotin este strâns legată și istoria vămii de aici, care, pe tot parcursul evului mediu, a fost o importantă sursă de venituri pentru vistieria Țării Moldovei. Același lucru se poate spune și despre iarmarocul din apropierea Hotinului, de unde mărfurile moldovenești luau calea nordului.

În cele din urmă, cu toate înălțările și căderile sale, târgul Hotin, ca și cetatea, vor intra în componența raialei turcești formate în nordul țări.

Ca și în restul unităților teritorial-administrative ale statului medieval Moldova, în ținutul Hotin au existat aproximativ zece sate, care au făcut parte din ocolurile cetății și târgului Hotin. Datele cu privire la ocolul satului Buzovița ne duce la gândul că și aici a existat o curte domnească, care servea domnului în drumul său spre Hotin. După stabilirea reședinței domnești principale la Iași, ocoalele vor dispărea. Termenul de *ocol* se va păstra însă și va reveni în terminologia medievală desemnând subdiviziunea administrativă a ținutului.

NOTE

[1] Const. C. Giurescu, **Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea**, București, Ed. Academiei, 1967.

[2] Al. Andronic, **Orașele moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești**, în „Romanoslavica", XI (1965).

[3] N. Stoicescu, **Repertoriul bibliografic al localităților din România**, București, Ed. Academiei, 1994.

[4] D. Ciurea, **Noi contribuții privind orașele și târgurile din Moldova în secolele XIV–XIX**, în A.I.I.A., tom. VII (1970), p. 22.

[5] N. Grigoraş, **Dregătorii târgurilor moldoveneşti până la Regulamentul Organic**, Bucureşti, 1942.

[6] **Documente privind istoria României**, seria A, Moldova, sec. XV-XVII, Bucureşti, Ed. Academici, 1951-1957 (în continuare se va cita D.I. R.) ; **Documenta Romaniae Historica**, seria A, Moldova, vol. I-III, Bucureşti, Ed. Academici, 1975- 1980 (în continuare se va cita D. R. H.); **Moldova în epoca feudalismului**, vol. I-IV, Chişinău, 1961-1973 (în continuare se va cita *M. E . F.*); s.a.

[7] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Ed. de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958; Miron Costin, **Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron Vodă încoace**, editat de Petre P. Panaitescu, Bucureşti, Ed. de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958; Ion Neculce, *Opere*. **Letopiseţul Ţării Moldovei şi o samă de cuvinte**, ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Ed. „Minerva" 1982; **Călători străini despre Ţările Române**, vol. I- VI, Bucureşti, 1968-1976.

[8] P. Codiţă, **Românitatea districtului Hotin în decursul istoriei**, în "Viaţa Basarabici" nr 4-8, 1941, p. 292.

[9] Z. Arbure, **Dicţionarul geografic al Basarabiei**, Bucureşti, 1904, p. 118.

[10] Al. Gonţa, **Legăturile economice dintre Moldova şi Transilvania în secolele XIII–XVIII**, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989, p. 43.

[11] **Ibidem**, p. 32.

[12] V. Spinei, **Moldova în secolele XI-XIV**, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, p. 100.

[13] N. Stoicescu, **Repertoriul bibliografic al localităţilor din România**, Bucureşti, Ed. Academici, 1994.

[14] Al. Andronic, **op. cit.**, p. 216.

[15] Al. Gonţa, **op. cit.**, p. 26.

[16] N. Iorga, **Istoria comerţului românesc**, vol. I, Epoca veche, ed. a II-a, Bucureşti, 1925, p. 85.

[17] **Ibidem**, p. 86.

[18] Al. Gonţa, **op. cit.**, p. 66.

[19] **Ibidem**, p. 67.

[20] N. Iorga, **Negoţurile şi meşteşugurile în trecutul românesc**, Bucureşti, 1906, p. 111.

[21] M. Costăchescu, **Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare**, vol. II, p. 635, orig. sl.

[22] V. Bănăţeanu, **Armenii în istoria românilor**, Bucureşti, p. 19.

[23] M. Costăchescu, **op. cit.**, p. 777–778.

[24] **Suceava. Documente**, p. 85–89, nr. 6.

[25] I. Ieremia, **Moldova în contextul relaţiilor politice internaţionale. 1387–1858. Tratate**, Chişinău, Ed. "Universitas", 1992, p. 87–89.

[26] Damian P. Bogdan, **Paleografia româno-slavă**, Bucureşti, 1978, p. 109.

[27] N. Iorga, **Istoria comerţului**, vol. I, p. 174.

[28] **Călători străini**, vol. I, p. 404.

[29] Al. Gonţa, **op. cit.**, p. 110.

[30] Gh. Pungă, **op. cit.**, p. 76.

[31] Gh. Pungă, **op. cit.**, p. 76.

[32] N. Iorga, **Istoria comerţului românesc. Epoca veche**, Bucureşti, Tipografia „Tiparul românesc", 1925, p. 172.

[33] N. Iorga, **op. cit.**, p. 186–187.

[34] I. Caproşu, **O istorie a Moldovei prin relaţiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea**, Iaşi, Ed. Univeisităţii „Al. I. Cuza", 1989, p. 33.

[35] **Ibidem**, p. 35.

[36] N. Iorga, **Studii şi documente**, vol. XXXIII, p. 352.

[37] Gh. Pungă, **op. cit.**, p. 77.

[38] N. Iorga, **op. cit.**, p. 190.

[39] **Ibidem**, p. 194–195.

[40] Lia Lehr, **Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei în a doua jumătate a secolului XVI şi prima jumătate a secolului XVII,** în S.M.I.M., vol. IV (1960), p. 293.

[41] **Călători străini**, vol. II, p. 362–363.

[42] **Ibidem**, vol. III, p. 174, Din acelaşi an avem informaţia furnizată de Heurg Austell.

[43] Ioan Caproşu, **Structuri fiscale şi administrative într-un catastif moldovenesc de vistierie din 1606**, în A.I.I.A, tom. XXX (1993), p. 275.

[44] Al. I. Gonţa, **op. cit.**, p. 178.

[45] **Călători străini**, vol. IV, p. 362–363.

[46] N. Iorga, **op. cit.**, p. 311.

[47] **Călători străini**, vol. V, p. 74.

[48] **Ibidem**, p. 163. Este informaţia furnizată de Acacy Toszyski, secretar la solia lui Woicich Miskowski.

[49] M. Costin, **op. cit.**, p. 145–146.

[50] N. Iorga, **Documente**, în R.I., X, 1924, p. 200, nr. 3.

[51] **Călători străini**, vol. VI, p. 521.

[52] P. Codiţă, **op. cit.**, p. 528.

[53] Const. C. Giurescu, **Istoria românilor**, vol. II, partea a II-a, p. 458.

[54] Idem, **Târguri sau oraşe...**, p. 149.

[55] D. Ciurea, **op. cit.**, p. 195.

[56] **Ibidem**, p. 196.

[57] Const. C. Giurescu, **op. cit.**, p. 142.

[58] **D.I.R.**, A, Moldova, sec. XVI, vol. III, p. 308-309, copie.

[59] **C.D.M.**, vol. II, p. 127, nr. 563, copie.

[60] **D.R.H.**, A, Moldova, vol. XXI, p. 269, nr. 213, copie.

[61] **Ibidem**, p. 127, nr. 564, copie.

[62] **D.I.R.**, A, Moldova, sec. XVI, vol. III, p. 391, orig.

[63] **C.D.M.**, vol. II, p. 62, nr. 225, orig.

[64] **D.R.H.**, A, Moldova, vol. XXII, p. 76, nr. 68, copie.

[65] **D.I.R.**, A, Moldova, sec. XVI, vol. II, p. 161, nr. 157, orig.

[66] **Ibidem**, p. 211, nr. 224, orig.

[67] **Ibidem**, sec. XVII, vol. II, p. 241–242, nr. 313, orig.

DOCUMENTAR

Mihai Adauge

DINASTIILE DOMNITOARE ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA.
Arbori genealogici

În ultimii zeci de ani genealogia a înregistrat succese considerabile, impunându-se tot mai mult ca o îndeletnicire ştiinţifică şi o "secundantă devotată a istoriografiei"[1]. La cercetarea, însă, a unor probleme şi aspecte fundamentale ale istoriei, mai cu seamă privind Evul Mediu, genealogia devine îndeletnicirea de bază şi cheia pentru descifrarea şi înţelegerea lor[2]. Printre asemenea aspecte fundamentale ale istoriei noastre se numără şi domnia, sub aspectul evoluţiei ei istorice.

Astăzi istoricii recunosc că numai datele de factură genealogică sunt în putere să verse lumină asupra multor fenomene şi evenimente istorice, cum ar fi, de exemplu, diferitele alianţe şi rivalităţi rămase neînţelese, sau luptele pentru domnie etc.

De fapt, primele abordări genealogice ale domniei vin încă de la cronicari, care îşi structurau scrierile după domnii. Au urmat apoi, de-a lungul secolelor, cercetări de valoare în domeniu, atât în ceea ce priveşte domnitori în parte, cât şi dinastiile domnitoare în context istoric şi genealogic.

Cu toate acestea, ni s-a părut necesară o abordare genealogică a domniilor într-o următoare ipostază:

a) adordare de ansamblu, nu numai pe linie paternă, dar şi maternă – de la Basarab I şi Bogdan I până la Alexandru Ioan Cuza;

b) abordare paralelă a dinastiilor domnitoare în Ţara Românească (Basarabii şi Craioveştii) şi în Ţara Moldovei (Muşatinii);

Rândurile înşirate mai jos nu sunt decât nişte comentarii de reper asupra arborilor genealogici – principii de elaborare, sarcini, concluzii (o lucrare biobibliografică cu funcţii de călăuză pentru aceste genealogii este în curs de pregătire).

După cum va fi lesne de observat urmărind Arborii, cititorului i se propune no o genealogie în sensul clasic al noţiunii. Principiile de abordare a acestor genealogii sunt

© Mihai Adauge, 1999.

alese în funcție de sarcinile ce ni le-am propus. Necesitatea unor atare abordări este dictată nu atât de stringențe științifice, cât de caracterul lor cognitiv-instructiv.

Drept principiu de bază la întocmirea arborilor, după cum s-a menționat deja, ne-am propus nu prezentarea tuturor descendențelor genealogice ale primilor domnitori, ci doar a ramurilor care au dat istoriei cel puțin un domnitor sau un pretendent real la domnie, fie că acest eveniment s-a produs peste zeci sau chiar sute de ani (cum ar fi cazul domnitorilor Ioniță și Mihai Sturdza, Alexandru Ioan Cuza, a familiilor domnitoare Mavrocordat, Ghica și Moruzi). De aceea s-a urmărit "osul domnesc" nu numai pe linie paternă, cum se practică de cele mai multe ori, ci și pe linii materne – cazul domnitorilor Ieremia și Simion Movilă, Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu, Constantin Duca, Mihai, Constantin și Ștefan Racoviță, Scarlat Callimachi, Constantin Ipsilanti.

O altă sarcină pe ce ne-am propus-o a fost prezentarea domnitorilor căsătoriți cu descendente din dinastiile domnitoare – cazul domnitorilor Antonie din Popești, Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan, Gheorghe Duca, Antioh și Dimitrie Cantemir.

Am hotărât să prezentăm, de asemenea, în măsura afiliației la casa domnească a oamenilor de cultură din epocă – Grigore Ureche, Miron Costin, Petru Movilă, Constantin Cantacuzino.

Arborii prezentați au fost întocmiți în baza realizărilor genealogice ale școlii istorice românești cunoscute nouă până azi. La bază au fost puse, de regulă, opiniile cele mai răspândite într-o problemă sau alta[3]. Mai jos vom arăta doar o succintă bibliografie selectivă, dintre care ar fi necorect să nu menționăm valoarea deosibită pentru întocmirea unor asemenea arbori a celor două studii de anvergură la acest capitol – "*Mușatinii*" de Ștefan S. Gorovei și "*Basarabii*" de Petru D. Popescu; a tuturor Cataloagelor și culegerilor de documente, cu aparatul lor științific foarte valoros; a Dicționarului lui Nicolae Stoicescu și a Indicilor de locuri și persoane la culegerea DIR întocmite de Alexandru I. Gonța. Numai aceste două lucrări de indici de la urmă însumează, după cum au menționat specialiștii, respectiv, circa 70.000 și 150.000 de fișe[4].

Misiunea noastră a fost de a folosi acest imens arsenal de informații și a depăna "firul Ariadnei" într-o direcție sau alta a descendențelor geneologice voievodale.

Doar două vorbe și despre formula grafică folosită pentru acești arbori. Ea, de asemenea, nu este una care stratifică foarte evident pe generații, în ordine strict cronologică de la stânga la dreapta etc. Acest concept ales ține mai mult de formulele medievale ale genealogiilor care ni s-au părut mai acceptabile pentru sarcinile cognitiv-instructive ale acestor arbori genealogici.

O abordare genealogică a domniilor românești aidoma celei de mai jos vădește, după părerea noastră, din capul locului anumite avantaje de cercetare a problemei, confirmând o dată în plus unele concluzii sau generând opinii noi.

Arborii genealogici de mai jos vin și ei să susțină adevărul la care a ajuns genealogia că cei de râvneau domnia (caracteristic mai ales pentru Țara Românească), erau din "os domnesc". În istoriografia sovietică în continuu s-au declinat în acest sens numele domnitorilor "străini" pentru Moldova – Petru Șchiopul, Radu Mihnea, Alexandru Coconul, Mihai Viteazul. Or Arborii genealogici arată cu certitudine că acești domnitori toți au ascendență mușatină: Petru Șchiopul, Alexandru Coconul și Radu Mihnea – prin răstrăbunica lor Maria, fiica lui Alexandru cel Bun și soția lui Vlad Dracul, iar Mihai Viteazul, după cum arată chiar Petru Cercel în genealogia sa, prezentată cititorului de către Andrei Pippidi –

prin Stanca, fiica lui Petru Rareş şi soţia lui Radu Paisie.

Aproape de această problemă este şi un alt aspect al problemei –căsătoriile mixte între reprezentanţii celor două case voievodale din Ţara Românească şi Moldova, care aspect, de asemenea, îl putem vedea în toată amploarea sa urmărind Arborii genealogici. Numai multitudinea unor asemenea încuscriri vorbeşte de la sine despre legăturile şi conştiinţa de neam a caselor voievodale şi a elitelor politice în Ţările Române de atunci. Iată câteva exemple de căsătorii domneşti între muşatini şi basarabi (până la fanarioţi):

Vlad Dracul a fost căsătorit cu (=) Maria, fiica lui Alexandru cel Bun
Ştefan cel Mare = Voichiţa, fiica lui Radu cel Frumos
Bogdan al III-lea = Ruxanda, fiica lui Mihnea cel Rău

Petru Rareş şi Neagoe Basarab ţineau în căsătorie două surori – respectiv, Elena şi Despina Brancovici.

Ştefan cel Tânăr = Stana, fiica lui Neagoe Basarab (în timp ce Radu de la Afumaţi era căsătorit cu cealaltă fiică a lui Basarab – Ruxanda)
Mircea Ciobanul = Cneajna, fiica lui Petru Rareş
Vlad Înecatul = Ana, fiica lui Petru Rareş
Radu Paisie (după unele date) = Stana, fiica lui Petru Rareş
Aron Tiranul = Velica, nepoata lui Mircea Ciobanul
Moise Movilă = Ecaterina, fiica lui Radu Mihnea
Miron Barnovschi = O altă fiică a lui Radu Mihnea
Constantin Duca = Maria, fiica lui Constantin Brâncoveanu
Dimitrie Cantemir = Casandra, fiica lui Şerban Cantacuzino

Notând pe Arbori aceste căsătorii, observăm că în timp ce reprezentanţii din ramura Dăneştilor căutau apropiere cu Craioveştii, descendenţii Drăculeşti, dar mai cu seamă cei din Vlad Ţepeş, încheiau alianţe prin căsătorii cu Muşatinii.

Numai o abordare în complex şi grafică a genealogiei dinastiilor domnitoare în Ţara Românească şi Moldova permite să observăm legităţi şi principii în evoluţia istorică a acestei instituţii. În Ţara Românească, de exemplu, se observă cu certitudine o evoluţie alternativă a domniei, adică o bifurcare a arborelui genealogic domnesc: la început între Dăneşti şi Drăculeşti, apoi ramura Drăculeştilor se bifurcă în descendenţii din Vlad Ţepeş şi cei din Vlad Călugărul, urmat de Radu cel Mare. Întreaga luptă pentru domnie a fost de fapt dată între aceste ramuri domneşti.

În Moldova, însă, constatăm un alt fenomen interesant – lupta pentru domnie şi controlul asupra ei exercitat de clanul boieresc, cu ascendenţă domnească, al Movileştilor şi Prăjeştilor.

Acestea fiind spuse, lăsăm cititorul de unul singur să examineze Arborii genealogici ai dinastiilor domnitoare în Ţara Românească şi Moldova, nu înainte, însă, de a face unele precizări:

arborele genealogic al dinastiei domnitoare a Muşatinilor a fost avizat de cunoscutul istoric şi cenealogist român Ştefan S. Gorovei, pentru care fapt şi pe această cale îi exprimăm toată recunoştinţa noastră;

prezentarea dată a arborilor constituie o variantă redusă a unei prezentări mult mai complexe, mai mari ca dimensiuni grafice şi ilustrată color, care este în curs de apariţie la editura CIVITAS[6].

Note

[1] Dan Berindei, **Cuvânt înainte** // *Arhiva Genealogică,* 1994, nr. 1–2, p. XV.

[2] Ştefan S. Gorovei, **La (re)început de drum. Programul nostru** // *Arhiva Genealogică,* 1994, nr. 1–2, p. XXII.

[3] Anii domniilor sunt indicaţi după tabelul cronologic al domniilor alcătuit de Constantin Rezachevici. *Vezi*: I. Bulei, **Scurtă istorie a românilor**. Bucureşti, 1996.

[4] I.C. Miclescu-Prăjescu, **Genealogie şi istoriografie** // *Arhiva Genealogică,* 1995, nr. 1–2, p. 4.

[5] Andrei Pippidi, **O genealogie a lui Petru Cercel** // *Arhiva Genealogică,* 1994, nr. 3–4, p. 77– 81.

[6] La realizarea tehnică, pe calculator, a conceptului grafic al Arborilor am fost ajutat de Dan Adauge.

Bibliografie selectivă

Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrală a Statului. *Vol. I, 1387–1620*; ***Vol. II,*** *1627–1652*; ***Vol. III,*** *1653–1675*; ***Vol. IV***, *1676–1700*. Bucureşti, 1957–1970.

Catalog de documente din Arhivele Statului Iaşi. Moldova. Vol. I, 1398–1595. Bucureşti, 1989.

Catalogul documentelor Ţării Româneşti. 1369–1600. Întocmit de Ion-Radu Mircea. Bucureşti, 1947.

Catalogul documentelor turceşti [din Arhivele Statului]. **Vol. I, II.** Bucureşti, 1960, 1965.

Catalogul documentelor greceşti din Arhivele Statului de la oraşul Stalin. Vol. I, II. Bucureşti, 1958.

Documenta Romaniae Historica. A. Moldova: ***Vol. I (1384–1448).*** Întocmit de C.Cihodaru, I.Caproşu, L.Şimanschi. Bucureşti, 1975; ***Vol. II (1449–1486).*** Întocmit de L.Şimanschi şi colab. Bucureşti, 1975; ***Vol. III (1447–1504).*** Întocmit de C.Cihodaru, I.Caproşu, N.Ciocan. Bucureşti, 1980; ***Vol. XXIV (1637–1638).*** Întocmit de C.Cihodaru, I.Caproşu. Bucureşti, 1998.

Documenta Romaniae Historica. B. Ţara Românească: ***Vol. XI (1593–1600).*** Bucureşti, 1975; ***Vol. XXIII (1630–1632).*** Bucureşti, 1969; ***Vol. XXIV (1633–1634).*** Bucureşti, 1974.

Documente privind istoria României. A. Moldova: Veacul XVI. ***Vol. I (1501–1550).*** Bucureşti, 1953; ***Vol. V (1581–1590).*** Bucureşti, 1951; ***Vol. VI (1591–1600).*** Bucureşti, 1951; **Veacul XVII.** ***Vol. I (1601–1610).*** Bucureşti, 1952; ***Vol. II (1611–1615).*** Bucureşti, 1953; ***Vol. IV (1616–1620).*** Bucureşti, 1956.

Alexandru I. Gonţa, **Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV–XVII (1384–1625).** ***Indicele numelor de locuri.*** Bucureşti, 1990.

Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV–XVII (1384–1625). ***Indicele numelor de persoane.*** Întocmit de Alexandru I. Gonţa. Bucureşti, 1995.

Moldova în epoca feudalismului. ***Vol. V***, Chişinău, 1987; ***Vol. VIII***, Chişinău, 1998

Suceava. Documente privitoare la istoria oraşului. 1388–1918. Volumul I. Bucureşti, 1989.

Ilie Corfus, **Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea.** Bucureşti, 1983.

Grigore Ureche, **Letopisețul Țării Moldovei.** Chișinău, 1971.
Miron Costin, **Opere.** București, 1958.
Nicolae Costin, Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și **Letopisețul Țării Moldovei (1709–1711)** // Scrieri. Volumul I. Chișinău, 1990.
Ion Neculce, **Letopisețul Țării Moldovei.** Chișinău, 1974.
Axinte Uricariul, **Letopisețul Țării Moldovei (1711–1715).** Chișinău, 1999.
Ioan Canta, **Letopisețul Țării Moldovei (1741–1769).** Chișinău, 1999.
Gheorghe G. Bezviconi, **Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru. Vol. 1, 2.** București, 1940, 1943.
Nicolae Stoicescu, **Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV–XVII.** București, 1971.
Ștefan S. Gorovei, **Mușatinii.** Chișinău, 1991.
Petru Demetru Popescu, **Basarabii.** Chișinău, 1992.
C. Gane, **Trecute vieți de doamne și domnițe. Vol. 1, 2.** Chișinău, 1991.
Nicolae Iorga, **Istoria lui Ștefan cel Mare.** București, 1966.
Nicolae Iorga, **Istoria lui Mihai Viteazul.** 2 volume. Chișinău, 1992.
Radu Rosetti, **Note genealogice și biografice despre familiile Buhuș și Rosetti** // *Analele Academiei Române. Seria II. Tomul XXVIII. 1905–1906. Memoriile secțiunii istorice.* București, 1906.
Ștefan Meteș, **Contribuții nouă privitoare la familia boierească Buhuș din Moldova** // *Academia Română. Memoriile secțiunii istorice. Seria III. Tomul VII.* București, 1927.
Constantin Giurescu, **Viața și opera lui Cuza Vodă.** Chișinău, 1992.
Dinu C. Giurescu, **Ion Vodă cel Viteaz.** București, 1974.
Petru Demetru Popescu, **Basarab I.** București, 1975.
Vasile Demciuc, **Petru I Mușat.** București, 1988.
Nicolae Constantinescu, **Mircea cel Bătrân.** București, 1981.
Sergiu Columbeanu, Radu Valentin, **Vlad Dracul.** București, 1978.
Nicolae Stoicescu, **Radu de la Afumați.** București, 1983.
Constantin Șerban, **Vasile Lupu, Domn al Moldovei (1634–1653).** București, 1991.
Florin Constantiniu, **Constantin Mavrocordat.** București, 1985.
Istoria României în date. Chișinău, 1992.
Enciclopedia României. București, 1938.
Arhiva Genealogică, 1994, nr. 1–2:
Dan Pleșia, *Neamul Doamnei Stana a lui Mihai Viteazul* (p. 1–13); Paul Cernovodeanu, *Clanuri, familii, autorități, puteri (în Țara Românească, secolele XV–XVII)* (p. 77–86); Ștefan S. Gorovei, *Clanuri, familii, autorități, puteri (Moldova, secolele XV–XVII)* (p. 87–93); Ștefan Andreescu, *Din nou despre originea lui Mihai Viteazul* (p. 105–110); Maria Magdalena Székely, *Boieri hicleni și înrudirile lor* (p. 219–228); G. Bezviconi, *Cercetări genealogice românești* (p. 239–243).
Arhiva Genealogică, 1994, nr. 3–4:
Costin Merișca, *Relația genealogie–toponimie–antroponimie în zona satelor Miclăușeni–Butea–Hândrești din județul Iași* (p. 13–34); Idem, *Controverse în genealogia familiei Sturdza* (p. 237–242); Andrei Pippidi, *O genealogie a lui Petru Cercel* (p. 77–81); Idem, *False genealogii bizantine din ciclul constantinian* (p. 107–114); Ștefan S. Gorovei, "*Nepoții Balicăi*", "*sămințenia movileștilor*" (p. 123–132); Paul Paltanea, *Familia Doamnei Ana, soția lui Mihai Vodă Racoviță* (p. 133–144); Petronel Falangas, *Cu privire la genealogia lui Mihai Viteazul* (p. 231–236).

Arhiva Genealogică, 1995, nr. 1–2:

Dan Pleşia, *Importanța studiilor genealogice pentru istoria Țării Românești* (p. 13–20); Petronel Zahariuc, *Familia și cariera lui Gheorghe Vodă Ștefan* (p. 77–89).

Arhiva Genealogică, 1995, nr. 3–4:

Constantin Rezachevici, *Cine a fost soția lui Ilie Voievod, fiul lui Alexandru cel Bun?* (p. 11–18); Florin Marinescu, *Moruzi, o familie fanariotă, evoluție istorică* (p. 43–56); Dumitru Nastase, *Originea imperială plăsmuită și înrudirile românești autentice ale Ipsilanților* (p. 57–64); Gh. Platon, *Domnitorul Mihail Sturdza și judecata istoriei* (p. 223–264); Ștefan S. Gorovei, *Sângele domnesc al lui Mihail Vodă Sturdza* (p. 265–268).

Arhiva Genealogică, 1996, nr. 1–2:

George D. Florescu, *Mănăstirea Coșuna (Bucovățul vechi) și neamurile domnești boierești din Țara Românească, din veacul al XVI-lea, legate de acest lăcaș* (p. 51–144); Petre S. Nasturel, *Despre numele Iliaș al fiului lui Alexandru cel Bun* (p. 331–333).

Revista Istorică, 1996, nr. 11–12:

Constantin Rezachevici, *Preocupări privind cronologiile domnilor din Țara Românească și Moldova de-a lungul vremilor* (p. 889–915); Radu G. Păun, *Unele rectificări la cronologia marilor dregători ai Moldovei în secolul XVII* (p. 917–925).

ALEXANDRU MORUZI
1792-93
1802-07
(1793-96
1799-1801
in T.R.)

CONSTANTIN MORUZI
1777-82

SULTANA ∞ DUMITRU MORUZI

SCARLAT DALLIMACHI
1806, 07-10
1811-19

RUXANDA ∞ ALEXANDRU CALLIMACHI
1785-99

ALEXANDRU Sc. GHICA
1766-68
in T.R.

RUXANDA ∞ CONST. HAGERLI
1797-99
in T.R.

RUXANDA ∞ GRIGORE D. GHICA
1822-28
in T.R.

ALEXANDRU D. GHICA
1834-42
in T.R.

ALEXANDRU MAVROCORDAT
Deli-bei
1782-85

CONSTANTIN MAVRO-CORDAT
1733-35
1741-43
1748-49
1760

ALEXANDRU MAVROCORDAT
Firaris
1765-66

IOAN MAVRO-CORDAT
1743-47

NICOLAE MAVRO-CORDAT
1709-10, 11-15
(1715-16
1719-30
T.R.)

MATEI GHICA
(1752-53 T.R.)
1753-56

SCARLAT GHICA
1757-58
(1758-61
1763-66
T.R.)

GRIGORE III GHICA
1764-67
(1768-69 T.R.)
1775-77

DUMITRU GHICA

GRIGORE II GHICA
1726-33, 35-41
1747-48
(1733-35, 48-52
in T.R.)

ALEXANDRU GHICA

IOAN MAVRO-CORDAT
1715-19
in T.R.

RUXANDA ∞ MATEI GHICA

SULTANA ∞ ALEXANDRU MAVRO-CORDAT

SAFTA ∞ CONSTANTIN CANTACUZINO
M. Stol.

IOAN BUHUŞ ILEANA ∞
caimacam
1703

DUMITRAŞCU (II) ŞTEFAN
M. Log.

NICOLAE BUHUŞ
M. Log.
(1664-67

ALEXANDRU BUHUŞ
Hatm.
(1671-73)

IRINA ∞ VASILE ŞTEFAN
Cearul
M. Log.

RADU ILIAŞ
1632
in T.R.

ILIAŞ ALEXANDRU
1666-1668

CASANDRA ∞ HRISOS-COLEU

SAFTA ∞ GHEORGHE ŞTEFAN
1653-58

TUDOSCA ∞ VASILE LUPU
1634-53

DUMITRU BUHUŞ
M. Vist.

ALEXANDRU cel RĂU
1592-93
in T.R.

ALEXANDRU ILIAŞ
(1616-18 T.R.)
1620-1621
1631-1633

AGAFIA ∞ TOADER BOUL

IRINA ∞ COSTE BĂCIOC

NASTASIA ∞ CÂRSTEA BUHUŞ

ŞTEFAN SURDUL
1591-92
in T.R.

LAZĂR
pretendent

ARON TIRANUL
1591-1592
1592-1595

PETRU CAZACUL
1592

ILIE

BOGDAN IV LĂPUŞNEANU
1568-1572

ALEXANDRU POTCOAVĂ
1578

ION VODĂ cel VITEAZ
1572-1574

IOAN POTCOAVĂ
1577

ŞTEFAN V LĂCUSTĂ
1535-1540

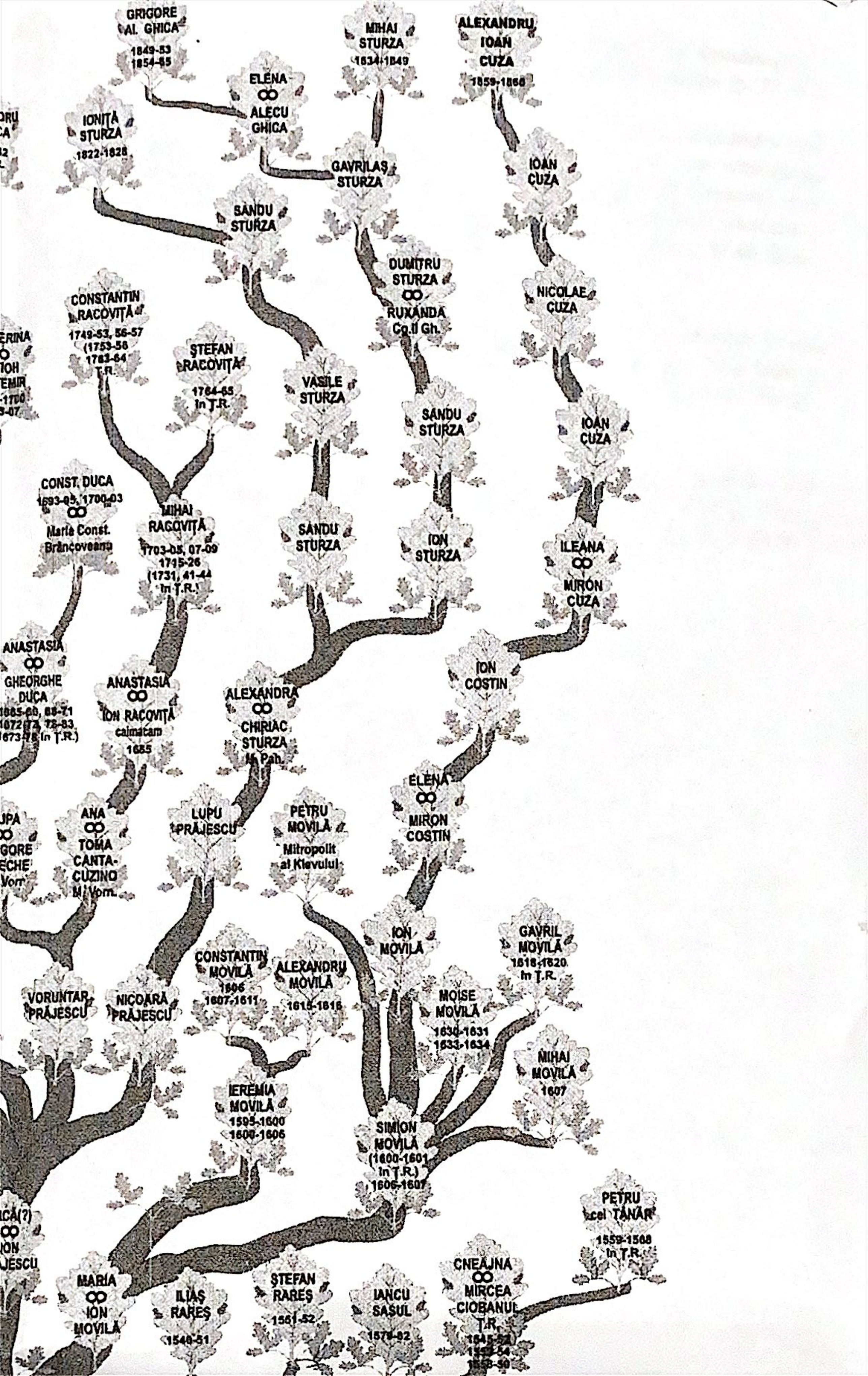
ION
pretendent

ŞTEFAN IV cel TÂNĂR
1517-1527

ARON
pretendent

ION IANCU
pretendent

ALEXANDRU LĂPUŞNEANU ∞ RUXANDRA
1552-61
1564-68

GRIGORE AL. GHICA
1849-53
1854-55
ELENA
ALECU GHICA
MIHAI STURZA
1634-1649
ALEXANDRU IOAN CUZA
1859-1866
IONIȚĂ STURZA
1822-1828
GAVRILAȘ STURZA
IOAN CUZA
SĂNDU STURZA
DUMITRU STURZA
RUXANDA
Co.II Gh.
NICOLAE CUZA
CONSTANTIN RĂCOVIȚĂ
1749-53, 56-57
(1753-56
1783-64
T.R.
ȘTEFAN RĂCOVIȚĂ
1764-65
în T.R.
VASILE STURZA
SĂNDU STURZA
IOAN CUZA
CONST. DUCA
1693-95, 1700-03
Maria Const.
Brâncoveanu
MIHAI RĂCOVIȚĂ
1703-05, 07-09
1715-26
(1731, 41-44
în T.R.)
SĂNDU STURZA
ION STURZA
ILEANA
MIRON CUZA
ANASTASIA
GHEORGHE DUCA
1665-68, 68-71
1672-73, 78-83
1673-78 în T.R.)
ANASTASIA
ION RĂCOVIȚĂ
caimacam
1685
ALEXANDRA
CHIRIAC STURZA
Mh Pah.
ION COSTIN
ANA
TOMA CANTA-CUZINO
M. Vorn.
LUPU PRĂJESCU
PETRU MOVILĂ
Mitropolit
al Kievului
ELENA
MIRON COSTIN
ION MOVILĂ
GAVRIL MOVILĂ
1618-1620
în T.R.
VORUNTAR PRĂJESCU
NICOARĂ PRĂJESCU
CONSTANTIN MOVILĂ
1606
1607-1611
ALEXANDRU MOVILĂ
1615-1616
MOISE MOVILĂ
1630-1631
1633-1634
MIHAI MOVILĂ
1607
IEREMIA MOVILĂ
1595-1600
1600-1606
SIMION MOVILĂ
(1600-1601
în T.R.)
1606-1607
PETRU cel TÂNĂR
1559-1568
în T.R.
MARIA
ION MOVILĂ
ILIAȘ RĂREȘ
1540-51
ȘTEFAN RĂREȘ
1551-52
IANCU SĂSUL
1578-82
CNEAJNA
MIRCEA CIOBANUL
T.R.
1545-52
1553-54
1558-59

1504-1517

1507

ALEXANDRU

ELENA
∞
Ivan
Ivanovici
de Moscova

BOGDAN
III
1504-1517

Fiu
pretendent
1504

ALEXANDREL
1448,
1452-1454,
1455

ROMAN III
1447-1448

ŞTEFAN
cel MARE
1457-1504

CASANDRA
fiica lui
Şerban
Cantacuzino
∞
DIMITRIE
CANTEMIR

ILIAŞ I
1432-1433
1435-1436
1436-1442
(asociat)

ŞTEFAN II
1433-1435
1436-1447
(asociat)

PETRU II
1442-1449
cu întreruperi

BOGDAN
II
1449-1451

MARIA
fiica lui
Constantin
Cantacuzino
Brâncoveanu
∞
CONSTANTIN
DUCA

ECATERINA
fiica lui
Radu Mihnea
∞
MOISE
MOVILĂ

ŞTEFAN I
1394-1399

IUGA
1399-1400

ALEXANDRU
cel BUN
1400-1432

VELICA
nepoata lui
Mircea
Ciobanul
∞
Aron
Tiranul

PETRU I
MUŞAT
1375-1391

ROMAN I
1391-1394

VLAD
ÎNECATUL
∞
ANA
fiica lui
Petru
Rareş

MIRCEA
CIOBANUL
∞
CHIAJNA
fiica lui
Petru
Rareş

ŞTEFAN
∞
MARGARETA-
MUŞATA

STANA
fiica lui
Neagoe
Basarab
∞
ŞTEFAN
cel
TÂNĂR

RUXANDA
fiica lui
Mihnea
cel Rău
∞
BOGDAN
III

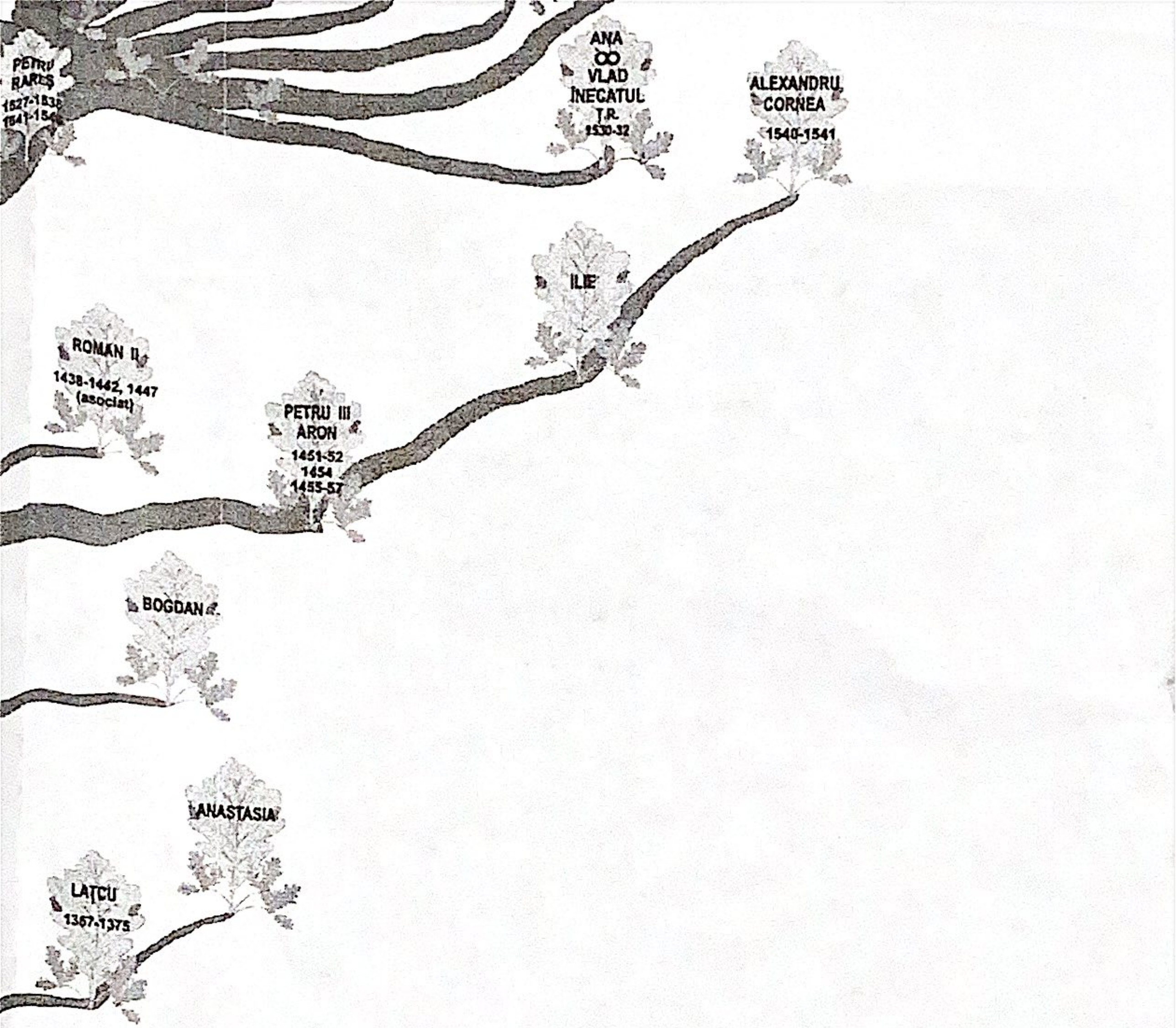
MARIA
VOICHIŢA
fiica lui
Radu cel
Frumos
∞
ŞTEFAN
cel
MARE

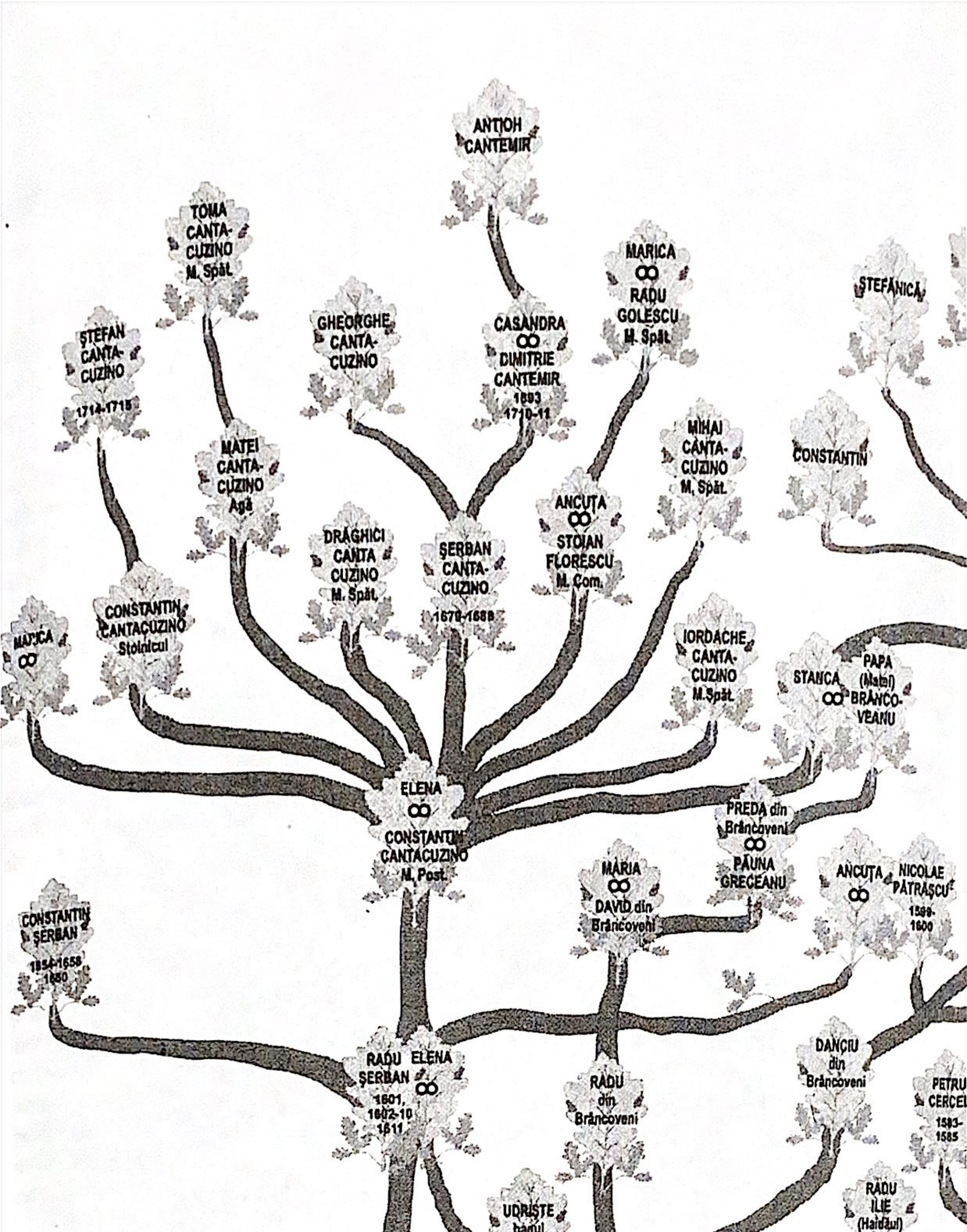
MUŞATINII

Dinastiile domnitoare în Ţara Românească şi Ţara Moldovei

Arbori genealogici

Întocmit: **Mihai Adauge**

PETRU RARES
1527-1538
1541-1546
ANA
∞
VLAD ÎNECATUL
T.R.
1530-32
ALEXANDRU CORNEA
1540-1541
ILIE
ROMAN II
1438-1442, 1447
(asociat)
PETRU III ARON
1451-52
1454
1455-57
BOGDAN
ANASTASIA
LATCU
1367-1375

ANTIOH CANTEMIR
TOMA CANTA-CUZINO M. Spăt.
ŞTEFAN CANTA-CUZINO
1714-1715
GHEORGHE CANTA-CUZINO
CASANDRA ∞ DIMITRIE CANTEMIR
1693
1710-11
MARICA ∞ RADU GOLESCU M. Spăt.
ŞTEFANICA
MATEI CANTA-CUZINO Agă
DRĂGHICI CANTA CUZINO M. Spăt.
ŞERBAN CANTA-CUZINO
1670-1688
ANCUŢA ∞ STOIAN FLORESCU M. Com.
MIHAI CANTA-CUZINO M. Spăt.
CONSTANTIN
CONSTANTIN CANTACUZINO Stolnicul
MARICA ∞
IORDACHE CANTA-CUZINO M.Spăt.
STANCA ∞ PAPA (Matei) BRÂNCO-VEANU
ELENA ∞ CONSTANTIN CANTACUZINO M. Post.
PREDA din Brâncoveni ∞ PĂUNA GRECEANU
MARIA ∞ DAVID din Brâncoveni
ANCUŢA ∞ NICOLAE PĂTRAŞCU
1598-1600
CONSTANTIN ŞERBAN
1654-1658
1660
RADU ELENA ŞERBAN ∞
1601, 1602-10 1611
RADU din Brâncoveni
DANCIU din Brâncoveni
PETRU CERCEL
1583-1585
UDRIŞTE banul
RADU ILIE (Haidăul)
1552-1553
MARIA ∞ RADU Post
ANCA ∞ UDRIŞTE din Măgureni
VALSAN ∞ MARIA din Brâncoveni
STANA ∞ ŞTEFAN cel TÂNĂR
1517-27
ANCA ∞ NEAGOE M. Ban
TEODOSIE
1521-1522
MOISE VODĂ
1529-1530
RUXANDRA ∞
RADU AFUMA
1522
1529
DRĂGHICI pretendent
PĂRVU CRAIOVESCU M. Ban
PREDA CRAIOVESCU
NEAGOE BASARAB
VLADISLAV
VLAD VINTILĂ

ALEXANDRU IPSILANTI
1821
Eteria

ELIZABETA VĂCĂRESCU
∞

CONSTANTIN IPSILANTI
1799-1801
1806-07, 21
(1802-06, 07 în T.R.)

SAFTA
∞
CONSTANTIN VĂCĂRESCU

CONSTANTIN CREȚULESCU

SAFTA
∞
RADU CREȚULESCU

MARIA
∞
CONST. DUCA
1693-95
1700-03
în M.

MATEIAŞ

ADU

ELENCA
∞
SCARLAT MAVROCORDAT

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU
1688-1714

MARIA
∞

SMARANDA
∞
ALEXANDRU HANGERLI
1807

MĂRIOARA
∞
GAVRILAŞ STURZA

ELENA
∞
GRIGORE CALLIMACHI
1761-64
1767-69

ALEXANDRU MAVROCORDAT

ECA...
∞ AL
IPSILA
(1774-82
1787
1799

NEAGU
Postelnic

MATEI BASARAB
1632-1654

MIHNEA RADU
1658-1659

ALEXANDRU COCONUL
1623-1627

ECATERINA
∞
MOISE MOVILĂ
1630-31
1633-34

Fiică
∞
MIRON BARNOVSCHI

ELINA
∞
ANTONIE
din Popești
1669-1672

RADU MIHNEA
1601-02
1611-16
1616-19 în M.
1620-23
1623-26 în M.

MIHAI VITEAZUL
1593-1601

RADU FLORESCU
M. Com.

VINTILĂ
1574

MARIA
∞
LUPU MEHEDINȚEANU

VELICA

VLAD
1589

MIHNEA TURCITUL
1577-83
1585-91

PĂTRAȘCU cel BUN
1554-1557

PETRU cel TÂNĂR
1559-1568

STANA
∞
IOAN NOROCEA

STAICO (II)
din Bucov

STANA
∞
TUDOR din Orboești

MILOȘ II

ALEXANDRU MIRCEA
1568-74
1574-77

PE
ȘCH
1574-
15
15
în

RADU PAISIE
1535-1545

MIRCEA CIOBANUL
1545-62,
1553-54
1556-59

VLAD ÎNECĂTUL
1530-1532

DRAGOMIR CĂLUGĂRUL
1521

MILOȘ I
pretendent

MIRCEA CORIGENTUL
1509-1510

BARBU

DANCIU CRAIOVESCU

RADU CRAIOVESCU

ŞERBAN din Izvoranu (B...

MARGA ∞ MARCEA

PÂRVU ∞ CRAIOVESCU NE...

BASARAB cel TÂNĂR (TEPELUŞ)

1474
1478-82

DAN Pretendent

1447

Fiu (?)

VLADISL... II
1448-1456

BASARAB II

1442-1444

BASARAB cel BĂTRÂN LAIOTĂ

1473-77 cu întreruperi

DAN II

1422-1426
1427-1431

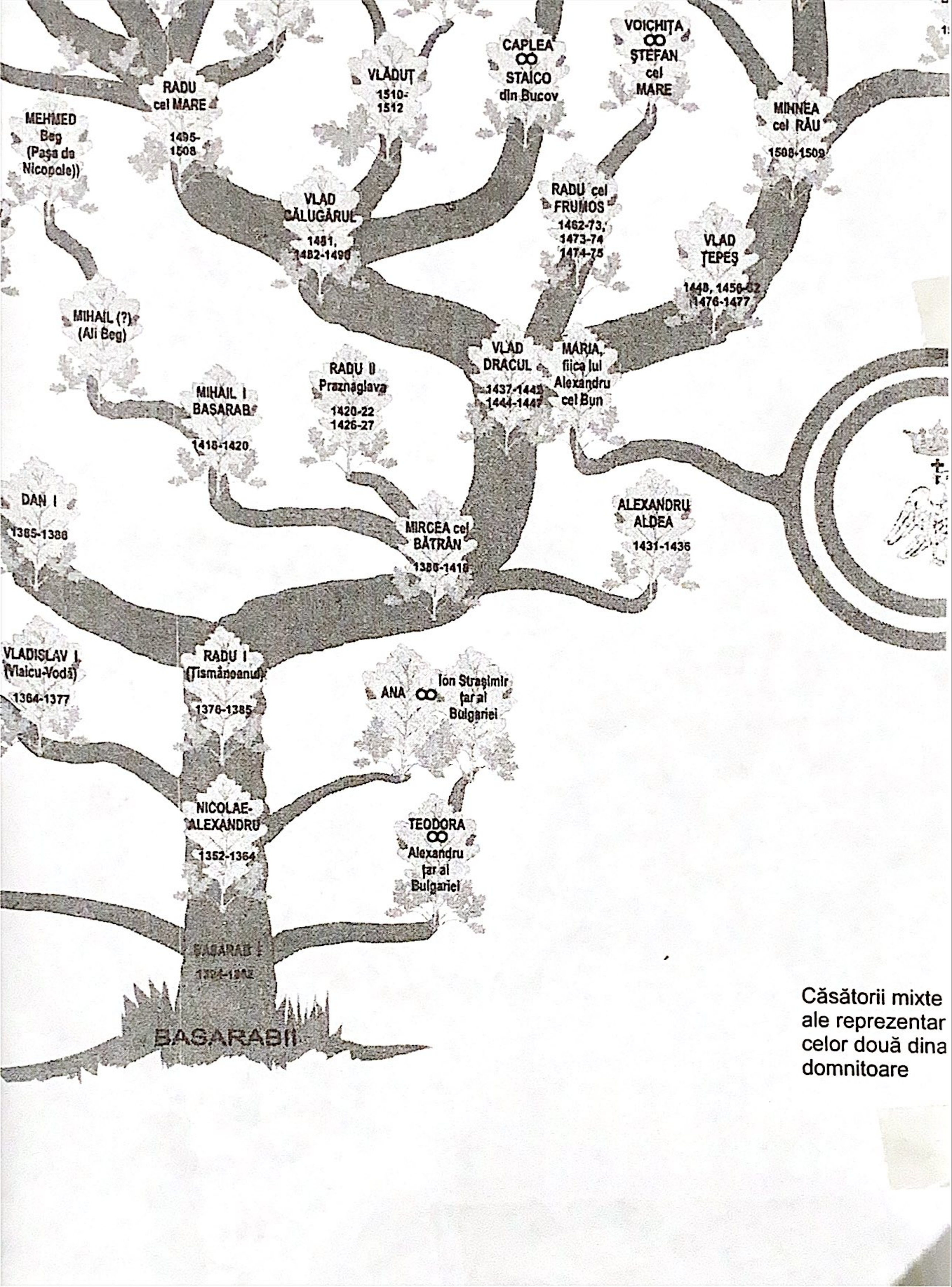
NEAGOE din CRAIOVA

CRAIOVEŞTII

VLAD I

1396

RUXANDA ∞ Ştefan Uroş III rege al Serbiei

Căsătorii mixte ale reprezentar celor două dina domnitoare

Nicolae Enciu

POPULAȚIA BASARABIEI ÎN ANII CRIZEI ECONOMICE DIN 1929-1933 ÎN VIZIUNEA MINISTRULUI ION MIHALACHE

La finele anului 1928, după o lungă perioadă de guvernare liberală, a fost format primul guvern național-țărănesc din istoria politică a României, într-o atmosferă de mari speranțe pentru locuitorii satelor, ca și pentru o mare parte a categoriilor sociale mici și mijlocii. La 10 noiembrie 1928, Iuliu Maniu (8 ianuarie 1873 - 5 februarie 1953) a prezentat lista noului guvern și a depus jurământul[1]. Oficiosul P.N.Ț. "Dreptatea" scria în acele zile că în istoria României începe "o eră nouă", că "10 noiembrie este o mare dată în istoria politică a țării. Vremea, în care libertățile și drepturile poporului românesc înscrise în legile țării nu mai sunt literă moartă, a sosit"[2]. În aceeași zi s-a anunțat decretul de dizolvare a corpurilor legiuitoare și de organizare a unor noi alegeri, în ziua de 12 decembrie - pentru Adunarea deputaților și la 15-19 decembrie - pentru Senat. Guvernul a decis ridicarea stării de asediu și cenzurii, deplina libertate de propagandă politică, cu respectarea legilor în vigoare.

În urma alegerilor din decembrie 1928, considerate a fi cele mai democratice din întreaga istorie a României[3], național-țărăniștii au obținut 77,76% din totalul voturilor pe țară, cel mai mare succes obținut vreodată de un partid politic din România. Pe această bază P.N.Ț. a obținut 348 mandate în Adunarea Deputaților, fiind urmat de Partidul Național Liberal cu 6,55% din voturi și 13 mandate[4].

În așa mod, în perioada noiembrie 1928 - noiembrie 1933 la cârma țării se vor succeda 9 guverne, dintre care 8 național-țărăniste[5]. Deși guvernările P.N.Ț. "au fost tulburate de consecințele adânci produse de criza mondială asupra economiei naționale și a întregii vieți de stat"[6], efectele benefice ale guvernării național-țărăniste n-au întârziat să apară.

Astfel, preocupările de redresare a gravei situații economice și financiare a țării și-au găsit expresia în politica împrumuturilor externe și realizarea stabilizării monedei naționale, în întocmirea unui tarif vamal bazat pe un protecționism moderat, în reluarea politicii de convențiuni comerciale, în legislația economică prin care s-a acordat capitalului străin un tratament egal față de capitalul românesc : crearea unui institut de credit agricol ipotecar cu concursul capitalului străin[7]. P.N.Ț. se angaja să înfăptuiască, de asemenea, o nouă reformă administrativă pe baza autonomiei locale și a descentralizării, cu excluderea imixtiunii politicianiste a puterii centrale; reorganizarea departamentelor și a tuturor instituțiilor de stat autonome, pentru a asigura administrarea rațională a treburilor obștești; stabilitate pentru funcționari și o remunerație mai bună, responsabilitatea acestora pentru abuzurile comise; o nouă organizare a justiției în vederea realizării deplinei independențe materiale și morale a magistraturii; ridicarea morală și intelectuală a națiunii și punerea în valoare a tuturor forțelor ei creatoare etc[8].

Prezentul raport, semnat de Ion Mihalache (18 februarie, 1882 - 5/6 martie, 1963) - ministrul de interne în guvernul condus de Al. Vaida-Voievod între 11 august-19 octombrie 1932, apoi în cel condus de Iuliu Maniu între 20 octombrie 1932-13 ianuarie 1933[9] - a fost depistat în fondul Casei Regale Carol II al Arhivelor Naționale din București[10] și învederează, în contextul programului general al guvernării național-țărăniste, o preocupare sporită și, precum putem constata, sinceră, comparativ cu perioada anterioară, pentru redresarea situației economico-sociale, politice și culturale a Basarabiei acelor ani. Observațiunile ministrului I.Mihalache constituie rezultatul unei vizite de documentare efectuate în Basarabia pe parcursul a nouă zile, practic, în toate orașele și județele acesteia, cu excepția jud. Hotin. Luând în considerare caracterul amplu și extrem de divers al programului vizitei, precum și competența profesională în afara oricăror discuții a autorului observațiunilor, documentul în cauză prezintă imaginea reală, nefardată, a populației și economiei Basarabiei în anii crizei economice din 1929-1933, deci a unei perioade extrem de dificile din toate punctele de vedere. Tocmai din această cauză constatările și concluziile autorului obțin o importanță sporită pentru aprecierea generală a perioadei interbelice din istoria Basarabiei.

În primul rând, observațiunile ministrului I. Mihalache învederează cu prisosință caracterul tendențios și lipsit de orice suport științific al tezei istoriografiei comuniste, vehiculate ostentatoriu chiar

© Nicolae Enciu, 1999.

în zilele noastre, referitoare la pretinsul "sistem basarabean" de dominație, în cadrul căruia bătăile (cu mâna și cu nuiaua) ar fi constituit "fenomene zilnice și legalizate"[11]. Precum menționează autorul, referindu-se la rolul și importanța jandarmeriei în Basarabia interbelică, "aceasta, care altădată era crâncen dușmănită de populație, astăzi a intrat nu numai în înțelegerea, dar, în multe părți, chiar și în simpatia populației". Mai mult decât atât, "în unele orașe și în unele sate ni s-a cerut crearea de noi posturi de jandarmi"[12]. Faptul că abuzurile jandarmilor - atunci când acestea aveau, totuși, loc - nu constituiau nicidecum "fenomene zilnice" și nici, cu atât mai puțin, "legalizate", rezultă, cu toată certitudinea, din Observațiunile aceluiași autor, care, "cu toată stăruința mea ***discretă*** (*Subl. ns.*) de a descoperi plângerile, n-am avut decât o singură reclamație împotriva unui jandarm". Deși acest ultim caz nu avea nici o importanță socială, jandarmii, care au comis abuzul, au fost arestați și deferiți justiției[13].

În rândul al doilea, documentul în cauză prezintă, într-adevăr, o situație social-economică a ținutului extrem de dificilă, o severitate excesivă a organelor fiscale locale, ceea ce punea în mare dificultate gospodăriile țărănești basarabene. Toate acestea însă nu au constituit nicidecum consecința "influenței devastatoare" a "politicii de ocupație a claselor conducătoare române în Basarabia", precum a pretins aceeași istoriografie de coloratură comunistă[14]. Autorul Observațiunilor menționează expres în această privință că situația social-economică dificilă a Basarabiei se datorează "unor împrejurări ce nu atârnă de guvern", că o situație identică caracterizează și "restul județelor agricole din țară"[15]. În pofida tuturor dificultăților, munca pământului era "așa de adânc înrădăcinată în sângele țăranului, încât nimănui nu-i trece prin gând să renunțe la această muncă", autorul mărturisind că a văzut în Basarabia "câmpul plin de pluguri".

Observațiunile lui I. Mihalache oferă și posibilitatea evaluării adecvate a "realizărilor istorice obținute de primul stat socialist din lume" pe fundalul "tuturor plăgilor care mistuiau societatea capitalistă" în anii crizei economice mondiale[16]. Precum remarcă autorul, "realizările istorice" ale comunismului sovietic au provocat un adevărat exod de refugiați de peste Nistru, care lua amploare pe măsura adâncirii procesului colectivizării în R.A.S.S.M. Documentul probează cu toată certitudinea faptul că, în pofida "tuturor plăgilor" societății capitaliste, situația economică a Basarabiei în acea perioadă era infinit superioară celei din R.A.S.S.M., în care "lumea făcea coadă la cooperative pentru a-și primi hrana după cartelă"[17]. Din multiplele contacte avute cu refugiații de peste Nistru autorul și-a format ferma convingere că "Basarabia țărănească nu poate fi amenințată de comunism ca produs al stărilor economice și sociale locale", că "trebuie să te apropii de Nistru ca să-ți dispară complet teama de comunism".

În fine, în pofida situației economice precare a populației Basarabiei în anii crizei economice din 1929-1933, ministrul I. Mihalache constata, cu o anumită surprindere, "setea de carte în limba română, atât a românilor, cât și a minorităților"[18]. Desprindem, din același document, pledoaria autorului pentru ameliorarea căilor de comunicații din Basarabia, pentru urgenta completare și perfectare a rețelelor telefonice în întregul ținut etc.

Aceasta fiind situația reală a populației și economiei Basarabiei acelei perioade, pe cât de sinceră și de veridică poate fi considerată teza aceleiași istoriografii comuniste, potrivit căreia "populația sărăcită și epuizată privea cu invidie pe celălalt mal"[19]?

OBSERVAȚIUNI CU PRILEJUL INSPECȚIEI FĂCUTE ÎN BASARABIA

Am întreprins un drum de informațiuni și inspecție în Basarabia timp de nouă zile, însoțit fiind de domnii Pantelimon Halippa, Armand Călinescu și directorul meu de Cabinet, vizitând orașele și județele: Cahul, Ismail, Cetatea Albă, Tighina, Lăpușna, Orhei, Soroca și Bălți.

Scopul pe care l-am urmărit a fost:

a) A obvserva aplicarea reformei administrative, atât în ce privește roadele pe care le-a dat, cât și lipsurile ce se observă;

b) A vedea administrația din Basarabia ca personal și ca funcționare, observând și felul de colaborare al tuturor organelor însărcinate cu paza și liniștea în provincia de peste Prut.

c) A vedea care este starea de spirit a populației în raport cu nevoile materiale și morale. Programul obișnuit în fiecare județ era următorul:

a) În capitala de judeţ: inspectarea prefecturii, a administraţiei judeţene, a primăriei oraşului, a poliţiei şi jandarmeriei, camerei agricole, consilieratului agricol, camerei de comerţ; vizitarea Şcolilor; contactul cu armata, cu organele Parchetului şi cu Administraţiile financiare.

b) Inspectarea a cel puţin două comune rurale mari şi a două primării săteşti mici, în fiecare judeţ.

c) Conferinţa cu comisiile de verificări locale (Cetatea Albă şi Tighina) şi cu comisiunea centrală (Chişinău) de verificare a refugiaţilor de peste Nistru, precum şi cercetarea acestor refugiaţi.

La Chişinău am avut o conferinţă cu prefecţii, preşedinţii delegaţiilor judeţene, o parte din parlamentari, şefii serviciilor de Directorat Chişinău, reprezentanţii Parchetului General, ai siguranţei generale şi ai jandarmeriei. Am arătat impresiile culese în primele patru zile de inspecţie şi le-am supus liberei lor discuţiuni. De asemenea, cu ei am examinat funcţionarea armonioasă a serviciilor publice din Basarabia.

Discuţiile din această conferinţă m-au decis a continua drumul în nordul Basarabiei, pentru completa verificare a informaţiunilor şi pentru deplina mea orientare.

Domnul Pantelimon Halippa a luat în primire Directoratul ministerial pe care împreună l-am cercetat în cursul unei zile. În timpul unei mese de seară am avut şi un schimb de vederi cu caracter politic cu şefii organizaţiilor judeţene.

La Tighina am asistat la şedinţa consiliului comunal, unde participau şi cei opt comunişti, membri ai consiliului, sala fiind plină de public, în faţa căruia se discuta proiectul de buget pe 1931. Am constatat goliciunea intelectuală a celor opt comunişti, dintre care şase erau complet nuli şi am fost foarte impresionat că întreaga sală aprobă atitudinea energică a primarului faţă de aceşti comunişti.

La Bălţi am asistat la o şedinţă a consiliului judeţean care discuta problemele culturale locale.

OBSERVAŢIUNI GENERALE

I. *Cu privire la administraţie* am făcut următoarele observaţii:

1. a) Descentralizarea la sate a fost primită peste tot cu mare bucurie, corespunzând şi unei tradiţii locale, şi unei necesităţi reale;

b) Comuna rurală am văzut-o funcţionând în mod real şi potrivit sensului legii numai în judeţul Soroca şi, întrucâtva, şi în Bălţi. În aceste părţi comunele rurale sunt unităţi mari (30-40 sate cu 25-30000 suflete), exercitând din plin atât atribuţiile tutelare, cât şi atribuţiile de gospodărie în regiune, în special întreţinearea şcolilor primare (substituindu-se comitetelor şcolare) şi serviciul tehnic (repararea şi construcţia de poduri). În aceste judeţe şi, mai ales, în Soroca, primarul sătesc nu este elementul cel mai de seamă, ci, mai degrabă, un element de serviciu în sat. În schimb primarii din comunele rurale sunt cele mai de seamă personalităţi din regiune, recrutându-se, mai ales, dintre învăţători. În restul judeţelor din Basarabia am întâmpinat plângeri împotriva comunei rurale, socotindu-se inutilă şi costisitoare, ca una care absoarbe 75% din cotele adiţionale ale satelor, ceea ce face 50% din totalul veniturilor acestor sate;

c) La judeţ n-am constatat fricţiunile care se observă ici şi colo în restul ţării, între prefect, de o parte, ca reprezentant al Puterii Centrale şi Preşedintele Delegaţiunii Permanente Judeţene, pe de altă parte, ca reprezentant al Administraţiei Locale Elective.

Este în tradiţia Zemstvelor de altă dată, Preşedintele fiind considerat ca un fel de primar al judeţului, prefectul respectând această autonomie gospodărească şi urmărind cu deosebită grijă armonica colaborare menită să asigure în judeţ regulata funcţionare a mecanismului de stat;

d) Inspectând Directoratul, m-am încredinţat, încă o dată, de marea sa necesitate. În acest scop, în afară de un personal conducător, bine selecţionat şi în fruntea căruia trebuie să se găsească personalităţi de mâna întâia, se cere ca toate Departamentele să-şi descentralizeze efectiv atribuţiile şi bugetele. La Directoratul din Chişinău, situaţia de provizorat, în ce priveşte Directorul, a încetat.

A fost primită demisia, reînnoită, a fostului Director, Domnul Moldovanu, împotriva căruia s-a dus cea mai nedreaptă şi cea mai pătimaşă campanie, D-sa, fiind un element pe cât de modest, pe atât de capabil şi ale cărui sentimente de bun român eu i le-am cunoscut în 1918 în Basarabia, la Bălţi, în calitatea lui de conducător al Zemstvei judeţene, care cea dintâi a ieşit fără rezerve, proclamând unirea cu Vechiul Regat. Am avut prilejul să constat bazele serioase pe care acest om a aşezat

Directoratul din Chişinău. Consiliul de Miniştri a însărcinat pe dl Halippa cu conducerea Directoratului Chişinău şi D-sa, cu autoritatea morală pe care o are în Basarabia, cu experienţa pe care a câştigat-o ca membru al mai multor Guverne şi cu autoritatea politică de membru al Cabinetului, va putea, sper, desăvârşi opera descentralizării.

2. În ce priveşte personalul de conducere de la judeţe, am observat cu satisfacţie că, în general, corespunde chemării sale. Aceleaşi observaţiuni am de făcut cu privire la jandarmerie şi la poliţie. Lipsurile constatate sunt pe cale de a fi împlinite şi cunoaşterea lor reală va grăbi soluţionarea. Cu bucurie am constatat în ceea ce priveşte jandarmeria, aceasta, care altădată era crâncen dușmănită de populaţie, astăzi a intrat nu numai în înţelegerea, dar, în multe părţi, chiar şi în simpatia populaţiei. În tot lungul drumului meu, cu toată stăruinţa mea discretă de a descoperi plângerile, n-am avut decât o singură reclamaţie împotriva unui jandarm. Cazul din judeţul Cahul, relatat de ziare, caz pe care l-am anchetat şi personal, n-are nici o importanţă socială. Jandarmii au fost arestaţi şi chestiunea este cercetată de Parchet. În unele oraşe şi în unele sate ni s-a cerut crearea de noi posturi de jandarmi.

3. În toate judeţele şi în toate oraşele am constatat o deplină înţelegere între autorităţile locale, excepţie făcând un singur caz, care se cercetează în prezent de organele competente (Ismail).

4. În ce priveşte în general noua lege a administraţiei locale, principalul neajuns este lipsa de organizare a finanţelor locale.

Bugetul satelor se bazează pe cotele adiţionale încasate de Stat prin perceptori. Aceste cote se percep din impozitele directe şi, mai ales, din impozitul agricol, pentru că impozitul pe clădiri şi pe profesiuni este foarte neînsemnat la sat. Restul veniturilor obişnuite sunt, de asemenea, neînsemnate, satele neavând nici averi comunale producătoare de venituri, nici taxe mai de seamă. În multe sate, totalul unor astfel de venituri se ridica la câteva mii de lei; am găsit sate şi cu câteva sute. Ce administraţie şi ce gospodărie pot face ele în aceste condiţii? Sunt sate, care ele însele au cerut alipirea de altele mai bogate, dar sunt şi sate care au nevoie de o administraţie locală cât de rudimentară; de aceea obştile locale şi-au votat benevol autoimpozite pentru întreţinerea administraţiei.

Sistemul acestor autoimpozite s-a generalizat în Basarabia şi la comunele rurale (mai ales, pentru întreţinerea şcolilor, facerea podurilor, serviciul sanitar) şi de aceste autoimpozite beneficiază şi administraţiile judeţene.

Sistemul autoimpozitelor este, în bună parte, secretul reuşitei administraţiei locale în Basarabia mai bine ca în alte părţi din ţară, dar acest sistem este ilegal, fiind categoric interzis de legea contribuţiilor. Desfiinţarea lui în Basarabia este imposibilă şi ar zădărnici cu desăvârşire aplicarea reformei administrative. Nici satele, nici comunele rurale şi nici judeţele n-ar putea trăi dacă nu li s-ar asigura aceste venituri, căci legalmente şi comunele rurale, şi judeţele în procurarea veniturilor sunt avizate la cotele adiţionale absolut ridicole. Se impune o grabnică revizuire atât a legilor ce privesc finanţele administraţiei locale, cât şi a legii contribuţiilor.

Cred că impozitul agricol, care, de altfel, nu produce Statutul decât sub 1,5 miliarde, din care mai mult de o treime rămâne neincasat, ar trebui dat în întregime satului, comunei şi judeţului.

Cred că nu trebuiesc împiedicate comunele de a-şi vota impozitele locale cu votul majorităţii satelor.

În orice caz, Ministerul de Finanţe este dator să verse administraţiilor locale toate sumele ce reprezintă cheltuielile serviciilor publice trecute de la Stat la comună şi judeţe prin noua lege administrativă.

Pentru corecta aplicare a legii administrative, Statul ar trebui în acest an să verse administraţiilor locale circa 1 miliard 400 milioane lei, trecând de la Stat pe seama comunelor întregi servicii costisitoare ca: Serviciul Sanitar 250000000; Notari 227000000; Subvenţie Casa Pensiilor 350000000; Justiţie 80000000; Jandarmi 40000000; Gardieni publici 48000000, la care se mai adaugă diferenţa de circa 450000000 din cota fondului comunal ce se cuvine judeţelor şi comunelor, calculată la prevederile bugetare şi ceea ce s-a prevăzut în bugetul general al Statului.

Nedând în schimb comunelor întreţinerea acestor servicii, neprocurând comunelor alte resurse, împiedicându-le de a-şi crea resurse proprii prin auto-impunere, se lucrează la nimicirea administraţiei locale.

Legea administrativă menită a fi un titlu de glorie pentru Guvernul Naţional-Ţărănesc, în astfel de condiţii nu numai că n-ar da roadele cerute, ci ar produce o perturbare păgubitoare.

II. *Cu privire la agricultură*

În sudul şi centrul Basarabiei, am observat prea puţine semănături de toamnă. În schimb, în Nord (Bălţi şi, mai ales, Soroca) semănăturile sunt destul de înaintate. M-am informat asupra cauzei: este absolut inexact că semănăturile sunt întârziate din pricina descurajării ţăranilor.

Este adevărat că situaţia economică în Basarabia, de altfel ca şi în restul judeţelor agricole din ţară, este caracterizată prin nemulţumirea populaţiei din pricina scăderii preţurilor. Dar munca pământului este aşa de adânc înrădăcinată în sângele ţăranului, încât nimănui nu-i trece prin gând să renunţe la această muncă. Adevărul este altul: seceta şi natura culturilor din Basarabia de Sud a fost cauza. Nu plouase de câteva luni şi nu se putuseră face arături. Cât am stat acolo, a căzut o ploaie; a doua zi după ploaie am văzut câmpul plin de pluguri. Apoi: în sudul Basarabiei se seamănă mult orz şi, mai ales, orz de primăvară, de acum doi ani de când au degerat semănăturile de toamnă; iar în nordul Basarabiei se seamănă grâu. Firește că peste tot am îndemnat lumea să semene grâu şi să se ocupe, îndeosebi, de creşterea animalelor şi horticultură. În această privinţă trebuie să aduc omagiul meu Camerelor Agricole din Basarabia care, pe întrecere în toate judeţele, dezvoltă cea mai intensă activitate pentru îndrumarea agricolă, zootehnică şi horticolă.

Camerele Agricole din Basarabia merită să fie luate ca pildă de cele din restul ţării.

M-am convins că Consilieratele Agricole pot fi desfiinţate ca servicii independente şi trecute la camerele Agricole conform noii legi. Cu chipul acesta operaţiile de desăvârşire a reformei agrare vor fi mai repede duse la capăt şi agronomii utilizaţi în rolul lor firesc.

În ce priveşte cadastrul, s-a făcut o imensă greşeală că nu s-au utilizat planurile cadastrale ale Basarabiei rămase de la ruşi. Aproape toate moşiile şi majoritatea satelor au planuri păstrate azi la arhiva Directoratului. S-a pierdut timp, energie şi bani de organele cadastrale care au făcut tabula rasa din acest material preţios. Pretextul că nu sunt lucrate cu toată preciziunea nu este serios, scopul principal urmărit prin cadastrul reformei agrare fiind de a se da în stăpânirea ţăranului un lot cu hotarele fixate pe teren şi pe plan. Câţiva metri pătraţi în plus sau în minus la un lot nu joacă mare rol. Pedantismul preciziunii matematice este inutil, atâta timp cât nu avem reţeaua geodezică şi racordarea planurilor de măsurătoare în general. Cred necesar ca Ministerul de Agricultură să schimbe sistemul pentru restul moşiilor nemăsurate din Basarabia. De altfel, ţin să constat că arhiva cadastrului din Chişinău ţinută de serviciul nostru cadastral se găseşte în desăvârşită ordine. Pentru buna linişte în câteva judeţe din Sudul Basarabiei se cere ca Ministerul de Agricultură să grăbească regulamentul legii de ieşire din indiviziune a câtorva obşti care stăpânesc pământuri în baza legii Stolâpin.

III. O problemă importantă pentru Basarabia este soluţionarea încurcăturilor provocate din amestecul *împrumuturilor pentru aprovizionări în garanţia Statului cu operaţiunile de vânzare în comun a cerealelor.* Ca şi în restul ţării, Statul a dat cereale pe datorie ţăranilor basarabeni acolo unde foametea a fost mai mare. Pentru că gerul de acum doi ani a distrus mai toate semănăturile de toamnă din Basarabia şi aprovizionările de seminţe au fost mai intense. Pe lângă aceasta, Basarabia a trecut câţiva ani prin secetă. De aceea şi în anii trecuţi s-au făcut astfel de aprovizionări de către Stat. Astfel, o mare parte din împrumuturile garantate de Stat la banca Centrală Cooperativă sunt concentrate în Basarabia. Pentru cantităţi de cereale primite cu preţurile scumpe de acum câţiva ani şi la care s-au adăugat dobânzi mari, debitul sătenilor este astfel foarte încărcat şi greu de suportat. Pe de altă parte, sătenii au fost ameţiţi:

a) Ba că plata se va face prin reţineri în contul cerealelor ce vor vinde prin Băncile Populare şi Federale în comun;

b) Ba că Guvernul va primi plata în natură pentru un kilogram (dat în trecut de stat) două kilograme achitate azi de ţăran;

c) Ba că Statul le va ierta o parte din datorie.

d) În sfârşit, unii parlamentari sau unii prefecţi, câte o dată chiar prin circulare, s-au amestecat, în scop de a evita nemulţumiri,susţin ei, şi au promis sprijinul Statului. În felul acesta, domneşte o mare confuzie şi o mare nemulţumire.

Operaţiunile de vânzare în comun au dat greş. Cerealele au fost depozitate în momentul când preţul era relativ bun. Ţăranii au primit avansuri pe baza acelor preţuri. Cerealele nu s-au vândut însă imediat decât în parte. O mare parte s-a vândut mai târziu, când preţurile au scăzut. Adeseori, preţul

integral de vânzare a vagonului a fost mai mic decât avansul primit, încât după buna regulă țăranii sunt datori să restituie diferența.

Cooperativele nu numai că nu au obligat pe țărani să restituie aceste diferențe, dar le-au lăsat nădejdea că ele nu vor fi plătite sau că vor fi compensate prin vânzări ulterioare cu prețuri mai mari, așa că astăzi nu se cunoaște exact care este totalul pagubelor realizate prin întârzierea prin vânzare. Țăranii aruncă vina pe Cooperative, spunând că acestea n-au vândut la timp. Cooperativele aruncă vina pe țărani, spunând că ele au făcut operațiuni în comision și țăranii, după ce au primit avansuri, au cerut să se întârzie vânzarea, în nădejdea unui preț mai bun. Pe de altă parte, Banca Centrală Cooperativă socoate de vină federalele că au voit să aibă câștiguri, cumpărând ferm și vânzând ferm, în loc de a face operațiuni în comision. Federalele și Cooperativele aruncă vina pe Centrala Cooperativă de Import și Export, respectiv Banca Centrală, spunând că ele au întârziat vânzările la sugestia acesteia.

Două fapte sunt certe:

1. Că nu se cunoștea precis totalul acestor pierderi, adică diferențele între avansurile mai mari și prețurile mai mici, plus cheltuielile generale care s-au încărcat.

2. Că țăranii sunt ținuți nesocotiți, neștiind ce au să dea, ce au să ia, și din pricina aceasta o serie de nemulțumiri. Ei cer să fie socotiți și să li se primească achitarea în natură: au primit 1 kg., să restituie două, trei și chiar 4 kg.

Convingerea mea este că se impun aceste soluții:

1. Banca Centrală prin organele sale să încheie situația fiecărui debitor, oriunde s-a făcut vre-o legătură între aprovizionare și vânzare în comun.

2. Să constate care este paguba reală a operației de vânzare în comun.

3. Să stabilească răspunderea și paguba să o acopere Statul, prin formula aprobată de Consiliul de Miniștri și neexecutată de Ministerul de Finanțe. Adică: din portofoliul de aprovizionare ce revine Statului pentru 200000000 - cu cât a contribuit prin bugetul acestui an, la suportarea eventualelor pagube ale aprovizionării, să se aleagă 50000000 - portofoliul Basarabean și să se treacă Băncii Centrale Cooperative drept fond de ajutoare pentru pagubele suferite din operațiile de vânzare în comun.

4. Statul să accepte achitarea datoriilor în natură pe 1 kg - 3 kg., oricare ar fi pierderea ce ar rezulta din acestea.

Motivele:

a) Plata în bani, fie chiar și numai a dobânzilor și a unei zecimi din împrumut, cum a convenit Banca Centrală Cooperativă, este în cele mai multe părți o imposibilitate, dat fiind criza de numerar și lipsa de vânzare a cerealelor. Sunt regiuni în Basarabia unde impozitul comunal se plătește în natură în grâu, socotindu-se lei 2,70 kg (40 lei pudul de 16 kg). Din lipsă de cumpărători, oamenii nu au pe ce lua bani și administrația comunală nu ar putea funcționa. De aceea, contribuabilii plătesc grâu drept bani, funcționarii primesc grâu drept bani, recipisele și contabilitatea se ține în bani. Funcționarii și primăriile fac ce pot cu grâul adunat. Se pun mari străduințe să procedeze tot așa și județele și Statul. A se cere bani, înseamnă urmărire prin perceptor, cu toate consecințele sociale din aceste vremuri de criză;

b) Adunarea grâului în aceste condiții ar fi cel mai puternic mijloc de ridicare a prețului cerealelor către nivelul prețurilor din porturi, atât prin faptul că se stabilește un preț ce poate fi luat ca punct de reper, cât și prin faptul că încetează presiunea creditorului care scade așa de artificial prețul;

c) Un astfel de sistem ar însemna, totodată, și lichidarea unui pasiv mort, care apasă și asupra debitorului, și asupra portofoliului cooperației de atâția ani de zile, provocând nemulțumiri;

d) Sistemul de a se cere o zecime în bani anul acesta și a se arunca restul în contul anilor viitori, înseamnă o iluzie pentru prezent (neputința de achitare în bani) și un balast pentru anii viitori (cine știe cum vor fi și aceștia);

e) Cred posibilă această soluție, întrucât țăranii ar depozita cerealele la acele organe prin care le-au primit, iar Statul ar aproviziona armata, internatele și alte așezăminte de Stat.

Oricare ar fi paguba, trebuie lichidată odată, căci dacă nu lichidăm în vreme de belșug al producției, cum vom putea-o lichida în vreme de lipsă?

IV. *Cu privire la încasările de impozite*, țipătul general în Basarabia este: "Impozitele sunt

grele", "Perceptorii ne urmăresc", "N-avem cu ce plăti". Nu este azi funcționar mai rău în Basarabia decât perceptorul. Odinioară obiectul nemulțumirii la sate erau jandarmii, astăzi sunt perceptorul și administratorul financiar. Vor fi fiind și abuzuri personale: mi s-a spus de perceptori care se înțeleg cu negustorul de cereale și execută urmărirea pentru a sili pe țărani să vândă cu preț ieftin negustorului. Este și un abuz practicat ca sistem oficial: pentru "a speria" pe contribuabil, perceptorul are instrucțiuni să ridice și obiecte nepermise de lege ca: îmbrăcăminte, animale de serviciu neurmăribile. Sunt însă destul de rare cazurile de urmărire definitivă și mi s-a vorbit (fără să controlez) de solidarizare a cetățenilor de a nu se prezenta la licitațiile de obiecte urmărite prin perceptor. În general, cazurile de urmărire sunt însă rare. Am constatat într-un județ abia 20.

Populația înțelege că în împrejurimile normale cu prețuri obișnuite, impozitele n-ar fi grele, că ele sunt grele în comparație cu prețurile actuale ale cerealelor. Înțelege, de asemenea, că prețul scăzut al cerealelor e datorat unor împrejurări ce nu atârnă de guvern și știe cum se procedează în Rusia pentru a se zmulge produsele țăranilor ca să le arunce în Europa pentru a ne concura. Înțelege mai greu de ce n-a scăzut în proporție și prețul articolelor industriale și nu înțelege severitatea excesivă a organelor fiscale.

Am constatat că populația Basarabiei, în regula generală, își plătește impozitul când are bani, că organele fiscului, în marea lor majoritate elemente locale, nu au pregătirea suficientă, că se face abuzuri de fiscalizm, care pot duce la tulburări locale, că organele administrative și politice nu colaborează, adeseori chiar paralizează acțiunea de incasare a impozitului.

Am luat măsuri pentru un contact mai strâns între administrație și organele fiscului și se impune un astfel de contact și între parlamentari și popor, pentru a-l lămuri pe deplin.

Mai peste tot am luat contact cu administratorii financiari, iar la conferința din Chișinău șeful serviciului financiar de la Directorat a făcut o expunere asupra finanțelor în Basarabia.

Se constată că încasările până la 1 octombrie au atins 43-45%. Sunt județe ca Soroca (total lipsit de contact cu piețele de vânzare), unde încasările nu ating decât 30%. Județe ca Bălți, unde încasările au ajuns la 60%, și ca Hotin (unde este exces de fiscalism) - 75%. Se crede că, cu toate rigorile aparatului fiscal, încasările de impozite directe nu vor depăși 70% la finele exercițiului financiar. Se impun grabnic măsuri pentru ca aparatul fiscal să nu iasă din lege, precum și pentru completarea instrucțiunii acestui personal.

V. *Cu privire la școală*, plângerea cea mare la orașe este desființarea școlilor secundare, cu deosebire la Cahul și Bălți.

Mai în toate orașele am luat contact cu Directorii liceelor de băieți și fete. La Bălți am asistat la o impresionantă ședință a Consiliului Județean, în care timp de o oră s-a discutat cu ce jertfe ar putea contribui județul pentru funcționarea mai departe a claselor desființate, în cazul când Ministerul Instrucțiunii Publice persistă. Am primit fel de fel de delegații ale părinților. Pentru Cahul mi s-a povestit următoarea anecdotă, care, totuși, ar fi fiind reală. Acum 20 de ani, nacealnicu, Colibaba din Comrat, jud. Cahul (trăiește și azi ca bun gospodar, ocupându-se cu creșterea animalelor), ca să determine pe proprietarul Țanco Calcic să construiască un liceu de fete în Comrat, a făcut cu acesta o prinsoare. "Nacealnicu" se prinde că va cosi 1 desetină (hectar) de lucernă, fără întrerupere, dacă proprietarul Țanco Calcic va construi un liceu de fete, și acesta a primit prinsoarea. "Nacealnicu" a cosit într-una, fără răgaz, întreg hectarul în sudori peste sudori și proprietarul a construit liceul care a funcționat până azi. Mi s-a spus că există fotografii din acea vreme, care au fixat pe Nacealnic cosind în sudori, căci prinsoarea era anunțată prin presă. Azi liceul este desființat. Vă închipuiți ce dureros este pentru localnici.

Evident că problema învățământului, în general, și secundar, în special, trebuie examinată fundamental, fiind o problemă de Stat. Se cade ca domnii miniștri de instrucțiune și finanțe să dezbată în Consiliul de Miniștri și apoi să se purceadă la măsuri radicale în legătură cu bugetul. Cred că provinciile alipite, ca și organele din regiunile necomerciale ale Vechiului regat, trebuie să se bucure de o favoare în ce privește repartiția numărului de școli. În ce privește Basarabia, am fost foarte plăcut impresionat, când am văzut setea de carte în limba română, atât a românilor, cât și a minorităților.

VI. *Cu privire la comunicații*, starea drumurilor din Basarabia este cunoscută. Dacă dă o ploaie, adesea comunicația între două sate este întreruptă. Din fondul de refacere, în afară de cele 8 poduri de

fier de peste Prut, la care se lucrează, s-au început în multe părți crâmpeie de șosele, la care se lucrează cu zor. Drumurile din Basarabia trebuie să formeze un permanent și principal obiect al preocupării Guvernului.

În convorbirea pe care am avut-o cu dl general Dragu, comandantul Corpului de Armată din Chișinău, acesta a insistat asupra necesității și urgenței unei linii de rocadă în Basarabia. Armata ar pune batalionul de Geniu să execute manopera, iar Statul - fondurile pentru împietruire.

De asemenea, se impune de urgență completarea și perfectarea rețelelor telefonice în întreaga Basarabie. Legătura Basarabiei cu Bucureștii se obține cu mari dificultăți din Chișinău, iar de la periferii complet imposibil. Problema telefonizării Basarabiei prezintă deci o mare importanță, atât pentru siguranța militară, cât și pentru ordinea internă.

VII. *Chestiunea refugiaților. Comunismul.*

De peste Nistru vin din ce în ce mai mulți refugiați, în majoritate moldoveni transnistrieni. Acest exod se pare că se accentuează în măsura în care colectivizarea dincolo de Nistru se adâncește din ce în ce mai mult. Impresionează, de asemenea, recenta măsură prin care bisericile, care până acum de curând erau păstrate în satele din apropierea Nistrului și trăgeau clopotele pe stil vechi, se transformă azi în fabrici și ateliere ca și înlăuntrul Rusiei.

Am luat contact cu refugiații, ținuți în arestul polițiilor din Cetatea Albă și Tighina, și m-am convins că nu sunt elemente mai bune pentru înfățișarea comunismului rusesc, așa cum este el, și nu există un mai bun antidot împotriva comunismului, decât povestirea simplă a acestor refugiați. Nu sunt "culaci" bogați, cum scriu gazetele, sunt țărani care au 2, 3, 4, 5, 6 hectare de pământ, culturi sau grădini sau vii și pe care comunismul i-a înspăimântat prin confiscarea sub forma de impozite a întregului produs și a unor pretenții mai presus de puterile lor. De asemenea, prin educația anarhică pe care bolșevicii o fac copiilor lor prin școli. Am vorbit cu acești copii și cu mamele lor, i-am pus să-mi spună poezii învățate în școala rusească. Slabi și livizi la față, tremurând când vorbeau despre Rusia, de 5-6 ori m-au rugat în genunchi cu părinții lor că nu-i înapoiez peste Nistru, unde vor fi uciși. Mi-au povestit cum vin soldații sovietelor, încarcă convoiuri întregi de cereale și fructe, plâng pe urma lor copii și femei, dar în fruntea convoaielor merg muzici și drapele pe care stă scris "dat de bună voie pentru soviete".

De la Chițcani se vede peste Nistru în Tiraspol (câteva sute de metri), lumea făcând coadă la cooperative pentru a-și primi hrana după cartelă. Trebuie să te apropii de Nistru ca să-ți dispară complet teama de comunism. Am luat măsuri ca acești refugiați să fie puși în contact cu populația din satele mai din interiorul Basarabiei.

De altfel, spre marea mea mulțumire, m-am încredințat că Basarabia țărănească nu poate fi amenințată de comunism ca produs al stărilor economice și sociale locale. Este adevărat că agenții Sovietelor fac toate sforțările să treacă Nistrul și să-și așeze focare. Nu este adevărat însă că propaganda prinde teren, ci ea se reduce exclusiv la cumpărarea de elemente izolate, 90% fiind străine de nația moldovenească. Nu există credință și convingere comunistă în Basarabia. Există intensa acțiune de cumpărare a unor elemente slabe, al căror rol se reduce la distribuirea de manifeste clandestine. Poliția cu jandarmeria și cu armata de la graniță lucrează mână în mână și cu deplin succes pentru urmărirea acestor elemente, iar Justiția i-a condamnat oriunde a avut începuturi de dovadă. Procurorul General din Chișinău mi-a arătat că sunt unele indulgențe ale Justiției, dar aceasta se explcă, mai ales, prin insuficiența textelor de lege, pe baza cărora se condamnă comunistul. Mi-au arătat, de asemenea, că sunt insuficiente aresturile și închisorile pentru a împiedica intensificarea propagandei comuniste, căci în sânul acestor aresturi, se formează uneori școli de bolșevism.

Problema trierii refugiaților de peste Nistru este importantă și actuală. Astăzi această triere este dată în seama unor comisii locale, care funcționează la Cetatea Albă, la Tighina, Soroca și Hotin, care au deasupra o comisie centrală la Chișinău.

Comisiile se compun dintr-un reprezentant al Siguranței, unul al Armatei și unul al Parchetului.

Sarcina lor este de a verifica pe refugiații ce le sunt trimiși de organele de pază, înapoind peste Nistru pe cei suspecți și repartizând în diferite sate cu anumite precauțiuni pe cei trimiși. Anumite conflicte de graniță sunt tranșate de comisii mixte, care se compun din reprezentanți ai comisiilor noastre locale și ai comisiilor locale rusești. Toate aceste comisii funcționează pe baza unui regulament

alcătuit în 1926 de reprezentanții sovietelor şi ai Statului Român şi pe baza unor Instrucțiuni ce datează de patru ani. Interpretarea acestor instrucțiuni diferă de la comisie la comisie. Astfel, deşi regulamentul prevede că nu se vor extrăda refugiații politici şi dezertorii, preşedintele comisiei din Cetatea Albă, dând o anumită interpretare instrucțiilor din 1926, anume de a nu primi decât pe basarabeni, adoptase ca normă generală înapoierea în masă a tuturor refugiaților, inclusiv românii transnistrieni, ceea ce este o profundă greşeală. Altele adoptă ca normă generală înapoierea a tot ce nu este moldovean. Am văzut la Tighina trei studenți de silvicultură şi un tânăr rus, reparator de piane, care mi-a dat deplina convingere a bunei lor credințe. Când le-am spus că nu este sigură rămânerea lor în țară, au izbucnit în lacrimi. Peste tot poliția m-a asigurat că are mijloacele unei bune trieri şi unei stricte supravegheri. Cred că se impune revizuirea instrucțiunilor şi metodelor în raport cu stările de azi. Această părere a fost adoptată şi de Comisia Centrală din Chişinău cu care am avut o conferință. Sarcina examinării problemei refugiaților revine Ministerului de Externe de care depind aceste comisii.

Impresiile mele sunt că se impune mai multă umanitate în primirea refugiaților, că trebuie scurtat timpul ținerii lor în mizerabilele aresturi ale poliției, unde li se zdrobeşte tot moralul, că în general, departe de a construi o primejdie, plasarea lor în țară este cel mai eficace mijloc de propagandă antibolşevică, că, după părerea organelor experimentate, există mijlocul unei sigure trieri şi supravegheri, că singurele reale şi importante dificultăți sunt:

a) Întreținerea materială a celor ce nu au rude şi legături în Basarabia;

b) Posibilitatea unui exod mai serios a refugiaților, dat fiind presiunea din ce în ce mai mare a colectivizării pământurilor țărăneşti şi posibilitatea înghețării Nistrului. În acest caz, problema ar putea căpăta o importanță ce depăşeşte hotarele noastre şi atât în ce priveşte întreținerea lor materială, cât şi plasarea lor eventual în afară de hotarele țării.

Țin să arăt că la Tighina este un Depou şi se află ateliere ale C.F.R, cu mulți lucrători, între care se face multă propagandă comunistă. Acest Depou şi aceste ateliere trebuiesc sau desființate, sau mutate mai în interior.

VIII. În ce priveşte *armata*, am avut contact cu şefii militari. S-au arătat mulțumiți de colaborarea organelor administrative. Lipsa mai importantă este a căzărmilor. În multe localități, cum este Bolgrad şi altele, trupele stau cantonate la particulari. În Cahul, capitală de județ, se găseşte abia o companie. În Hotin ni s-au semnalat nemulțumiri ale populației împotriva rechizițiilor forțate a căruțelor şi animalelor țărăneşti pentru transportul de materiale la pichetele grănicereşti.

În rezumat. În Basarabia domneşte linişte şi siguranță. Propaganda comunistă nu găseşte teren prielnic, ea constă în coruperea cu bani a elementelor izolate, a căror acțiune nu găseşte ecou în masă. Poliția, jandarmeria, armata, administrația şi justiția urmăresc în bună colaborare şi cu succes aceste elemente.

A dispărut nemulțumirea generală de altădată împotriva administrației şi, îndeosebi, împotriva jandarmeriei. Nemulțumirile din Basarabia nu sunt de ordin local şi special - sunt nemulțumirile păturilor agricole din toată țara cu o circumstanță mai grea, pentru că Basarabia în întregime este agricolă. Aceste nemulțumiri constau în prețul jos al cerealelor, în lipsa lor de desfacere, împrejurări care fac dureros de grele impozitele şi plata datoriilor.

Precum se ştie, această problemă este preocuparea de căpetenie a Guvernului. Soluționarea ei, fie şi parțial, trebuie accelerată.

Ion Mihalache
Ministru de Interne

NOTE

[1] Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu, **România după Marea Unire**, vol. II, partea I, 1918-1933, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, București, 1986, p. 867.

[2] Cf. Ion Mamina şi Ioan Scurtu, **Guverne şi guvernanți (1916-1938)**, Silex, Casa de Editură, Presă şi Impresariat, București, 1996, p. 70.

[3] Keith Hitchins, **România 1866-1947**, Ediția a II-a, Traducere din engleză de George G. Potra şi Delia Răzdolescu, Humanitas, București, 1988, p. 408.

[4] Ion Mamina şi Ioan Scurtu, **Op. cit.**, p. 70.

[5] Ioan Scurtu, **Istoria României în anii 1918-1940. Evoluţia regimului politic de la democraţie la dictatură**, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1996, p. 120.

[6] **Istoria Partidului Naţional Ţărănesc**. Documente (1926-1947), Editura ARC 2000, Bucureşti, 1994, p. 108.

[7] **Ibidem**.

[8] Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu, **Op. cit.**, p. 870.

[9] **Ibidem**, p. 1150-1151.

[10] **Arhivele Naţionale Bucureşti**, fond Casa Regală Carol II, dos. 69/1932, f. 1-22.

[11] Vezi **Comunistul**, nr. 37 (109), 9 octombrie 1998, p. 16.

[12] **Arhivele Naţionale Bucureşti**, fond Casa Regală Carol II, dos. 69/1932, f. 5.

[13] **Ibidem**.

[14] Vezi: **Lupta oamenilor muncii din Basarabia pentru eliberarea şi reunirea ei cu Patria Sovietică. Anii 1918-1940**, Editura "Cartea Moldovenească", Chişinău, 1973, p. 416.

[15] **Arhivele Naţionale Bucureşti**, fond Casa Regală Carol II, dos. 69/1932, f. 8, 14.

[16] Vezi: **Lupta oamenilor muncii din Basarabia**, p. 408.

[17] **Arhivele Naţionale Bucureşti**, fond Casa Regală II, dos. 69/1932, f. 18.

[18] **Ibidem**, f. 16.

[19] **Lupta oamenilor muncii din Basarabia**, p. 772.

JUBILEU

ACADEMICIANUL ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU LA 70 DE ANI

Nici o zi fără a face ceva, a citi o carte, a scrie o lucrare. Aceste cuvinte le-am auzit de nenumărate ori de la profesorul Ştefan Ştefănescu, despre care se spune că este un adevărat dascăl al timpurilor noastre.

Unul dintre cunoscătorii excelenţi ai istoriei medievale româneşti şi, în mod particular, ai izvoarelor interne şi externe ale acesteia, dl Ştefan Ştefănescu poate fi numit personalitate-simbol, exeget care şi-a consacrat întreaga activitate afirmării adevărului istoric.

S-a născut la 24 mai 1929 în comuna Goicea, judeţul Dolj, în Oltenia, zonă, despre care se menţionează că "şi aerul este îmbibat cu istorie". Şi-a făcut studiile secundare la Colegiul militar "Nicolae Filipescu", Predeal, universitare - la Bucureşti (1948-1952), aspirantura - la Universitatea "Lomonosov" din Moscova, doctoratul - la Paris. În anul 1951 devine cercetător la Institutul de Istorie din Bucureşti, ulterior director al institutului respectiv, iar cu începere din anul 1970 este angajat în calitate de profesor de istorie medie a românilor la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti, în cadrul căreia a deţinut funcţia de decan. Este membru titular al Academiei Române, membru al comitetelor de redacţie ale publicaţiilor *Revista de Istorie*; *Révue Roumaine d'Histoire*; *Studii şi materiale de istorie medie*, al corpului de documente *Documenta Romaniae Historica*.

Cu neabătută rigoare ştiinţifică este preocupat de istoria structurilor socio-politice medievale ale Ţărilor Române, studiind pe o bază documentară exhaustivă probleme ale stăpânirii funciare, ţărănimii, rentei şi imunităţii feudale. A abordat un şir de aspecte ale relaţiilor româno-bizantine şi româno-bulgare, convins că studiul instituţiilor feudale româneşti reclamă analiza lor comparată.

Studiile Domniei Sale pun la îndemâna medieviştilor o ediţie plenară de o remarcabilă ţinută ştiinţifică, care conţine o bogată moştenire istoriografică.

Dintre lucrările academicianului Ştefan Ştefănescu, incluse în patrimoniul ştiinţific ca opere de referinţă, citez doar câteva: *Bănia în Ţara Românească* (1965); *Ţara Românească de la Basarab I "Întemeietorul" până la Mihai Viteazul* (1970); *Demografia, dimensiune a istoriei* (1974); *Istoria medie a României, partea I, II* (1991-1992); *Istoria românilor de la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu* (1996); colaborează la lucrările *Istoria României*, vol. II (1962); *Din istoria Dobrogei*, vol III (1971); *România. Atlas istorico-geografic* (1996); *Istoria economică a României*, vol. I (1998).

Cu probitate profesională incomparabilă, prin hărnicie şi erudiţie, şi-a extins preocupările spre abordarea unei arii largi de subiecte, ca, de exemplu, cel legat de demografia istorică.

Fiind iniţiatorul şi creatorul Laboratorului de Demografie Bucureşti din cadrul Facultăţii de Istorie a Universităţii din Bucureşti, care a luat fiinţă în octombrie 1981 cu scopul de a stimula "cercetări ştiinţifice de demografie istorică, ţinând seama de tradiţia românească în acest domeniu şi de tendinţele actuale ale istoriografiei universale", Ştefan Ştefănescu depune eforturi susţinute pentru a iniţia şi întreţine relaţii cu specialiştii străini, făcând din aceasta o normă de conduită şi pentru colaboratorii săi.

Ca şi Laboratorul de demografie istorică, cursul opţional de demografie istorică, ţinut de către profesorul Ştefan Ştefănescu la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti, adună auditori nu numai de pe teritoriul "vechii Dacii", dar şi de pe alte meleaguri.

Anul acesta Facultatea de Istorie din cadrul Universităţii Libere Internaţionale din Moldova a introdus în calitate de curs opţional de studiu disciplina "Demografia istorică", în baza cursului profesorului Ştefan Ştefănescu.

La Facultăţile de Istorie de la Universităţile din Chişinău sunt cunoscute şi se bucură de o popularitate largă cursurile de istorie medie a României, alcătuite de profesorul Ştefan Ştefănescu, care se disting prin "reluarea şi dezvoltarea în noile condiţii a unui bogat patrimoniu".

© Silvia Corlăteanu-Granciuc, 1999.

Pentru mine este o datorie plăcută să fiu interpreta sentimentelor studenţilor şi doctoranzilor basarabeni şi să exprim recunoştinţa lor distinsului om de ştiinţă şi profesorului de vocaţie, care este academicianul Ştefan Ştefănescu.

La împlinirea frumoasei vârste de 70 de ani îi dorim acad. Ştefan Ştefănescu ani mulţi, cu sănătate, iar noi, cei care ne facem ucenicia sub îndrumarea Domniei Sale, să mai avem ce învăţa din lecţiile profesorului nostru.

Silvia Corlăteanu-Granciuc

PROFESORUL DR. ALEXANDRU ZUB LA 65 DE ANI

În luna octombrie 1999 neobositul istoric, Alexandru Zub, a împlinit 65 de ani, ocazie prin care am dori să-i aducem un omagiu de admiraţie şi să readucem în atenţia cititorului creaţia sa care ne-a fascinat întotdeauna prin metodă şi erudiţie.

În 1957 îşi începe cariera de cercetător, sprijinit, deja, de autoritatea unui student de excepţie, cu o bibliografie a scrierilor ilustrului istoric A.D. Xenopol, urmată apoi de cele ale lui M.Kogălniceanu şi V. Pârvan (*A.D. Xenopol. 1847-1920. Bibliografie*, Bucureşti, 1973; *Mihail Kogălniceanu. 1817-1891. Bibliografie*, Bucureşti, 1971; *Vasile Pârvan, 1882-1927. Bibliografie*, Bucureşti, 1975). Domeniile anchetei întreprinse în continuare au cristalizat prin numeroase studii segmentele evolutive ale istoriografiei române: cronicari, paşoptişti, junimişti, şcoala critică, noua şcoală[1] , conturând o anume funcţie a istoriei şi de aici şi a istoricului - cea de gardian al memoriei colective sau de "bătrân prin experienţă". "Studiul unei teme devine o reflecţie despre noi înşine"[2] , iar discursul istoric, în concepţia cercetătorului, poartă vocaţia unui "instrument de autocunoaştere prin recurs la experienţa înaintaşilor"[3] . "O naţiune se formează în jururl unei memorii comune, iar această memorie se întreţine, se cultivă, se înnoieşte mereu. Reînnoirea continuă a opţiunii noastre implică o disciplină a memoriei colective, memorie la care suntem chemaţi a face mereu apel. [...] Istoria e chemată, în acest cadru, să propună ea însăşi remedii"[4] .

Căderea regimului comunist a centrat interesul public pentru aspectele interzise sau falsificate până atunci. Tranziţia socială şi impactul acesteia a grefat apelul istoricului la "procesul intrării noastre în lume", la locul istoriei în preocupările istorice şi la modernizarea "utilajului istoric rezistent încă la orice tentativă de reînnoire autentică". "Lichidarea unui sistem social-politic într-o cadenţă atât de rapidă, cu toate că prevăzută de unii analişti demult, se pretează desigur la noi studii, revizuiri, demistificări şi reconsiderări de tot felul"[5] . În ceea ce priveşte istoria românilor, ca popor căzut sub dominaţia sovietică şi prin aceasta sub aberantul, inumanul experiment comunist, totul e susceptibil de reconsiderare când e vorba de perioada postbelică; de la spectaculoasa, plină de consecinţe răsturnare din 23 August 1944, până la revoluţia din Decembrie 1989 e un interstiţiu tragic, care a însemnat distrugerea completă a vechilor structuri, moartea silnică a mii şi mii de oameni, deturnarea însăşi a destinului colectiv[6].

Basarabia, o temă permanentă în interogaţiile lui Al.Zub, a determinat o adevărată cronică analitică în culegerea de articole sub genericul *Impactul reîntregirii* (Iaşi, 1995), semnate între anii 1990-1995. "Provinciile de margine au peste tot în lume un destin aparte: sunt cele mai supuse la presiuni externe, cele mai contradictorii ca tendinţe înăuntru, cele mai greu de echilibrat în momente de criză"[7]. Istoria Basarabiei, înainte şi după rapt, e una de sacrificiu permanent, chiar dacă nu totdeauna spectaculos şi notoriu. La sfârşitul unei forme imperial-ţariste în 1918 şi la sfârşitul altei forme de dominaţie, comunismul sovietic, "românii din Basarabia au tresărit, într-un elan de recuperare entuziastă şi restituţie, în timp ce forţele conservatoare s-au opus, prin cele mai diverse şi mai perfide mijloace, spre a menţine un *statu quo* favorabil imperiului de sub noua lui formă"[8]. Tragedia acestui spaţiu, consemnează autorul, e de a-şi fi pierdut mereu elitele. O elită, în fond, una care n-a avut totuşi destule resurse pentru a se impune definitiv, [...] treptat, a fost aproape scoasă din jocul politic, iar izbânzile cu care se mândrea anihilate[9].

La împlinirea vârstei de 65 de ani, urăm profesorului Al. Zub multă sănătate, ani de viaţă şi putere de muncă, noi succese şi contribuţii, spre care le orientăm atenţia tuturor celor interesaţi de istorie.

V. Bârlădeanu

© V.Bârlădeanu, 1999.

NOTE

[1] Vezi: *Alexandru Zub*, **Bibliografie**, în "Istoria ca lectură a lumii" (coord. Gabriel Bădărău ş.a.), Iaşi, 1994, p. 25-62.

[2] Al. Zub, **La sfârşit de ciclu**, Iaşi, 1994, p. 9.

[3] Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Mihail Kogălniceanu, M.Eminescu, A.D.Xenopol, N.Iorga, V.Pârvan, C.C. Giurescu sub aspect epistemic şi moral au intrat în câmpul de cercetare al istoriografiei române ca parte a istoriei europene, a ideilor şi mentalităţilor colective. Din lipsă de spaţiu dintre acestea aducem numai câteva: **Biruit-au gândul (Note despre istorismul românesc)**, *(*Iaşi, 1983); **Mihail Kogălniceanu istoric** (Iaşi, 1974); *Vasile Pârvan, efigia cărturarului* (Iaşi, 1974); *Junimea, implicaţii istoriografice. 1864-1885,* (Iaşi, 1976); **A scrie şi a face istorie (Istoriografia română paşoptistă)**, (Iaşi, 1981); **Pe urmele lui Vasile Pârvan**, (Bucureşti, 1983); *Mihail Kogălniceanu* (Bucureşti, 1985); **De la istoria critică la criticism. Istoriografia română la finele secolului XIX şi începutul secolului XX**, (Bucureşti, 1985); **Istorie şi istorici în România interbelică** (Iaşi, 1989); *Eminescu: glose istorico-culturale* (Chişinău, 1994).

[4] **Memorie şi uitare**, în "Discurs istoric şi tranziţic", Iaşi, 1998, p. 130-131.

[5] Idem, **Istoria în impas**, în "Discurs istoric şi tranziţic", Iaşi, 1998, p. 21.

[6] **Ibidem**, p. 22.

[7] **Excurs istoriografic**, în "Impasul reîntregirii", Iaşi, *1995.*

[8] **De la o sfâşiere la alta**, în Ibidem, p. 112.

[9] **Istorie şi discurs istoric**, în Ibidem, 121-122.

JUBILEU ÎN FLOAREA VÂRSTEI

Profesorul universitar, doctorul habilitat în istorie Ion Niculiţă la 27 mai 1999 a împlinit 60 de ani. La această vârstă onorabilă Domnia sa este încă plin de puteri, uscăţiv, energic, cu o ţinută impecabilă.

Încă din cadrul Universităţii de Stat din Moldova, unde şi-a făcut studiile, manifesta mult interes faţă de diverse probleme privind istoria poporului nostru. Fiind student, participă activ la cercetările arheologice de teren. Dragostea faţă de arheologie i-a inspirat-o, probabil, cercetările vestitului arheolog Vasile Pârvan, întemeietorul arheologiei româneşti, cu care este rudă pe linia mamei. Ca şi dânsul, tânărul Ion Niculiţă îndrăgise istoria străveche a geto-dacilor.

Mulţi ani s-a ocupat cu pasiune de studierea tracilor şi geto-dacilor, care au trăit în timpurile străvechi în spaţiul cuprins între râurile Prut şi Nistru. În această direcţie depune eforturi susţinute, munca sa încununându-se cu succese remarcabile. Punerea în circulaţie în vremea totalitarismului a unor idei juste, dar neplăcute pentru unii, constituia şi un act de curaj. Ca rezultat al activităţii ştiinţifice desfăşurate au văzut lumina tiparului 2 monografii şi peste 80 de studii şi articole, care dovedesc calităţile sale de bun cercetător şi cunoscător al istoriei neamului. Este autor de manuale şcolare.

Ion Niculiţă s-a distins nu numai ca un harnic cercetător ştiinţific, dar şi ca un organizator talentat, un pedagog de vocaţie. În calitate de şef al catedrei de arheologie şi istorie antică, decan al Facultăţii de Istorie a Universităţii de Stat din Moldova este mereu în căutarea unor noi forme de activitate, care să îmbogăţească procesele de predare a materialului de studiu, educaţional şi de însuşire a cunoştinţelor. Exigent faţă de sine, colegii de breaslă şi studenţii, se bucură din partea lor de multă stimă, îndreptăţind deplin încrederea care i se acordă. În timpul activităţii sale a îndeplinit diverse funcţii, fiind membru al diferitelor consilii ştiinţifice şi de susţinere a tezelor de doctor în ştiinţe, al unor asociaţii internaţionale ştiinţifice.

Profesorul Ion Niculiţă a educat sute de studenţi, unii dintre care şi-au ales drept ocupaţie principală activitatea ştiinţifică, printre aceştia fiind şi Teodor Arnăut, Aurel Zanoci, Alexandru Popa ş.a. La Universitatea de Stat din Moldova a format o şcoală ştiinţifică de tracologie, pe care o conduce cu succes.

Pentru prodigioasa activitate, munca depusă la instruirea studenţilor profesorul Ion Niculiţă a fost distins cu ordinul "Gloria Muncii".

Îi dorim multă sănătate, voie bună şi noi realizări în munca ştiinţifică şi didactică.

Ion Hâncu

© Ion Hâncu, 1999.

MEMBRU-CORESPONDENT AL A.Ş.M. CHIRIL STRATIEVSCHI LA 70 DE ANI

Muncind spre a ţine pasul cu ritmul pământului şi cu sufletul său, aşa îl cunoaştem şi îl admirăm. Admiraţie provocată de eleganţa manierelor sale, de omenia, de înţelepciunea şi de vastitatea cunoştinţelor pe care le posedă.

Personalitatea membrului corespondent al A.Ş. a Moldovei Chiril Stratievschi este bine cunoscută celor pe care îi preocupă istoria R.A.S.S.M., în special economia ei, problemele sociodemografice şi cele privind colectivizarea forţată a ţărănimii, represiunile din anii '30. Ea se recomandă oarecum de la sine, fiind ştiută atât activitatea sa ştiinţifică, cât şi cea didactică.

S-a născut la 12 februarie 1929 în satul Broşteni, raionul Râbniţa. Îşi face studiile la Institutul Pedagogic "I.Creangă" din Chişinău, facultatea de istorie, pe care o absolveşte în 1951.

Prezenţa sa în câmpul cercetării ştiinţifice cu vastă extindere în timp îi defineşte şi dimensionează personalitatea. Un interes deosebit pentru munca de cercetare ştiinţifică manifestă încă în cadrul aspiranturii de pe lângă Institutul Pedagogic "Ion Creangă", muncă pe care a continuat-o cu succes cca două decenii la Institutul de Istorie al A.Ş. a Moldovei, unde activează în calitate de colaborator ştiinţific principal.

Îşi susţine cu succes teza de doctor (1959) şi de doctor habilitat în istorie (1976). În anul 1989 este ales membru corespondent al A.Ş. a Moldovei.

Debutul publicistic al savantului Gh. Stratievschi a avut loc în 1955. În anii care s-au perindat a elaborat peste 200 de studii ştiinţifice - monografii, broşuri, articole -, care au văzut lumina tiparului la Chişinău, Moscova, Kiev, Taşchent, Lvov.

A participat la lucrările mai multor simpozioane şi congrese internaţionale, conferinţe şi consfătuiri ştiinţifice, unde şi-a prezentat lucrările.

Activitatea didactică a profesorului Ch. Stratievschi începe în vara anului 1951, în cadrul institutului unde a învăţat, şi durează până azi. A parcurs calea de la lector superior până la şef de catedră. A ţinut prelegeri la Tehnicumul sportiv (1952), Institutul Pedagogic "Ion Creangă" (1951-1959), Universitatea de stat din Moldova (1959-1968), Institutul Politehnic din Chişinău (1971-1991), precum şi peste hotarele republicii – la Universitatea din Lvov (1968), Universitatea din Plovdiv (1977), Conservatorul din Erevan (1976), Universitatea Tehnică "Bauman" din Moscova (1978).

În anii 1964-1966 deţine funcţia de viceministru al învăţământului.

În calitate de profesor, decenii în şir a contribuit la formarea multor generaţii de pedagogi şi de cercetători ştiinţifici.

Şi-a adus contribuţia la pregătirea unor specialişti de înaltă calificare. Sub conducerea lui au fost pregătite şi susţinute trei teze de doctor habilitat în istorie. A fost conducător ştiinţific a 17 doctoranzi, care şi-au susţinut tezele la Universitatea din Moscova "M.Lomonosov", la Universităţile din Kiev, Odessa, Chişinău, la Institutul de Istorie al A.Ş. a Moldovei.

Pentru merite deosebite în activitatea ştiinţifică a fost decorat cu ordinele "Revoluţia din Octombrie", "Drapelul Roşu de Muncă", i s-a conferit titlul de lucrător emerit al şcolii superioare din Republica Moldova, de laureat al Premiului de Stat al Republicii Moldova.

În mai 1999 i s-a acordat titlul de "Om emerit al Republicii Moldova".

Colegii, discipolii, colaboratorii nu pot decât să se bucure pentru vigoarea spirituală, neinfluenţată de scurgerea anilor, bogata-i experienţă, asociată celei profesionale, ce dezvăluie o consecvenţă deosebită.

Cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani îi urăm sărbătoritului multă sănătate, prosperare şi realizarea tuturor doleanţelor.

Zinaida Alexandreanu-Sâtnic

© Zinaida Alexandreanu-Sâtnic, 1999.

RECENZII

O ORIGINALĂ MONOGRAFIE DESPRE MOLDOVA ÎN EPOCA LUMINILOR

"Colecţia istorică" a editurii "Civitas" s-a completat recent cu o nouă carte, ieşită de sub condeiul dlui Demir Dragnev, cunoscut medievist, dr. habilitat, profesor universitar, membru corespondent al A.Ş.M. Este un eveniment deosebit, deoarece prestigiosul istoric, autor al multor manuale, monografii, lucrări de sinteză, articole ştiinţifice, colecţii de documente vine către cititor cu o lucrare originală, care atrage, atenţia chiar prin însăşi tema ei: *Ţara Moldovei în epoca luminilor (Aspecte din istoria socio-economică, politicii interne şi a culturii în secolul al XVIII-lea*[1] .

Problemele istorice din Moldova secolului al XVIII-lea sunt abordate în baza unui material documentar inedit depistat în arhive şi diverse colecţii de izvoare de epocă, acesta fiind încadrat în contextul proceselor istorice de pe întreg spaţiul românesc.

Lucrarea include o introducere, patru capitole, după cum urmează: "Criza economică, politică, socială şi transformările culturale (ultimele decenii ale secolului al XVII-lea -prima jumătate a secolului al XVIII-lea)"; "Reformele sociale în Moldova (mijlocul secolului al XVIII-lea"); "Redresarea economiei Ţării Moldovei (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea"); "Viaţa politică internă şi relaţiile sociale. Începuturile afirmării iluminismului", constituite din 17 subcapitole, concluzii generale, anexe, note.

În cele ce urmează ne vom opri asupra unor aprecieri ale autorului, care pot fi utile cititorului.

Pentru a prezenta şi a analiza profundele procese din sânul societăţii române, ce s-au petrecut în secolul al XVIII-lea, supranumit al "Luminilor", prof. D. Dragnev a pornit de la constatarea marelui istoric A.D. Xenopol că acest veac "*este continuitatea stării de mai înainte*" (p.6). Deci pentru a înţelege "*înnoirile*" perioadei fanariote este necesar, înainte de toate, de analizat istoria proceselor social-economice de la sfârşitul secolului al XVII-lea.

Metoda de cercetare a autorului se încadrează în metodologia şcolii analiste a "timpului lung", studiind procesele din secolul al XVIII-lea, el caută antecedentele lor în secolul al XVI-lea, iar urmările acestora - la începutul secolului al XIX-lea.

D. Dragnev consideră că "până la urmă luminile şi nu fanarioţii au determinat perspectiva evoluţiei istorice", acestea servind drept punct de pornire în calea spre afirmarea societăţii moderne româneşti în secolul al XIX-lea" (p. 8.).

Unul din obiectivele de bază urmărite în studiu a fost delimitarea celor două procese de provenienţă diversă: mutaţiile interne, specifice societăţii medievale, ce adesea coincideau, după formă, cu cele determinate de procesul de modernizare general european (p. 13), iar de aici şi impactul acestor procese asupra modernizării în Ţările Române; determinarea formelor specifice ale elementelor economiei capitaliste în acest spaţiu periferic (conform concepţiei braudeliene).

Autorul a intenţionat să demonstreze că în sec. al XVIII-lea "prin efectuarea anumitor transformări de caracter modernizator au fost puse începuturile unor schimbări substanţiale, care au dus la statornicirea societăţii moderne româneşti" (p. 11).

Vorbind despre "secolul Luminilor", nu putem să nu atenţionăm cititorul asupra evoluţiei culturii româneşti în "Secolul de Aur" (sec. XVII) şi în cel următor. "Cultura clasică a fost însuşită în Moldova în sec. XVII nu pe calea contactului direct cu Renaşterea europeană, afirmă D. Dragnev, ci pe cea a unei postfeţe a acestei mişcări culturale şi spirituale - cea a barocului - prin filiera şcolilor poloneze iezuite" (p. 59).

"Preeluminismul românesc" - culmea cărui a constituit-o opera literară a lui D. Cantemir – nu s-a dezvoltat în Moldova în secolul al XVIII-lea continuu din cauza crizei de la sfârşitul secolului XVII -

© Vladimir Mischevca, 1999.

începutul secolului XVIII. Umanismul elen, sub formă de baroc răsăritean, a servit drept punct de legătură între barocul european şi curentul iluminist din Ţările Române, care s-a afirmat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Conform calculelor lui A. Cammariano-Cioran, în secolul al XVII-lea în Moldova şi Ţara Românească au fost tipărite 53 de cărţi în limba română şi 92 în limba greacă, pe când în secolul al XVIII-lea au fost editate 231 în limba română şi doar 37 în greacă (p. 140).

O atenţie deosebită se acordă în lucrare analizei reformelor din perioada respectivă, care au fost definitorii în era luminilor. Iniţiate din îndemnul otomanilor, dar realizate după modelele absolutismului european, ele n-au servit intereselor puterii suzerane. Chiar dacă reformele de la mijlocul secolului al XVIII-lea erau menite, în primul rând, să mobilizeze resursele ţării pentru a îndeplini cerinţele Porţii, acestea, pe măsura slăbirii dominaţiei otomane, nu "orientalizau", ci, "europenizau" principatele, deschizând calea spre modernizarea societăţii româneşti (p. 90, 92).

Privită în ansamblu, politica socială a domnilor fanarioţi este apreciată ca una de compromis între Poartă şi boierimea locală (p. 132). Orice cedare a domniei în favoarea boierimii şi a clerului autohton urma după o luptă îndelungată a "partidei naţionale" pentru satisfacerea anumitor revendicări economice şi sociale.

Însă aprecierea reformelor şi activităţii domnilor fanarioţi trebuie făcută de fiecare dată de la caz la caz, deoarece chiar una şi aceeaşi persoană poate avea domnii diferite - mai mult sau puţin "luminate", "bune". Drept exemplu pot servi în acest sens şi domniile principelui Al. Ypsilanti, în prima sa domnie în Ţara Românească (1774-1782), care, după cum susţine A.D. Xenopol, s-a manisfestat ca una din "figurile cele mai deosebite ale epocii fanariote", fiind un domn reformator şi bun administrator, dar nu şi în celelalte domnii ale sale în Ţăra Românească (1796-1797) şi Moldova (1786-1788), când nu mai continuase în aceeaşi manieră ("storcând bani ca un moşneag cu inima împetrită,... devenind un adevărat bici peste ţară peste care altădată încercase să verse un balsam tămăduitor")[2].

Justă este şi consemnarea "Iluminismul din Ţările Române se distinge prin faptul că, spre deosebire de orientarea cosmopolită a iluminismului apusean, a pledat pentru propagarea sentimentului naţional şi a patriotismului". Fără să critice religia ortodoxă (p. 138), iluminiştii români, mai ales, clerici, optau pentru difuzarea cunoştinţei de carte. Dar, de remarcat faptul, tocmai în această perioadă are loc trecerea de la conştiinţa religioasă la cea de neam. Autorul demonstrează că aripa radicală a "partidei naţionale", orientate spre Occident, cristalizată după 1821, îşi are geneza în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Drept exemplu servesc şi scrierile iluministului moldovean Amfilohie Hotiniul (1796): "*Cine nu se îngrijeşte a iubi şi respecta Patria, adică ţara şi pământul pe care s-a născut în limba poporană, păcătuieşte în aceiaşi măsură ca şi cei care nu-şi respectă părinţii lor*" (p. 143).

Reformele din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au cuprins organizarea administraţiei, justiţiei şi a bisericii, ridicând la un nivel calitativ nou rolul limbii române. Astfel, funcţionarii de stat erau obligaţi să informeze domnia despre activitatea lor în rapoarte scrise în această limbă. Velcăpitanului de Soroca, care trimisese domnului o adresare în limba greacă, C. Mavrocordat îi răspundea: - "Pentru ce ne scrii greceşte ? Au aşteptaţi să-ţi dău noi logofăt să scrie româneşte? Să-ţi cauţi logofătul să ne scrii rumâneşte! Să nu ne mai scrii greceşte" (p. 87).

Lecturând această bogat documentată monografie, cititorul va pătrunde, datorită accesibilităţii expunerii şi argumentării ştiinţifice, temeinice într-o epocă de înnoire şi transformări (sociale, economice etc.), despre care ne-am referit doar tangenţial

Etapa incipientă a epocii moderne în Principatele Române va continua până la revoluţia din 1821 şi la apariţia Regulamentelor Organice, Moldova şi Ţara Românească evoluând pe calea modernizării, specifice zonelor de periferie ale capitalismului european, într-un veac de apăsare, dar şi de speranţe în renaşterea naţională.

Studiind atent această lucrare, ne vom aprofunda cunoştinţele despre secolul al XVIII-lea şi, astfel, vom pătrunde în esenţa multor evenimente actuale.

Vladimir Mischevca

[1] Demir Dragnev, *Tara Moldovei în epoca luminilor. Chişinău, Civitas, 1999.*

[2] Vezi: Vl. Mischevca, P. Zavitsanos, *Principele Constantin Ypsilanti (1780-1816)*, Chişinău, CIVITAS, 1999.

ISTORIA UNUI DESTIN – CONSTANTIN YPSILANTI

Apariția unei monografii despre Constantin Ypsilanti este pe cât de actuală, pe atât de necesară. Această constatare este cu atât mai plauzibilă, cu cât lansarea unor astfel de studii genealogice şi biografice până în prezent se produce încă foarte rar. Afirmația este valabilă şi în cazul monografiei *Principele Constantin Ypsilanti. 1760-1816*, apărute la Editura "Civitas"[1] . Acest studiu, care constituie un adevărat model de abordare a vieții şi activității unei personalităţi istorice, conceput de cercetătorul ştiinţific superior, doctorul în istorie Vl.Mischevca (cu susţinerea şi aportul dlui Periklis Zavitsanos), este prima realizare în comun a cercetătorilor în domeniul istoriei din Republica Moldova şi Grecia încununată cu succes.

Din tot ce s-a scris până acum despre Constantin Ypsilanti, această carte reprezintă o monografie cu totul aparte. În primul rând, este analizată nu doar o personalitate, pe cât de contradictorie, pe atât de necunoscută nouă, ci o întreagă perioadă istorică, cu momentul de vârf, care a fost anexarea Moldovei dintre Prut şi Nistru la 1812. Autorii îşi propun să elucideze "încă o latură a istoriei românilor din epoca de tranziție de la secolul "luminilor" la cel al "naționalităților", perioadă în care domnitorii greci fanarioți au avut o influență decisivă în viața politică a Principatelor Române. Din rândul acestora s-a evidențiat familia Ypsilanti.

După cum remarcă, pe bună dreptate, autorul, pentru aprecierea justă a evenimentelor de la începutul secolului al XIX-lea, care s-au soldat cu anexarea Basarabiei, cunoaşterea activității politice, diplomatice şi militare a lui C.Ypsilanti este indispensabilă. Totodată, elucidarea biografiei sale contribuie într-o măsură considerabilă şi la reflectarea istoriei mişcării de eliberare națională a grecilor, care s-a desfăşurat şi în Principatele Române, principele Constantin fiind tatăl lui Alexandru Ypsilanti, eroul național al Greciei şi conducătorul "Eteriei" (1821).

Autor a mai multor monografii, Vl.Mischevca este cercetătorul şi analistul care reuşeşte să atragă cititorul şi specialistul, în aceeaşi măsură, prin sinteză şi expunere accesibilă a materialului istoric. Întemeiată pe o vastă şi bogată informație documentară, rezultată din investigații minuțioase, lucrarea în cauză este primul studiu monografic în istoriografia mondială în care figura lui Constantin Ypsilanti apare cu predilecție în ipostaza unui om politic şi de stat.

Cartea este structurată în 9 capitole, epilog, însoțită de anexe şi mai multe ilustrații, cu ample rezumate în limbile rusă şi engleză. În primul capitol "Familia. Părinții", scris în colaborare cu P.Zavitsanos, sunt prezentate originea şi genealogia familiei Ypsilanti. Aici, de asemenea, este făcută o descriere şi o analiză a domniei şi a activității reformatoare a principelui Alexandru Ypsilanti, tatăl lui Constantin, care a domnit în Principatele Române în anii 1774-1782, 1786-1788, 1796-1797.

Un viu interes trezeşte viața tânărului Constantin, plină de aventuri, ce au avut un impact politic, care au determinat mazilirea tatălui său la 1782.

Capitolul II, intitulat sugestiv "Cel mai învățat om al Fanarului...", evidențiază cultura, inteligența lui Constantin, evoluția concepțiilor sale politice până la lansarea sa pe arena vieții politice din Imperiul Otoman.

Debutul lui în politică începe o dată cu numirea în funcția de Mare dragoman al Porții (1796-1799), perioadă pe care autorul o descrie în capitolul III, subliniind rolul lui Ypsilanti în orientarea politicii externe a Imperiului Otoman spre alianța cu Rusia în anii 1799-1806, precum şi ajutorul acordat de el patriotului grec Rigas Velestinlis (p.57).

Încă în funcția de Mare dragoman, Constantin Ypsilanti a întreținut relații secrete cu diplomații şi agenții ruşi, menținându-le şi între anii 1799-1801, când ocupase tronul Moldovei, fiind convins la acea perioadă că doar cu ajutorul Rusiei îşi va putea realiza planurile sale dinastice de creare a unui regat "Dacia". În capitolul IV cu titlul "Partizan al Rusiei", autorul analizează minuțios, de asemenea, hattişerifele din 1802, date de Poartă Principatelor Române, subliniind că ele "semnifică nişte etape de cotitură în evoluția raporturilor ruso-otomane, care şi-au lăsat implicit amprenta atât asupra situației politice a Moldovei şi Țării Româneşti..., cât şi asupra destinelor politice ale domnitorilor Principatelor din acea vreme, inclusiv al lui C.Ypsilanti..." (p. 60). Sub auspiciul acestor convenții îşi va începe Ypsilanti la 29 august 1802 domnia în Țara Românească.

© Eugeniu Cernenchi, 1999.

În capitolul V sunt evocate evenimentele dintre anii 1802-1805 atât pe plan intern, dar, mai ales, pe plan internațional. Este analizată evoluția Problemei Orientale în perioada ascensiunii Imperiului napoleonian, care în urma Păcii de la Pressburg (1805) devenise și putere balcanică.

În capitolul VI autorul descrie cu lux de amănunte lupta agenților francezi pentru anihilarea influenței ruseşti în Imperiul Otoman şi în Principatele Române, în special. În astfel de condiții Constantin Ypsilanti a desfăşurat o intensă activitate politico-diplomatică, încercând, totodată, să creeze o armată regulată în țară. De asemenea el a susținut pe cale diplomatică şi materială răscoala sârbilor din anii 1804-1807 (p. 73, 81).

"Lovitura decisivă" este titlul celui de-al VII-lea capitol, foarte important pentru înțelegerea destinului politic al eroului acestei cărți, în care sunt analizate detaliat evenimentele din august-noiembrie 1806. În el pe larg sunt prezentate cauzele externe care au dus la destituirea din scaunul domnesc a principilor C.Ypsilanti şi Al.Moruzi. Folosind izvoarele interne, Vl.Mischevca descrie amănunțit fuga lui Ypsilanti în Rusia. Este analizată minuțios criza relațiilor ruso-otomane şi evoluția lor într-un nou război. Autorul susține, pe bună dreptate, că destituirea domnilor a fost doar un pretext, care a "determinat decizia din timp planificată a guvernului țarist" de a ocupa Principatele.

Capitolul VIII se intitulează "Domn amândorura țărilor Moldova şi Valahia". Autorul analizează evenimentele decisive ale perioadei cuprinse între decembrie 1806 – august 1807: reîntoarcerea lui Ypsilanti, împreună cu armatele ruseşti care invadase Principatele Române; sfârşitul tragic al tatălui său Alexandru; măsurile de creare a armatei pământene; domnia nominală în Moldova şi Țara Românească; intrigile generalilor ruşi, care au precipitat fuga lui Constantin din Bucureşti (mai 1807); reîntoarcerea sa, în iulie 1807, la Bucureşti şi retragerea definitivă din Principate în august 1807.

Toate aceste evenimente autorul le analizează, pe de o parte, în cadrul contextului internațional (relațiile ruso-franco-otomane), pe de altă parte, în cel al politicii anexioniste a Imperiului Rus față de Principatele Române.

Ultimul capitol "Emigrant politic" prezintă în detaliu şi convingător cauzele destituirii lui Ypsilanti, principala fiind că el nu mai satisfăcea politica orientală a "ocrotitorului" său, împăratul Alexandru I. Autorul descrie viața lui Constantin şi a familiei sale în Rusia, care a fost, de fapt, un exil politic. În ultima perioadă a vieții lui a avut loc o evoluție a concepțiilor sale politice – de la un politic şi diplomat fanariot spre un patriot grec. Concepțiile sale patriotice au fost preluate şi de fiul său mai mare Alexandu.

Până la moartea sa C.Ypsilanti, sub presiunea autorităților ruse, nu a mai putut pleca din Rusia şi influența viața politică din Principatele Române. În acest context elocventă apare afirmația autorului, comparând destinele politice ale principilor C.Yplisanti şi D.Cantemir, că "ambițiile şi aspirațiile bazate pe ajutorul din afară suferă eşec".

Demersul lui V.Mischevca despre una dintre personalitățile de referință care a jucat un anumit rol în istoria românilor, grecilor, în general, a Europei de Sud-Est, ancorată într-un context istoric al raporturilor politice internaționale de la sfârşitul sec. al XVIII-le – începutul sec. al XIX, a fost o intenție mai mult decât necesară, constituind o realizare ştiințifică notabilă.

Recomandăm deci lectura acestei cărți, care este una dintre lucrările de pionerat consacrate lui Constantin Ypsilanti, fiind şi una dintre cele mai captivante, pentru că îmbină rigoarea ştiințifică cu imaginea artistică, alcătuind tabloul viu al unei epoci.

Eugeniu Cernenchi

[1] Vladimir Mischevca, Periklis Zavitsanos, **Principele Constantin Ypsilanti. 1760-1816,** Chişinău, 1999, 175 p.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA MODERNĂ A ROMÂNILOR

Ion Varta. *Revoluția de la 1848 în Țările Române. Documente inedite din arhivele ruseşti. Editura ARC, Chişinău, 1998, 560 p.*

Volumul semnat de istoricul I. Varta însumează 349 de documente, cu precădere inedite, selectate din Arhiva de Politică Externă a Imperiului Rus, Arhiva Centrală Istorico-Militară (ambele de la Moscova), Arhiva istorică a regiunii Odessa (Ukraina) şi Arhiva Națională a Republicii Moldova. Cartea vine să adauge un plus de lumină asupra revoluției din 1848 - moment dintre cele mai însemnate ale istoriei europene, inclusiv a istoriei românilor. De menționat, că majoritatea actelor sunt redactate în limba franceză şi doar un număr mic - în limba rusă, o bună parte din ele ilustrând poziția represivă a Rusiei țariste față de focarul revoluționar din Țările Române. În prefață autorul distinge două categorii principale: prima - documente de proveniență românească (corespondența domnilor români cu împăratul Rusiei Nicolai I, cu cancelarul K. Nesselrode, cu alte persoane oficiale din Imperiul Rus, demersurile şi solicitările opoziției boiereşti muntene şi moldoveneşti, adresate împăratului, generalului rus P. Kisseleff, lui Al. Lüders, Al. Duhamel, K. Kotzebu şi a doua - documente elaborate de Nesselrode, împăratul Nicolai I, alte oficialități ruse, cele vizând problema Principatelor Române, revoluția română de la 1848. Vom menționa aparte actele redactate de generalul Kisseleff, care a manifestat un interes constant față de Principatele Române. În lucrare sunt prezenți prin corespondența lor Al. Duhamel, comisarul rus în Principatele Române, K. Kotzebu, consulul general, Gh. Tumansky, consulul rus la Iaşi, generalul Al. Lüders, comandantul corpului expediționar al armatei ruse care ocupase Principatele, Al. Cernâşov, ministrul de război al Rusiei ş.a.

Dintre toate provinciile româneşti doar Basarabia a evitat izbucnirea revoluției, faptul explicându-se prin izolarea acesteia de civilizația românească şi occidentală. Administrația țaristă a depus eforturi susținute pentru a pune în dificultate pătrunderea emisarilor polonezi în această provincie (Doc. nr. 12). Totuşi, unele încercări de a infiltra literatură în limba franceză şi poloneză au fost întreprinse - prin județul Hotin din nordul Basarabiei (Doc. nr. 20, 25, 38). O relație dintre Basarabia şi revoluția din Principatele Române ar putea fi considerat faptul staționării trupelor ruse în zona Chişinăului şi mai la vest spre Prut, acestea fiind gata să invadeze Principatele (Doc. nr. 22, 66). Basarabia urma să-i adăpostească pe cei reprimați de revoluție în Moldova şi Muntenia (Doc. nr. 39, 69, 302). Pe de altă parte, soarta Basarabiei nu era în afara preocupărilor oamenilor politici din Principate. Un comunicat al agenturii secrete informa despre faptul, că Golescu, ministrul de interne al Valahiei, se afla în relații şi corespondență cu Moldova, Basarabia şi Bucovina (Doc. nr. 78). Un alt document informa despre proiectul militanților din Valahia referitor la crearea unui Regat Daco-Român, independent, la care să participe "frații lor din Moldova, Bucovina, Transilvania şi Basarabia (Doc. nr. 116).

Prin fondul său inedit volumul semnat de Ion Varta completează şi diversifică aria surselor, privind revoluția de la 1848 din Țările Române. Indicele antroponimic şi cel toponimic, anexate la sfârşitul cărții, vor facilita mult utilizarea materialelor documentare.

Silviu Andrieş-Tabac, *Heraldica teritorială a Basarabiei şi Transnistriei. Editura Museum, Chişinău, 1998, 168 p.*

Studiul dr. S. Andrieş-Tabac abordează un domeniu al ştiințelor istorice speciale şi sub acest aspect se prezintă ca o lucrare de pionerat în istoriografia românească de la est de Prut. La baza monografiei se află teza de doctorat realizată sub îndrumarea academicianului Dan Berindei şi susținută

© Eugenia Danu, 1999.

la Universitatea din Bucureşti. Ea este o contribuţie valoroasă în domeniul heraldicii româneşti şi, mai ales, al celei moldoveneşti. Dan Berindei apreciază cercetarea heraldicii teritoriale a Basarabiei şi Transnistriei drept un aport istoriografic din cele mai însemnate privind istoria modernă şi contemporană a spaţiilor româneşti şi în special a Moldovei.

Demersul ştiinţific al autorului lucrării are un suport documentar solid, sursele istorice fiind depistate în arhive din Republica Moldova, România, Rusia. Au fost supuse analizei şi sistematizării materialul heraldic cuprins în acte legislative, albume heraldice, matricile sigilare, stampe, hărţi, litografii etc. Documentele heraldice sunt interpretate din punct de vedere istoric, teoretic şi artistic.

Capitolul "Heraldica medievală a Moldovei dintre Prut şi Nistru" adună într-un ansamblu bine conceput fapte ce ilustrează teza că "heraldica medievală moldovenească este prezentă în stânga Prutului atât prin steme orăşeneşti, cât şi prin steme ţinutale, dovedind unitatea întregii ţări şi încadrarea Moldovei în procesul heraldic european, chiar şi după instaurarea dominaţiei otomane".

În continuare, autorul reconstituie tabloul dezvoltării heraldicii teritoriale moldoveneşti în cadrul Imperiului Rus, concluzionând că până la anexare Basarabia n-a avut o emblemă a sa provincială, făcând parte din Ţara Moldovei. Blazoanele acordate Basarabiei de către administraţia rusească au păstrat ca emblemă de bază principalul simbol naţional moldovenesc - capul de bour. Cât priveşte emblemele heraldice ale ţinuturilor moldoveneşti, după anexare nu au fost perpetuate, toate ele primind steme noi, care înveşniceau evenimentele legate de istoria Rusiei. Excepţie făcea doar stema ţinutului Iaşi, care mai păstra legătura cu emblema istorică.

De un interes deosebit sunt paginile care tratează simbolica heraldică a Basarabiei menţinută în hotarele Principatului Moldovei şi după 1812, cât şi stemele judeţelor Cahul, Ismail şi Bolgrad între anii 1856-1878. Autorul evidenţiază fenomenul heraldic de stemă sătească în sudul Basarabiei (1856-1878).

Pe larg este descrisă elaborarea şi folosirea stemei Republicii Democratice Moldoveneşti (1917-1918), heraldica Basarabiei interbelice, armonizată sistemului heraldic al întregii Românii. De o prezentare competentă s-a bucurat ilustra personalitate basarabeană care a fost Paul Gore - eminent istoric, heraldist, mare patriot.

În lucrare este urmărită şi evoluţia heraldicii moldoveneşti în perioada dominaţiei sovietice: stemele Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldoveneşti şi ale Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti; heraldica teritorială a Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti şi stemele oraşelor moldoveneşti incluse după 28 iunie 1940 în componenţa Ucrainei (Ismail, Cetatea Albă, Vâlcov, Bolgrad, Arţiz, Reni, Hotin). Autorul concluzionează că perioada sovietică a fost o perioadă de decădere a heraldicii, "noile simboluri" proslăvindu-i pe asupritori.

Eugenia Danu

ŞTIINŢA ŞI PUTEREA

Federico Mayor Augusto Forti cu contribuţie R.Daudel, F.Ferrarotti, G.Huber, A.King Science and power. Editată de Nigel Hawkes. Paris, 1995, 173p.

"Este precis că ştiinţa şi tehnica se cred a fi puse în capacitatea de posibilă marfă, ceea ce ar fi valabil, cu aceea că societatea umană trebuie să decidă, în baza căror valori ale sale va fi viitorul ei" (Ilia Prigogine, Isabelle Stengers, *Entre le temps et l'eternite*).

Problemele privind ştiinţa şi aplicările ei au devenit preocupări cotidiene nu numai pentru savanţi şi politicieni, dar şi pentru fiecare cetăţean din orice ţară.

De la inginieria genetică, o sursă a discuţiilor, ce înclină spre problemele fundamentale cu care se confruntă societatea – lupta împotriva virusilor Ebola şi HIV, cu sărăcia şi foametea la catastrofele ecologice cauzate de poluoarea mediului înconjurător, prognozele viitorului – toate permanent sunt în centrul atenţiei ştiinţei. Valorificarea ştiinţei, corelaţia ei cu puterea stau la baza multor coliziuni sociale. Deciziile luate în acest sens sunt deseori pripite, iar în unele cazuri greşite.

În studiul *Ştiinţa şi puterea,* semnat de autorii Federico Mayor şi Augusto Forti şi publicat în limba engleză cu contribuţia savanţilor R.Dandel, F. Ferrarotti, G. Huber şi A.King în baza experienţei autorilor este descrisă calea dificilă şi, deseori, tragică a ştiinţei. Chiar când ştiinţa a fost recunoscută ca o componentă fundamentală a culturii noastre, lupta a continuat împotriva anturajului ideologic, a politicienilor şi puterii, atrase de lobby-urile economice.

În compartimentul "Ştiinţa, filosofia şi puterea în antichitatea clasică", semnat de Augusto Forti, găsim cheia pentru înţelegerea concepţiilor fondatorilor ştiinţei moderne. Fără astfel de personalităţi ale antichităţii clasice şi ale lumii elene şi romane ca Democrit, Aristotel, Pitagora, Ptolomeu, Arhimede, Lucreţiu, Vitruviu ş.a., nu ar fi existat Newton, Kepler, Galilei sau Einstein.

Astăzi continuă discuţiile de ce a decăzut ştiinţa în Imperiul Roman, deşi avea avantaje tehnologice. Romanii au fost un popor luptător, obţinând victorii importante, în timp ce contribuţia lor în domeniul ştiinţei nu a fost însemnată. Fiind constructori iscusiţi, înălţând edificii de proporţii impunătoare, construind apeducte şi drumuri, având avantaje în medicină, ei au acordat mai puţină atenţie fenomenelor naturale, considerând că acestea sunt în funcţie de puterea divinităţilor şi puteau fi explicate de astrologii care serveau clasei conducătoare. Pentru a convinge masele că dezvoltarea ştiinţei este în strânsă legătură cu libertatea şi schimbările sociale au fost necesare eforturi considerabile.

După statornicirea ştiinţei moderne, reprezentate de figurile proeminente ale lui Bruno şi Galilei, revoluţia industrială a transformat relaţiile dintre ştiinţă şi putere. În lucrarea *Contrarevoluţia în ştiinţă*, Friedrich A von Havek relata despre revoluţia industrială ca despre o manifestare a direcţiei, în care ştiinţa şi tehnica, în special ştiinţa, devin un suport pentru toate cunoştinţele umane şi pentru oricare obligaţiuni morale. Intelectualitatea tehnică a ocupat o poziţie umană pe plan mondial în aşa fel, încât toată practica şi poziţiile anterioare, inclusiv cele ce se referă la etică şi care nu pot fi supuse evaluărilor exacte şi ştiinţifice, au fost lipsite de o reală valoare.

Începând în controversă cu acest recunoscut economist, F.Ferrarotti relatează în capitolul "Revoluţia industrială, ştiinţă, tehnică şi putere": „Dacă vom urma logica lui Hayek, ştiinţa este redusă la «ştiinţific», ce conduce în mod obligatoriu la o poziţie dogmatică". Deşi concepţia şi termenul "revoluţia industrială" sunt departe de a fi universal acceptate, F.Ferrarotti susţine, că revoluţia industrială a fost o adevărată revoluţie, care a rupt-o cu trecutul, dar care nu a fost deplin analizată privitor la impactul ei asupra societăţii, în general sau în plan global. Fiind explorată şi discutată de istoricii economişti în aspect social, economic şi politic, aceasta nu este îndeajuns, deoarece efectul ei s-a extins simţitor. Încă nu a fost deplin recunoscut că ştiinţa şi puterea, ca rezultat al revoluţiei industriale şi-au schimbat natura lor. Baza puterii legislative s-a deplasat de la acceptarea tradiţională sau democratică spre responsabilitatea raţională. Ştiinţa a devenit o iniţiativă de grup şi un mijloc organizaţional, capabil să influenţeze considerabil structura puterii politice, producţia sistemului economic şi întreg mediul social şi intelectual.

© Zinaida Alexandreanu Sâtnic, 1999.

Franco Ferrarotti exemplifică despre corelația dintre știință și guvern prin poziția savanților Friedrich Nitzsche, E. Wenck, Bruno Latour. F. Nitzsche remarca despre monștri reci, cel mai rece din ei fiind statul. Dar știința, la momentul actual, are nevoie de acest monstru. Știința a devenit, în special după războiul al doilea mondial. o întreprindere costisitoare. Ea a devenit "o știință mare", o știință voluminoasă și pentru o funcționare corectă necesită o structură organizațională permanentă, subvenții enorme și continuitate. În acest caz ea nu poate depinde de ajutoarele temporare ale patronilor ocazionali. Nu este, probabil, nici un proiect științific astăzi, care ar putea fi dezvoltat fără banii guvernului. Concomitent, nu sunt decizii majore guvernamentale, care vor fi luate și implementate fără cercetări științifice preliminare și un monitoring constant științific. Aceasta este cea mai importantă cauză care explică de ce știința a devenit o nouă sursă a legislației, în timp ce structurile de stat și puterea guvernamentală depind din ce în ce mai mult în operațiile lor cotidiene de cercetarea științifică.

Confrontarea dintre știință și putere astăzi se manifestă ca un dialog dintre știință, savanți, care se pronunță pentru libertatea lor, și guvernele ce alocă surse financiare pentru activitățile științifice. Abuzul de putere nu se referă exclusiv la guverne; lobby-urile științifice adeseori se aliniază cu grupurile industriale importante, subvenționând singure procesele, după cum s-a întâmplat cu lobby-ul atomic, care a dominat politica de cercetare aproape timp de 40 de ani.

Sfârșitul celui de-al doilea război mondial ilustrează elocvent această situație. Astfel a început o includere a guvernelor în programele științifice, în afară de domeniul universitar. Fiecare ține minte Proiectul Manhattan, care cu realizarea bombei atomice, a adus războiul cu Japonia spre sfârșitul lui. De atunci, noi am fost martorii unor serii de proiecte, care începând de la teoria științifică și eforturile ideinice ale savanților, inginerilor, industriașilor și guvernatorilor au fost conduse cu mari subvenții într-un timp relativ scurt, asemenea programului Apollo, care a lansat omul pe lună. Aceasta este o naștere a "marii științe" și astăzi este greu de a concepe un important proiect științific fără implimentarea unui sau mai multor guverne.

Alexander King în capitolul "Știința și tehnologia începând cu sfârșitul Războiului Doi Mondial" marchează 4 faze bine definite în corelația dintre tehnică și clima socio-economică.

Prima fază, ce a durat până la începutul anilor '60, e apreciată ca o euforie pentru știință și savanți. În această perioadă a speranței pentru un viitor pacific și constructiv, publicul general, după vizibilul și decisivul rol în război al aplicațiilor științifice, considera că ele vor fi la fel de efective în noua lume, în special în țările victorioase. Fără îndoială, că considerațiunile general strategice și urmările Războiului Rece au dictat largi proporții ale cercetării și dezvoltării mai mult militare.

Odată cu finisarea reconstrucției postbelice și consolidarea economiilor în condițiile de pace a început faza a doua, ce a durat până în a. 1967. Caracterizată printr-o creștere economică fără precedent în țările de Vest și Japonia, în această perioadă a fost recunoscută importanța cercetărilor și dezvoltării în generarea acestei creșteri și eforturile academice considerabile au fost depuse pentru exploatarea corelației dintre știință, tehnologie, producție. Considerațiunile strategice și Războiul Rece au susținut R & D la un nivel înalt, dar și aici cea mai mare atenție s-a acordat dezvoltării economice și sociale. La etapa inițială statisticile cercetărilor și dezvoltării colectau sistematic date referitoare la cheltuielile guvernamentale și la cele pentru industrie. Aceasta a dat posibilitate, ca comparațiile la nivel internațional să fie efectuate la nivelul produsului național total (GNP), indicându-se diferențele considerabile între eforturile științifice ale diverselor țări. Poziția dominantă a SUA în această arie a cauzat predominarea poziției în țările europene, că "lacuna tehnologică" poate dauna considerabil pozițiile lor competitive. Pentru industrie, comparațiile similare a cheltuielilor pentru știință și dezvoltare (R & D) între firmele internaționale au stimulat eforturile întreprinderilor individuale.

În această perioadă a unor erupții conflictuale în țările lumii a treia, a estimării pe scară largă a urmărilor războiului nuclear s-au făcut concluziile căror domenii ale științei li se va da prioritate în adâncirea sau dezvoltarea, acceptarea sau ignorarea aplicării lor.

A treia fază subliniază A. King, a fost una de deziluzionare cu știința și tehnica. În concepția și memoria multora, cercetarea științifică a devenit asociată cu războiul sau prepararea pentru război. Războiul Rece era privit prin prisma unei competiții dintre savanți și ingineri din ambele părți pentru a crea arme de distrugere mai complexe și sofisticate, natura și potențialul cărora erau bine argumentate de politicienii proprii.

În același timp deteriorările ecologice și sociale, rezultate în urma aplicărilor tehnologice pe scară largă, au provocat proteste ecologice în diverse zone și guvernele, companiile industriale în final au fost

nevoite să le ia în considerație serios. Aceştea şi alți factori au condus la o problematizare generală a scopurilor, orientării şi chiar a metodelor ştiințifice. Savanții au început a pierde credibilitatea cu publicul, ei erau priviți ca instrumente a dominației militare şi economice şi tratați cu o presiune a problemelor sociale ale timpului. Multe din aceste discensiuni s-au întors împotriva industriilor, înzestrate înalt tehnologic, corporațiile mari, în special cele transnaționale au fost legate de suspiciune mare. Pentru prima dată după mulți ani, în perioada spectaculoasă la timpul său, creşterea cercetărilor şi dezvoltării (R & D) a cuprins o curbă în declin.

A patra fază începe cu criza petrolieră de la începutul anilor '70 şi continuă până în prezent. Noua situație a țărilor producătoare de uleiuri a condus la reciclarea extensivă a investițiilor. În acest proces potențialul inovațional a fost pe un timp înlăturat şi dispersat. Industria grea a avut un declin considerabil în țările industrializate cu cele mai vechi tradiții, în timp ce Japonia prin provocarea inflației în industriile de automobile şi electronice ale Europei şi Statelor Unite ale Americii a cauzat mari pierderi, dar a evocat un mic răspuns inovațional.

Noile tehnologii pe parcursul acestei perioade au evoluat de la aplicarea descoperirilor ştiințifice, în special în două domenii - fizica corpurilor solide şi biologia moleculară. Dezvoltarea industriilor micro-electronice s-a produs rapid, înalt diversificat şi foarte dramatic. Microelectronica s-a interferat cu alte tehnologii avansate, care includeau sateliții, cristalele lichide, tehnologiile fibro-sticloase şi holografia. Consecințele revoluției micro-electronice fiind considerabile, au condus umanitatea spre o post-industrializare, informatizare sau economie de servicii, cu schimbări esențiale în modul de muncă, dând o lovitură considerabilă muncii manuale.

Contribuția biologică în această dezvoltare a fost mai incetinită în aplicările ei, dar mai fundamentală. Descoperirea structurii AND, cunoaşterea codului genetic şi metodelor de a deduce mutațiile împreună cu ajunsurile în celulă şi membrana biologică au creat noi posibilități pentru înțelegerea vieții şi modificarea ei. Ingineria genetică a adus contribuții considerabile în medicină şi agricultură, având concomitent atât posibilități imense, dar şi ridicând probleme etice dificile.

În această perioadă de asemenea au existat enorme probleme ecologice - creşterea rapidă a populației, nemaipomenită în istorie, poluarea pe plan mondial a mediului înconjurător, extinderea găurii ozonice, aruncarea materialelor toxice şi "efectul de seră", ce poate conduce spre o încălzire globală, – care nu pot fi soluționate individual de țări aparte şi necesită o cooperare internațională.

În final, această fază a demonstrat colapsul societății marcsiste şi economiei ei, sfârşitul Războiului rece şi reducerea pericolului unui holocaust nuclear. Sfârşitul unei confrontații ideologice a fost un pas colosal spre o armonie globală, dar a lansat şi o serie de probleme acute. Mulți din aceşti factori au redus cheltuielile de apărare, dar nu este clar cât de mult a fost afectată cercetarea şi dezvoltarea ei. De când succesele şi supraviețuirea în conflictele viitoare vor depinde critic de superioritatea armelor, dezvoltarea tehnologiei militare rămâne o preocupare pentru toate țările, implicate în aceste procese.

După cum Federico Mayor a remarcat în capitolul acestei cărți "Ştiința şi puterea azi şi mâine", noi trăim în era, când ştiința zilnic îşi demonstrează puterea sa. Succesele ştiinței au stabilit relații între comunitatea ştiințifică şi stat mult mai complexe, decât au fost ele cândva. O societate modernă este de neimaginat fără un suport ca ştiința şi tehnica

Ştiința modernă a devenit foarte costisitoare, ceea ce nu-i permite de a supraviețui fără subvențiile statului. Ambele părți au nevoie una de alta, dar relațiile între ştiință şi putere nu sunt deloc simple. Savanții vor ca societatea să susțină, dar nu să guverneze ştiința, cu toate că creşterea cerințelor societății se prezintă ca o formă a controlului social. Guvernele, la rândul lor, vor să planifice cercetările, să le dirijeze şi, după părerea lor, aceasta va aduce venituri economice, ceea ce mulți savanți consideră că este incorect. Michael Polany susține că "Cercetările ştiinței nu pot fi organizate decât prin modul de a garanta o completă independență tuturor savanților recunoscuți... funcția autorităților publice fiind nu prin a planifica ştiința, dar de a asigura posibilitățile pentru cercetare".

În prezent este încă tradițional modelul, în care experții în domeniile lor, oferă sfaturi în concordanță cu acei, care decid interesele şi reflecțiile cărora sunt deobicei mai mult politice, decât ştiințifice. Este din ce în ce mai evident, că acest model nu va servi timp îndelungat. Prin aplicarea sa diversă şi rapidă, ştiința se ciocneşte din ce în ce mai mult cu societatea. Efectul acestor schimbări aminteşte de modelul vechi al relației dintre doi actori, unul din ei fiind savantul, iar celălalt guvernul, care ia decizii politice în numele societății. Ştiința dă răspuns la multe probleme ale societății. Ea se include în multe relații de

parteneriat cu diverse grupuri ale societăţii, departamentele guvernamentale, care nu au legături directe cu ştiinţa sau educaţia (spre exemplu, energia, ecologia, cultura, relaţiile internaţionale, apărarea) şi cu societatea ca consumatori. Hotarul tradiţional între practica ştiinţifică şi politica ştiinţei a devenit neclar: contradicţiile despre ştiinţific în natură, fiind deasemenea economice, culturale şi politice.

Imaginea ştiinţei în viitor se va complica din cauza noilor opinii în jurul problemelor ştiinţifice multiple, ridicate actualmente de creşterea diversităţii şi impactului aplicării ei. Aceste probleme contradictorii, fiind legate, spre exemplu, de mediul ambiant al terei, de managementul cu risc în industrie şi biotehnologie generează întrebări fundamentale de etică şi de altă natură, care ţin de competenţa savantului.

Totuşi relaţiile între ştiinţă şi putere continuă să se bazeze, în mare măsură, pe concepţiile din primii ani postbelici. Astfel, în multe domenii ale organizării umane, reflectarea rămâne în urma evenimentelor şi structurilor, nu armonizează cu realităţile şi necesităţile. Cu toate că contextul, în care cunoştinţele ştiinţifice sunt elaborate, s-a schimbat substanţial, aproape toate guvernele nu sunt pregătite pentru a soluţiona problemele în noua situaţie.

În general, există o tendinţă de a sacrifica interesele ştiinţei şi tehnologiei pentru satisfacerea necesităţilor de moment, spre exemplu, consideraţiile economice pentru a atinge rezultate imediate şi a se menţine la putere.

F. Mayor se pronunţă pentru o tendinţă originală în planificarea ştiinţei şi tehnicii, o conexiune între ştiinţă şi guvern, care să corespundă complexităţilor cotidiene. Ceea ce se cere, este de a înainta de la ceea ce a fost determinat ca "acţiuni hotărâtoare" (când guvernul decreta politica, bazată exclusiv pe expertiză, asigurată prin comunicarea confidenţială a comunităţii ştiinţifice şi tehnice) - spre direcţia, în care guvernul ia în considerare părerile diferitor protagonişti cu privire la diversele valori şi standarde. În acest model, guvernul va decide care va fi politica referitor la procesele de conciliere şi sinteză. În noua situaţie savanţii trebuie să fie pregătiţi pentru a ceda o parte din hegemonia lor tradiţională în domeniul consultării politice. Politicienii, la rândul lor, vor ceda o parte din puterea lor în ce priveşte luarea deciziilor.

Conexiunea dintre ştiinţă şi guvern nu este, desigur, un simplu subiect naţional - ea este o necesitate crescândă pentru o direcţie mondială a politicii ştiinţifice. Multe probleme, după cum se menţionează, au o importanţă internaţională. UNESCO încearcă pe parcursul a mai multor ani să intensifice cooperarea internaţională, care poate lua diverse forme: participarea statelor - membre la elaborarea strategiei pentru dezvoltarea ştiinţei şi tehnicii; promovarea instruirii, schimbul de informaţie ştiinţifică în domeniile ştiinţei şi tehnicii, contribuţii la popularizarea ştiinţei; premierea pentru cercetări originale şi studii de popularizare, publicarea "Raportului Ştiinţific Mondial (World Science Report)", transferul rapid de cunoştinţe prin Internet-ul ştiinţific şi prin departamentele UNESCO, favorizarea cooperării internaţionale prin importante asociaţii ştiinţifice ca ICSU şi facilitarea schimburilor internaţionale ale experţilor prin programele mondiale internaţionale.

Relaţiile dintre ştiinţă şi putere nu sunt statice şi evoluează continuu. Lucrarea prezentată va contribui la stimularea discuţiilor şi soluţionarea problemelor privind această temă importantă.

ZinaidaAlexandreanu-Sâtnic

Bibliografie

1. F.Ferrarotti, **Il rapporto sociale nell'impresa moderna** , Roma, 1961.
2. F.Ferrarotti, **The Myth of inevitable progress,** New-York, 1985.
3. Forti, U. **Storia della scienza** Milan, 1969.
4. Bruno Latour, **The Pasterization of French Society,** Cambridge, 1988.
5. Taton, R. **Histoire generale des sciences series,** Paris, 1983.
6. F.A. von Hayek, **Capitalizm and the Historians,** Chicago, 1954.
7. E. Wenck, **The Politics of the Ocean Seattle,** 1972.

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Andrei Eşanu, Valentina Eşanu

UN IMPORTANT FOR ŞTIINŢIFIC ÎN CAPITALA TURCIEI

În zilele de 4-8 octombrie 1999 şi-a desfăşurat la Ankara lucrările cel de al XIII-lea Congres de istorie turco-otomană. La această importantă reuniune ştiinţifică de nivel mondial, dedicată împlinirii a 700 de ani de la fondarea Imperiului Otoman, au sosit peste 400 de osmanişti din Japonia, India, S.U.A., Franţa, România, Germania, Grecia, Bulgaria, Rusia, Israel, Iran, Azerbaidjan, Georgia, Republica Moldova ş.a. Deosebit de impunător a fost numărul osmaniştilor din Turcia.

Congresul, organizat de Asociaţia istoricilor turci sub conducerea lui Yusuf Halacoglu, şi-a desfăşurat lucrările sub egida preşedintelui ţării Suleyman Demirel, care a asistat la ceremoniile de deschidere şi de închidere a congresului, rostind şi o amplă cuvântare.

Şedinţele au avut loc în şase saloane, rapoartele şi comunicările fiind prezentate în paralel. Programul de activitate a fost alcătuit în aşa fel, încât permitea cercetătorilor să asiste la lucrările tuturor celor şase saloane, în funcţie de interesele ştiinţifice.

Tematica comunicărilor şi rapoartelor a fost deosebit de vastă, cuprinzând istoria Imperiului Otoman de la întemeierea lui, către sfârşitul sec. al XIII-lea, şi până la dispariţie, în 1923.

De o largă asistenţă s-a bucurat la congres raportul decanului de vârstă al istoriografiei turceşti Halil Inalcik, unul dintre cei mai mari istorici osmanişti contemporani. Fiind format ca specialist la puternica şcoală istoriografică a "Analelor", D-sa a subliniat importanţa pentru cercetările de istorie turco-otomană a scrierilor istorice ale lui K. Marx, Fr. Engels şi a clasicului istoriografiei turceşti O. Barcan. Un cuprinzător raport istoriografic, care, de altfel, a trezit un viu interes, a prezentat cunoscutul turcolog şi osmanist român Mihai Maxim, care a făcut o amplă trecere în revistă a istoriografiei româneşti de la Dimitrie Cantemir până în prezent cu privire la istoria Imperiului Otoman. Una din ideile centrale ale discursului său a fost aceea că sub acest aspect ştiinţa istorică românească este printre cele mai puternice din Europa. Un aport deosebit l-au avut şi continuă să-l aibă istoricii români de la Dimitrie Cantemir încoace la cercetarea sub diverse aspecte a istoriei Imperiului Otoman.

Dintre multiplele probleme, care au fost abordate şi discutate la congres, ţinem să evidenţiem pe cele dedicate unor aspecte privind istoria politică şi militară, expansiunea teritorială a Imperiului Otoman în Asia, Europa şi Africa şi urmările concret istorice, care au decurs din cuceririle otomane. De exemplu, a suscitat atenţia participanţilor un şir de comunicări ale unor istorici din Europa de Sud-Est, în special, din România, Grecia, Bulgaria, Bosnia-Herţegovina, Iugoslavia, în care au fost tratate probleme de istorie politică, etnică şi confesională a popoarelor din această zonă, care s-au dezvoltat în condiţiile dominaţiei otomane pe parcurs de câteva secole. Cercetătoarea greacă Evanghelia Balta în raportul ei a menţionat că multiplele probleme şi greutăţi, pe care le întâmpină până în prezent popoarele din acest spaţiu geografic, au fost generate de stăpânirea otomană, răspândirea forţată de către autorităţile turco-otomane a religiei mahomedane. Totodată, mulţi istoricii turci au încercat să prezinte societatea otomană ca pe o casă a păcii, în care domina toleranţa religioasă şi dreptatea, conform dreptului islamic.

O altă serie de rapoarte, inclusiv şi cel al semnatarilor acestei informaţii, au fost consacrate unor probleme referitoare la relaţiile bilaterale şi multilaterale ale Imperiului Otoman cu mai multe popoare de pe cele trei continente. Astfel, cercetătorul tătar S. Alişev a luat în discuţie problema legăturilor

© Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, 1999.

Imperiului Otoman cu hanatele Cazan şi Astrahan până la căderea acestora sub dominaţia rusă (până la 1552-1556), iar istoricul georgian G.Alasania a prezentat aspecte din istoria relaţiilor osmano-georgiene, în special a celor ce ţin de configuraţia frontierelor dintre cele două ţări de-a lungul evului mediu.

Comunicarea noastră a fost dedicată controversatei probleme a stabilirii raporturilor politico-diplomatice tributare dintre Imperiul Otoman şi Ţara Moldovei în anii '50 ai sec. al XV-lea, eveniment, care a marcat într-un anumit fel întreaga istorie ulterioară a relaţiilor dintre cele două ţări. În special, am subliniat faptul că, în condiţiile deosebit de grele, în care se afla Moldova în urma războaielor fratricide din anii '30-'50 ai acestui secol, soluţia găsită de consfătuirea reprezentanţilor tuturor păturilor nobiliare în frunte cu voievodul ţării, precum şi de înaltul cler, era una realistă – de a accepta pacea în condiţiile impuse de sultanul Mehmed. Pentru un timp, acest pas diplomatic i-a permis Ţării Moldovei să-şi păstreze independenţa şi integritatea teritorială. Rămânând în aria geografică românească, pentru noi a prezentat un mare interes raportul academicianului Dan Berindei, care a vărsat mai multă lumină asupra problemei revoluţiei din 1848 în Valahia şi implicării Imperiului Otoman în evenimentele legate de ea. Unul din accentele puse cu deosebită claritate de raportor a fost acela că Imperiul Otoman, care nicidecum nu privea cu simpatie la evenimentele din Ţara Românească, a intervenit şi a participat la înăbuşirea revoluţiei alături de trupele ruseşti, mai mult sub presiunea diplomaţiei ţariste, şi că, de fapt, revoluţia din 1848 din Valahia purta, în mare măsură, un caracter antiţarist.

Unii raportori, în special istoricii din Ucraina, Israel, Tunisia ş.a., s-au referit la moştenirea culturală otomană în spaţiile actuale ale acestor ţări.

Datorită faptului că Ţările Române pe parcursul evului mediu şi al epocii moderne s-au aflat în calea multor peregrini şi solii ruseşti, care mergeau din Rusia spre Constantinopol şi mai departe spre locurile sfinte din Orientul Apropiat, că cele două mari imperii, otoman şi ţarist, timp de secole au avut interese deosebite în nordul Dunării, în arhivele ruseşti s-au precipitat un număr mare de documente de epocă referitoare la istoria relaţiilor dintre ruşi şi otomani, în care se observă vădit interesul, pe care îl manifestau aceştia în intenţiile lor hrăpăreţe faţă de Ţările Române. Cercetătorul rus N.Rogojin în raportul său a încercat să prezinte o caracteristică sumară a unui asemenea fond de documente, care s-au acumulat în Departamentul soliilor (Posolski prikaz) din Moscova. O altă cercetătoare din Rusia, Svetlana Oreşkova, a informat publicul prezent despre un valoros dosar (care numără peste 900 de file) din epoca lui Petru cel Mare, păstrat în arhivele ruseşti, care include informaţii expediate din capitala Imperiului Otoman la Petersburg de către ambasadorul Rusiei Piotr Tolstoi. Acest interesant document, se prea poate, conţine şi informaţii referitoare la Ţările Române, deoarece, precum se ştie, solul rus l-a cunoscut la Istanbul pe Dimitrie Cantemir, iar în timpul campaniei de la Prut a lui Petru I, P.Tolstoi mai continua să-şi exercite funcţia, cu toate că, drept răspuns la acţiunile ţarului în nordul Mării Negre, el a fost pentru un timp întemniţat.

La congres au mai fost abordate şi probleme ce ţin de cultura, arta şi civilizaţia otomană în general. Vorbitorii s-au referit în comunicările lor şi la rolul puterii armate, al islamului şi familiei, al reformelor tanzimatului ş.a. în istoria otomană. Unele teme în program au fost incluse suplimentar, cele cinci zile ale congresului decurgând cu o intensitate deosebită. Discuţiile au continuat atât în pauze, cât şi seara târziu.

La şedinţa de închidere a congresului participanţii au mulţumit gazdelor pentru ospitalitate, apreciind înalt nivelul de organizare a forului istoricilor osmanişti.

Tezele rapoartelor şi ale comunicărilor au fost publicate în volumul *Bildiri Ozetleri. XIIIth Turkish Congress of History. 4-8 ekim 1999. Ankara*, Ankara, 1999, 194 p.

La finele congresului osmanistul român Mihai Maxim ne-a acordat cu amabilitate un interviu, pe care îl propunem în continuare.

Multstimate domnule profesor Mihai Maxim, eu, fiind istoric, Vă cunosc ca cel mai mare osmanist şi turcolog din ştiinţa istorică românească contemporană, recunoscut în plan european şi mondial. Spuneţi-mi, cum aţi reuşit să atingeţi o asemenea performanţă ?

Mai întâi e că nu ştiu dacă performanţa este chiar aceasta, într-adevăr foarte frumoasă. Sperăm că e vorba de politeţea Dumneavoastră înnăscută şi care Vă înnobilează.

Vă mulţumesc.

În orice caz, dacă am reuşit ceva, se datorează foarte mult unor factori şi împrejurări. Mai întâi de toate, am avut norocul să prind o perioadă, deşi comunistă, dar care a oferit anumite posibilităţi de afirmare. După venirea lui N. Ceauşescu la conducere în România, prin '65-'67, cât n-ar fi de ciudat, s-a făcut o mare deschidere către Turcia şi istoria Imperiului Otoman, în special.

Am fost trimis să studiez într-o perioadă, în care, este adevărat, alţii se duceau în Apus, erau fiii eşalonului II, cum spuneam noi (este vorba de odraslele conducătorilor de partid şi de stat din România de atunci - *n.n.*), între aceştia şi Petre Roman, actualul preşedinte al Senatului României, şi mulţi alţii. Eu, ca fiu de ţăran, am fost trimis în Azerbaidjan. După aceea, întors la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti, am avut norocul să fiu remarcat de către academicianul Emil Condurache, care era pe atunci secretar general al Asociaţiei internaţionale de studii sud-est europene, asociaţie, care avea o Comisie internaţională de studiere a arhivelor otomane şi care, între altele, avea menirea să sprijine pe tinerii turcologi în specializarea şi lucrul lor în arhivele turceşti. Prin urmare, am avut fericitul prilej de a căpăta o mică bursă şi de a merge la studii în Turcia. Până la urmă, această bursă s-a prelungit câţiva ani. Totodată, însuşind limba turcă, făceam revista presei pentru consulatul român de la Istanbul. Şi în schimbul acestui serviciu, eram cazat acolo gratuit. Apoi m-a ajutat mult şi profesorul Halil Inalcik de la Universitatea din Ankara, cunoscut istoric turc. Pe scurt, cu anumite întreruperi am stat trei ani în Turcia - din 1969 până în 1972. A fost o perioadă destul de fertilă, în care am lucrat sub îndrumarea profesorului Inalcik. Mi-am pregătit sub îndrumarea D-sale doctoratul, care până, la urmă, l-am susţinut la Bucureşti, conducător fiindu-mi profesorul Mihai Berza. Dar, oricum, eu mă consider, şi istoricul turc de asemenea, mă consideră discipolul D-sale. Pe de altă parte, trebuie neapărat să spun că am avut prilejul de a lucra şi sub îndrumarea profesorului Mihai Berza, discipolul marelui istoric Nicolae Iorga. Şi dacă profesorul Halil Inalcik mi-a asigurat pregătirea turcologică şi lucrul în arhivele medievale ale Imperiului Otoman, în schimb pregătirea în marea istorie universală şi cea metodologică europeană le-am primit de la profesorul Berza, care, repet, era din marea şcoală a lui Nicolae Iorga şi, în general, a şcolii româneşti de istoriografie, care are un renume mondial, lucru foarte bine cunoscut.

După aceea, lucrând tot timpul, drept deviză în activitatea mea a fost să urmăresc în toate esenţialul, iar filosofia mea de viaţă este esenţialismul. În zilele noastre într-o lume, care devine din ce în ce mai aglomerată, în care suntem bombardaţi de un număr tot mai mare de probleme, de griji, de preocupări, nu trebuie să uităm înainte de orice esenţialul, adică ce urmărim noi în viaţă, în meseria noastră şi aşa mai departe, adică din toate acestea să vedem esenţialul. Aceasta m-a ajutat foarte mult să ţin cumpăna drept şi să nu mă risipesc. Unul din secretele, dacă se poate spune aşa, ale reuşitei, cum aţi zis Dumneavoastră, este munca zi de zi, dar, sigur, niciodată nu putem spune că am reuşit pe deplin, deoarece sunt multe, foarte multe de făcut. Vă amintesc un lucru, paradoxal la prima vedere, dar care nu este paradoxal, Enescu, marele George Enescu, înainte de moarte avea să spună că viaţa lui a fost o catastrofă. Oare noi ceilalţi urmaşi nu apreciem viaţa lui drept o mare reuşită?

Ne puteţi da o caracteristică sumară a activităţii Dumneavoastră în plan ştiinţific şi didactic?

Dar eu aş fi preferat să Vă spun mai întâi altceva, pe linia celor ce le-am discutat mai înainte, şi anume: eu am o vorbă, precum că am doi copii, unul este Liviu, care acuma are 27 de ani şi îşi face doctoratul. Al doilea este Centrul de studii otomane, pe care l-am creat împreună cu alţi colegi pe lângă Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti în 1985. În toţi aceşti ani am urmărit şi ne-am străduit ca el să activeze permanent, care a şi fost formula noastră de supravieţuire sub regimul lui Ceauşescu, pentru că nu aveam literatură, nu puteam respira. Şi atunci a trebuit să ne unim eforturile. A fost o formulă de supravieţuire, care, totodată, a dat şi roade. Dar, ţin să Vă spun, că a fost nevoie de o voinţă de fier, ne-am ţinut şedinţele în fiecare lună la aceeaşi oră şi în aceeaşi sală ani de-a rândul, indiferent că afară ploua, ningea. Chiar imediat după ce a fost răsturnat Ceauşescu, în ianuarie 1990, când situaţia era aşa de tulbure, noi ne-am ţinut şedinţa Laboratorului de studii otomane, căutând să respectăm întru totul programul nostru. Rezultatele activităţii acestui laborator, transformat ulterior în Centru de studii otomane, care are deja 15 ani, este apariţia unei şcoli române de turcologie, tinere şi viguroase, în spirit european, deschisă. Mai toţi doctoranzii mei au făcut studii şi la Istanbul. Fiecare se specializează pe un anumit domeniu: în numismatică, altul - în drept, un al treilea - în mentalităţi ş.a.m.d. Drept urmare, am avut marea satisfacţie să constat că profesorul Halil Inalcik a considerat

apariția acestei școli ca un pas decisiv în evoluția studiilor turcologice în România și ca un exemplu de urmat și pentru alte țări. Pentru că, din păcate, sunt țări de tradiție cu personalități în osmanistică, dar care, la un moment dat, au rămas mai pe urmă fără tineri formați la școala respectivă. Vă dau cel mai recent exemplu, am fost invitat în Italia la un centru științific din Roma și de acolo mi s-au trimis tineri pentru doctorat. Totodată, mi s-a propus să-i ajut la valorificarea arhivelor de la Veneția, pentru că italienii cu formidabila lor tradiție științifică în domeniul orientalisticii nu mai au astăzi osmaniști. Căci în această țară, cei care trebuiau să formeze osmaniști, nu i-au format. Au lucrat mai mult sau mai puțin pentru ei. Nu vreau să învinuiesc pe nimeni, dar asta este situația. Or, vai de profesorul, care nu-și creează urmași, de fapt, nu este demn de acest titlu. Aș mai spune ceva că vai de profesorul al cărui elev nu-l întrece. Trebuie să formezi discipoli, care mâine să te întreacă. Desigur, nu este nici comod să fii întrecut, dar suprema satisfacție este dureros de frumoasă.

Știam că sunteți profesor la Universitatea din București, acuma aflu că sunteți profesor și la Universitatea din Istanbul. Vorbiți-ne despre cursurile, pe care le predați și interesul studenților și doctoranzilor turci față de istoria relațiilor româno-otomane, față de cultura și civilizația românească în general.

Sincer vorbind, mie, lucrul la Universitatea din Istanbul nu-mi aduce mare satisfacție, pentru că sistemul instructiv-educativ, care există în Turcia, întreg sistemul organizării învățământului, nivelul studenților, absolvenților de liceu sunt extrem de reduse, în primul rând, aici, îmi lipsește acea tensiune, efervescență intelectuală, pe care o aveam la Universitatea din București, cu care mă întâlnesc când mă întorc acasă. Este extrem de important acest lucru. În al doilea rând, nu fac strict relații româno-otomane, ci fac și gramatică românească, fac și civilizație românească în ansamblu. Rezultatul activității mele la Universitatea din Istanbul pe termen lung este apariția în perspectivă a unei echipe, aș vrea să sper, unei școli de cercetători românişti de prim rang în osmanistica mondială în studierea relațiilor româno-otomane. Nu numai că deja am primit absolvenți, dar și profesori de la alte facultăți și universități din Turcia încep să vină la cursurile mele și avem speranța că, în curând, vom avea istorici turci, care să cunoască și limba română, literatura română de specialitate, documentele românești, la care se adaugă și formidabilul lor avantaj de a avea la ei acasă aceste fabuloase arhive otomane. Ei vor putea aduce contribuții importante la cercetarea relațiilor româno-otomane. Deci, în perspectivă, efortul acesta merită să fie făcut și atunci când vom avea un anumit număr de românişti în Turcia, mai ales, pe istoria relațiilor româno-otomane, personal voi fi extrem de satisfăcut.

Cunosc faptul că ați lucrat mult în arhivele otomane, unde va însoțit bucuria unor descoperiri senzaționale.

Partea cea mai frumoasă a aflării mele în Turcia este lucrul în arhivele turcești, lucru pentru care m-am bucurat mai mult în momentul când s-a făcut numirea mea în post de profesor la Universitatea de la Istanbul. Pentru această secție de limbă, istorie și civilizație românească, care urma să fie deschisă la Universitatea din Istanbul, la propunerea lui Liviu Maior, profesor de la Cluj, ministrul învățământului de atunci al României, trebuia să fie trimis un istoric. Și D-sa a zis să meargă acolo profesorul Maxim. Astfel, iată sunt 4 ani, mergem pe al 5-lea, de când mă aflu la Istanbul și cea mai mare fericire a mea este să merg în arhivele turcești, de unde am adunat foarte multe lucruri interesante privind relațiile româno-otomane. Am masa mea acolo la arhive, acolo stabilesc relații cu turcologii din toată lumea. Pe scurt, nicăieri nu mă simt mai bine ca acolo, la acea masă, când aștept cu emoție să văd ce va conține dosarul cutare. De exemplu, când am găsit într-un dosar numirea lui Mihai Viteazul în scaunul Țării Românești, am trăit o emoție foarte puternică. Apoi am găsit alt registru, care conținea exact aceeași numire, în aceeași termeni. Vă dați seama că am fost în culmea fericirii, când am descoperit defterul cu averile confiscate ale lui Constantin Brâncoveanu. O săptămână am fost aproape bolnav de emoție și am și răcit, căci n-am mai fost atent, traducând acest document, că afară s-a răcit și ploua. Eram în meditație. Pentru un istoric, încă o dată repet, important este să nu uite esențialul, că trebuie să lucreze în arhive și să adune documente istorice inedite. Sigur, poți aduce lucruri noi și ca interpretare și trebuie să facem acest lucru, dar întâi și întâi istoricul trebuie să pună în circulație documente noi.

Din păcate, trebuie să spun că în ultimii ani se publică foarte mult, dar când răsfoiești lucrările respective, constați că nu prea sunt noutăți, ceea ce este foarte grav. Eu am un principiu: nu țin nici o comunicare, indiferent că este de circumstanță științifică, festivă, dacă nu aduc ceva nou. Nu trebuie

să publici, dacă nu ai un respect al meseriei noastre de cercetător istoric şi de aceasta este legat un mare adevăr, pe care nu trebuie să-l uităm. În economiile de piaţă a fi bun meseriaş este lucrul cel mai important, aceasta este garanţia că ai dat pe piaţă mărfuri de calitate. Pentru aceasta contează foarte mult să mergi la esenţă, dar esenţa e să fii de înaltă calificare şi în momentul în care deja străinătatea te confirmă, atunci lucrurile merg cu totul altfel. N-am să uit, când m-am întors de la Columbia University (New York), unde mă aflasem doi ani, deja, întors în România, la Viena mi s-a propus, dacă n-aş fi dispus să concurez şi eu la catedră acolo. Dar, în gândul meu, îmi ziceam, dacă nu sunt tot eu acelaşi, care am plecat în America. Contează pe urmă foarte mult reclama, piaţa din aceste ţări, înţelegerea că marfa, pe care o dai e de calitate.

La ce lucraţi în prezent şi cum va arăta proiectata Dumneavoastră "Revistă de studii româno-otomane" ?

În primul rând, această revistă se numeşte "Româno-turcica". În al doilea rând, ea nu este o replică la revista "Turcica", care apare cu atâta succes în Franţa, ci, pur şi simplu, pentru a pune în lumină faptul că ea e concentrată pe probleme de istorie româno-otomane. Totodată, ea este continuarea Caietelor Laboratorului de studii otomane, din care au apărut doar 2 numere, pentru că aceste Caiete, chiar dacă au avut şi unele studii în limbi străine, elaborate încă în perioada de tristă amintire (ceauşistă), în condiţii foarte grele, nu am avut posibilitate să le publicăm pentru străinătate şi în străinătate. Deci ambiţia noastră sănătoasă este să ieşim în lume şi cu o revistă de un nivel internaţional, numai în limbi străine. Şi ambiţia noastră este ca turcologii români la reuniunile internaţionale, peste tot unde merg în lume, să cunoască foarte bine limbile străine, să cunoască foarte bine izvoarele şi deci să fie fără complexe, cu fruntea sus. Nu trebuie să uităm acest lucru: noi venim dintr-o ţară, care a dat lumii pe Dimitrie Cantemir, Nicolae Iorga, pe un mare filosof al istoriei, care a fost A.D.Xenopol. Nici o ţară sud-est europeană nu are o istoriografie ca a noastră, prin vârfurile ei istoriografia românească a fost şi este o istoriografie de nivel european, adică mondial, pentru că, în fond, centrul cercetărilor istorice mondiale rămâne încă în Europa.

Vă rugăm să ne vorbiţi şi despre raportul Dumneavoastră la Congresul al XIII-lea de istorie turco-otomană, care a trezit aici, la Ankara, fără exagerare, un mare interes.

La acest congres am prezentat, ca invitat special, cum s-a făcut pentru fiecare ţară, cercetările de istorie otomană din România. Numai că dacă au fost găsite anumite calităţi în raportul meu, aceasta se datorează faptului că eu nu am vrut să prezint o simplă bibliografie, doar fapte seci, ci am vrut să pun nişte probleme, să atrag atenţia asupra a ceea ce trebuie să însemne în concepţia mea studiile otomane. Am pus şi problema ce se înţelege prin studii otomane, ce înseamnă să fii osmanist în condiţiile de astăzi. De asemenea, am vorbit despre aceea cum trebuie să arate un osmanist de ultimă oră la nivelul celor mai înalte exigenţe, care trebuie să fie marile teme în vizorul nostru de cercetare, care trebuie să fie metodologia de urmat, care trebuie să fie concepţia în domeniul cercetărilor de istorie otomană. Or, asupra acestor probleme mai urmează să reflectăm şi să le lămurim. În orice caz, la fiecare reuniune internaţională continui să susţin că noi, istoricii, trebuie să facem interdisciplinaritate, trebuie să facem lucrul în echipă. Această triadă trebuie avută mereu în vedere. Iar pentru aceasta trebuie, evident, de unit eforturile.

Şi încă ceva, a trecut vremea marilor congrese, am mai spus-o şi cu o altă ocazie. Mai utile, cred, sunt reuniunile de strictă specialitate, aşa cum medicii fac numai în unele domenii. Consider că problemele, fenomenele istorice cercetate trebuie să fie urmărite, îmbrăţişate din cât mai multe puncte de vedere. Marea Neagră, de pildă, dacă noi am urma metodologia lui Fernand Braudel, trebuie să urmărim Marea Neagră otomană din punct de vedere geografic, economic, comercial, mental, literar-folcloric ş.a. În consecinţă, mai departe, în loc de un simplu inventar al schimburilor comerciale, vom avea o lume, un univers, adică vom avea cu totul altceva, - o civilizaţie şi atunci aceasta va constitui un suport pentru ceea ce înseamnă legăturile de cooperare din zona Mării Negre în epoca respectivă.

Vă mulţumesc mult, domnule profesor. Vă urez succese şi mai mari în activitatea ştiinţifică şi universitară.

Exprimăm mulţumiri dlui Victor Ţvircun, şef de secţie la Ministerul de Externe al Republicii

Moldova, Ambasadei Turciei în Republica Moldova, Institutului de Relaţii Internaţionale "Perspectiva", precum şi firmelor de transport "Cavasoglu" şi "Murat" din Turcia, care au contribuit la deplasarea noastră la lucrările Congresului de la Ankara.

Eduard Baidaus

NOI ORIZONTURI ŞTIINŢIFICE: ŞCOALA EST-EUROPEANĂ DE VARĂ A UNIVERSITĂŢII DIN VARŞOVIA

(*Ediţia a VIII-a, Varşovia-Vroţlav, 1-22 iulie 1999*)

Dispariţia Uniunii Sovietice şi dezintegrarea sistemului socialist au contribuit, inclusiv prin extinderea blocului NATO, la reanimarea în ţările Europei Est-Centrale a tradiţiilor democraţiei de tip occidental. Căderea regimurilor totalitare şi declanşarea *tranziţiei* au deschis pentru membrii societăţilor post-comuniste noi perspective şi orizonturi în orice domeniu de activitate. În acest context, un exemplu concludent este şi activitatea plină de viabilitate a Şcolii Est-Europene de Vară[1], din cadrul *Institutului de Studii Orientale* al *Universităţii din Varşovia*, care în acest an a înregistrat a VIII-a ediţie. Pentru a prezenta o imagine integrală despre esenţa acestei instituţii prestigioase de studii post-universitare, considerăm oportun să ne referim, fie şi succint, la istoricul apariţiei, la principalele obiective ştiinţifice şi didactice în jurul cărora este axată activitatea ei, este orientat colectivul administrativ şi de profesori.

Şcoala Est-Europeană de Vară (*în polonă - Wschodnia Szkola Letnia - E.B.*) a fost creată în anul 1992, printre fondatorii ei figurând foşti ilegalişti, care în perioada regimului totalitar din Polonia editaseră publicaţia sub genericul "Oboz" ("Tabăra"). Pe atunci ea era prima şcoală internaţională de acest tip, ce îşi propuse să stabilească un dialog dintre cercurile ştiinţifice poloneze şi cele din statele Europei Est-Centrale. Totodată, prin intermediul sesiunilor sale anuale, Şcoala Est-Europeană de Vară îi familiariza pe tinerii cercetători cu cele mai recente rezultate ale investigaţiilor din extinsul spectru al ştiinţelor socio-umanistice, cu diversitatea concepţiilor geopolitice, istorice, culturologice, care, adeseori, poartă un caracter controversat.

Tematica sesiunilor diferă de la an la an, ea fiind destinată, mai cu seamă, persoanelor iniţiate în materii socio-umanistice: istorici, literaţi, politologi, lingvişti, sociologi etc. Majoritatea audienţilor sunt selectaţi din mediul tinerilor profesori universitari, cercetători, savanţi sau doctoranzi, preocupările profesionale ale cărora vizează nemijlocit trecutul sau prezentul Europei.

Totodată, sunt solicitaţi să ţină prelegeri sau să prezinte referate unii dintre cei mai versaţi specialişti în materie. Astfel, Şcoala Est-Europeană de Vară şi-a câştigat un nume notoriu prin participarea activă a profesorilor şi cercetătorilor de la un şir de universităţi şi centre academice din Polonia: *Jagiellonă* din Cracovia, *Catolică* din Lubelsk, *Adam Mickiewicz* din Poznan, *Nicolae Kopernik* din Lodz, din Varşovia, Vroţlav, de la Academia de Ştiinţe. În cadrul sesiunilor pe marginea referatelor audiate se organizează discuţii şi "mese rotunde". Fiecare ediţie este finalizată de înmânarea festivă a diplomelor de absolvire.

Ediţia a VIII-a a Şcolii Est-Europene de Vară şi-a ţinut şedinţele în perioada zilelor de 1 iulie-22 iulie 1999. Gazdă a sesiunii din Varşovia a fost Universitatea locală, iar a celei din Vroţlav - renumita *Bibliotecă Ossolineum*. Tematica din acest an a cuprins, în special, probleme privind convieţuirea naţiunilor europene, cultura lor, probleme ce ţin de geopolitică, care reliefează impactul comunismului pentru ţările Europei Centrale şi Europei de Est, de transformările politice curente. Au fost invitaţi cca 20 de profesori din Polonia, Ungaria, Germania, Austria, S.U.A., Elveţia, Cehia şi selectaţi cca 30 de audienţi din Ucraina, Cehia, România, Bielarus, Moldova, Rusia, Germania, Letonia, Lituania, Bulgaria şi Ungaria.

© Eduard Baidaus, 1999.

Sesiunea din Varşovia a fost deschisă prin discursul dlui Jan Malicki, conducătorul Şcolii Est-Europene de Vară, care a informat asistenţa despre istoricul instituţiei, activitatea ei, genericul ediţiilor anterioare. În referatul "S.U.A., Europa Centrală şi extinderea blocului NATO", prezentat de *John S. Micgiel, profesor de istorie la Universitatea Columbiană* (New York, S.U.A.), accentele s-au pus pe problemele legate de lărgirea sferei de influenţă a alianţei, aceasta urmând să fie acceptată în calitate de garant pentru tânăra democraţie din ţările Europei post-comuniste.

De remarcat că, conţinutul de idei al referatelor audiate la Varşovia şi la Vroţlav şi maniera în care acestea au fost prezentate de către profesori, permit a le aprecia înalt. Vom nominaliza doar unele din ele, care, în viziunea noastră, au suscitat un interes sporit din partea auditoriului. Aşadar, de la sesiunea de la Varşovia menţionăm următoarele subiecte: "Stereotipuri naţionale din Europa Centrală şi cea de Est" (*Antoni Mestan, profesor, Academia de Ştiinţe a Cehiei, Praga*); "Imperiul comunist: de la apogeu la declin" (*Marek Sliwinski, profesor, Universitatea din Varşovia, Polonia*); "Conceptul de "naţiune" în Europa de Vest şi cea de Est: analiza comparativă (*Andre Liebich, profesor, Institutul Universitar de Studii Internaţionale, or. Geneva, Elveţia*); "Partidul comunist ca sistem totalitar: cazul Poloniei" (*Andrzej Paczkowski, profesor, Academia de Ştiinţe a Poloniei, Varşovia*). Un deosebit interes a trezit şi referatul rectorului Universităţii din Varşovia *dlui Wlodzimierz Siwinski*, "Globalizarea economiei: şansă sau pericol?", care a finalizat ediţia Şcolii din acest an.

Impresionantă s-a dovedit a fi şi sesiunea din Vroţlav, care şi-a deschis lucrările în sala Leopoldină a Universităţii din Vroţlav. Un cuvânt de salut a rostit dl Adolf Juzwenko, director al *Bibliotecii Ossolineum*. Referatul de inaugurare "Europa Est-Centrală în contextul politicii europene" a fost prezentat de către Andrzej Ananicz, viceministru al M.A.E. al Poloniei. Dintre discursurile ţinute la această sesiune, fără a subestima originalitatea altor discursuri, merită a fi evidenţiate: "Germania, expansiunea NATO şi Uniunea europeană" (*Dieter Bingen, politolog, Institutul Polono-German, Darmstadt, Germania*); "Polonii şi chestiunea polonă la mijlocul secolului al XIX-lea" (*Istvan Kovacs, consul general al Ungariei în Cracovia, profesor, Universitatea Catolică, or. Pilicsaba, Ungaria*); "Minorităţi naţionale din Europa Centrală în secolul al XX-lea" (*Wojciech Wrzesinski, profesor, Universitatea din or. Vroţlav*); "Este oare Rusia o ţară europeană?" (*Richard Pipes, profesor, Universitatea Horvard, Cambridge Mass. S.U.A.*), ultimul încheind sesiunea din Vroţlav.

Gazdele au oferit şi un bogat program cultural-informativ. Astfel, au fost organizate excursii prin Varşovia şi împrejurimile ei, prin or. Vroţlav, Opole, la mănăstiri, biserici, muzee, castele şi reşedinţe vechi nobiliare. Participanţii au rămas impresionaţi de vizita la Biblioteca Naţională şi cea Universitară, la arhive. Au avut loc şi întâlniri cu primarul Varşoviei, cu voievodul de Vroţlav, care au vorbit despre succesele înregistrate de Republica Polonia în ultimii ani. Saltul calitativ al societăţii polone spre Democraţie prin intermediul reformelor este evident. Cu o satisfacţie deosebită am descoperit prezenţa factorului istoric românesc în capitala statului polon: străzile: *Moldawska, Akkermanska, Multeanska*.

Toţi participanţii la sesiuni s-au bucurat de multă bunăvoinţă şi atenţie din partea administraţiei Şcolii Est-Europene şi profesorilor invitaţi. Ne exprimăm şi pe această cale recunoştinţa şi le aducem sincere mulţumiri, în special, rectorului Universităţii din Varşovia, dlui *Wlodzimierz Siwinski*, directorului Şcolii Est-Europene de Vară, dlui *Jan Malicki*, pentru oferirea posibilităţii de a participa la sesiunea Şcolii Est-Europene de Vară, şi dlor *Inga Kotanska*, *Elzibieta Sroka-Swirska*, *Katarzyna Ratynska*, dlui *Leonardas Vilkas* pentru sprijinul acordat în soluţionarea diferitelor probleme.

În concluzie, se poate afirma cu certitudine că organizarea sesiunilor şcolilor europene de studii post-universitare cu participarea tinerilor cercetători, a cadrelor didactice universitare datorită concursului diverselor instituţii de stat şi nonguvernamentale[2] este binevenită.

[1] Acest articol a fost elaborat în baza informaţiei din buletinele informative ale Şcolii Est-Europene de Vară, ţinând cont şi de propriile impresii.

[2] Realizarea în anul 1999 a ediţiei a VIII-a a Şcolii Est-Europene de Vară a fost posibilă datorită sprijinului Ministerului Educaţiei Naţionale al Poloniei, Fundaţiei "St.Bathory", Ministerului Afacerilor Externe al Poloniei, Cancelariei Seimului polon, Ministerului Culturii şi Artei al Poloniei etc.

Elena Namolovan

UN LABORATOR DE MENTALITĂȚI DIN ROMÂNIA

Istoria mentalităților este o direcție științifică relativ nouă în istoriografia românească . Și, totuși, astăzi putem face primele bilanțuri. Un mare merit în studiul mentalităților în România îi aparține laboratorului de mentalități, întemeiat în cadrul Institutului de Istorie "N.Iorga" al Academiei Române din București, la 24 iunie 1989. În funcția de director al laboratorului a fost desemnată dna Iolanda Țighiliu.

Anul acesta laboratorul a împlinit zece ani de activitate. Pe parcursul acestor ani a desfăşurat o activitate amplă în domeniul studierii mentalității colective, imaginarului, cotidianului. Au fost organizate trei simpozioane şi prezentate comunicari importante. Investigațiile laboratorului au fost structurate în două registre, care vizează şi decupează două problematici fundamentale, ce alcătuiesc obiectul istoriei mentalităților. Astfel, o primă secțiune urmăreşte să descifreze structurile mentale de bază, fundamentale, dominante în societățile tradiționale şi situația lor la impactul cu modernizarea şi cu valorile acesteia, în cadrul căreia cercetătorii încearcă să reconstituie elementele şi coordonatele pe care le înscrie viziunea asupra lumii, utilajul mental, cu care societatea românească din Țările Române îşi reprezintă şi ia în stăpânire lumea şi realitatea înconjurătoare în globalitatea sa: reprezentarea spațiului şi timpului. Secțiunea următoare are în vedere restituirea imaginarului politic şi social din Țările Române.

În perioada inițiala de activitate a laboratorului, în anii 1989-1993, au fost prezentate comunicări importante cu privire la mentalitățile românești din diferite epoci ale istoriei, accentul fiind pus pe prima secțiune. Majoritatea lucrărilor au fost dedicate secolului al XVIII-lea, în prim plan fiind omul medieval a cărui întreagă activitate se ordonează în jurul unui ax central, binele şi răul, care sunt atât la nivel individual, cât şi la nivel colectiv, manifestări, reprezentări ale voinței umane. Dumnezeu este judecătorul absolut. Omul căruia creatorul i-a dat libertatea de-a alege între bine şi rău, între virtute şi păcat, va răspunde în fața lui de faptele sale. În acest context putem menționa următoarele comunicări: Ştefan Andreescu, *Mentalitai cronicăreşti*; Iolanda Țighiliu, *De la Renaştere la baroc. Doi principi români*; Răzvan Theodorescu, *Istorie şi profeție în arta muntenească la începutul secolului XVIII*; Ştefan Radu, Ciobanu Vergatti, *Mentalitatea orăşănimii franceze în secolul XVIII*; Paul Cernovodeanu, *Date de interes socio-medicol într-un izvor românesc de la mijlocul secolului XVIII*; Lucian Boia, *Sfârşitul lumii o istorie fără sfârşit*; Ileana Cazan, *Imaginarul medieval, simbolul şi semnul heraldic*; Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamități naturale în trecutul românesc până la 1800*; Florența Ivaniuc, */Jurământul/ Blestem - cutumă şi procedură judiciară în Țările Românești în secolele XIV-XVIII*; precum şi trei comunicări, care se referă la perioada contemporană: Sever Catalan, *Mitul vampirului în mentalul Occidental contemporan*; Florin Constantiniu, *Stalin şi mentalul colectiv rus; Mentalitatea romanească şi economia de piață*.

În cadrul primelor simpozioane ale acestui laborator a fost pus scopul integrării acestui domeniu cu alte discipline, ca psihologia, socologia şi, îndeosebi, antropologia.

În perioada anilor 1994-1999 de activitate desfăşurată de cercetătorii acestui laborator au fost prezentate comunicări şi editate monografii, care pun accent mai pronunțat pe imaginarul atât politic, cât şi social. Merită o atenție deosebită comunicările cercetătorilor: Florin Muler, *Imaginea asupra morții şi a dușmanului în ideologia legionară*; Valeriu Stan, *Imaginea romanilor în rapoartele consulatului Franței la Iaşi (1859-1866)*; Lucia Taftă, *Imaginea regimului politic în România în rapoartele Consulatului francez la București (1860-1863)*; Maria Chiper, *Aspecte privind istoria mentalităților prin prisma însemnărilor de pe carte românească veche;* Florin Constantiniu, *Freud şi psiho-analiza în România*; Mihaela Irimia, *Artă şi totalitarism*.

Mentalitatea apare să se dezvăluie, de preferință, în domeniul iraționalului şi extravaganței. De unde, proliferarea studiilor - dintre care unele sunt remarcabile - privitoare la vrăjitorie, erezie, milenarism. Astfel, în acest context avem următoarele lucrări: Const. Bălăceanu Stolnic, *Magia în mentalul colectiv*; *Vrăjitoria şi mentalul colectiv*; Florentina Căzan, *Originea Crăciunului, datini şi*

© Elena Namolovan, 1999.

semnificaţie; Iolanda Ţighiliu, *Viaţa românilor între Eros şi Thanatos*; Andrei Căpuşan, *Ciuma neagră şi mentalităţile eshatologice occidentale din veacul al XIV-lea.*

Investigaţiile acestor cercetători au în vedere o problematică, care, deşi nu este una de istorie politică, socială, culturală, ci una de istorie, a mentalităţilor şi imaginarului, uzează cu date luate deopotrivă din istoria politică, economică, socială, religioasă sau culturală .

Ceea ce dă astăzi un impuls clar istoriei mentalităţilor este descoperirea şi aducera în lumină a lumii care tace şi care a avut alte modele culturale decât lumea alcatuită din indivizi, de asemenea, descoperirea şi readucera în lumină a varietăţii culturale universale.

Istoria mentalităţilor reînnoieşte trecutul, dar îşi află împlinirea ei proprie, cu o bază teoretică şi o terminologie proprie în istoria culturii, care se preocupă de cultivarea naturii umane şi deci de mental.

Sperăm că cercetările istoricilor bucureşteni vor servi drept imbold pentru desfăşurarea cercetărilor în această direcţie şi în cadrul Institutului de Istorie al A.Ş. a Moldovei.

Indice 76965

Articles appearing in this journal
are abstracted and indexed in
HISTIRICAL ABSTRACTS and AMERICA:
HISTORY AND LIFE.

